

# En god Bonde, Hans Avl og Biæring

Av Povel Juel med tillegg av Hans Thode

## Innføring og kommentarar av Gudmund Balvoll

Denne boka er lagt ut på nettet i 2011 av Institutt for plante- og miljøvitenskap, UBM. Det er ein av tre publikasjonar omkring jordbruket på 1700-talet av professor emeritus Gudmund Balvoll. Dei to andre som også er lagde ut på nettet er: Den Norske Jord-Dyrkers Bog, trykt i 2004, og den nye nettboka «Jordbruket på 1700-talet – teori og praksis».

Boka «En god Bonde, Hans Avl og Biæring» av Povel Juel vart trykt i København i 1722. Innleiingsvis gir Juel uttrykk for at dette er ei lærebok i jordbruket både for Noreg og Danmark. Men det meste av innhaldet må seiast å gjelde for Noreg. Dette må reknast som den første jordbruksboka i Noreg.

Det faglege innhaldet må ha fasinert embetsmenn lenge etter at boka kom ut, og det må vere grunnen til at ho vart trykt på nytt i København i 1755. Lokale patriotar i Trøndelag må ha stått bak at boka vart trykt for tredje gong i Trondheim i 1777, sjølv om det står at boka då vart trykt på «Forlæggerens Bekostning». Landbruket hadde kanskje ikkje endra seg særleg mykje på dei siste 60 åra, men ei viss oppdatering skjedde ved at boka fekk eit omfattande tillegg skrive av sokneprest Hans Thode, Leksvik prestegjeld i Sør-Trøndelag. Men tillegget hadde presten sjølv «befordret og bekostet».

Innhaldet i boka må også ha gjort eit sterkt inntrykk på presten Rejero Giellebøl. Han fortel i boka «Beskrivelse over Hølands Præstegjeld», trykt i 1771, at han hadde ei bok som for han hadde «en ubekjent gammel Autor, hvis Namn jeg ikkje kiender; eftersom det Exemplar, som jeg er overkommet, er ganske defect». Dette var utan tvil Juel si bok. Giellebøl trudde tydelegvis på Povel Juel sine påstandar om at på mange stader i Noreg der det ikkje vart dyrka korn, var det vilkår for slik dyrking. Han siterer side etter side frå boka om dette emnet. Han henta elles mykje anna stoff frå boka til Povel Juel utan å fortelje at det var avskrift. Slik avskrivning var vanleg mellom forfattarar på 1700-talet. I det store verket om Sunnmøre nemner Strøm (1762) også boka til Juel i samband med drøftingar omkring måtar å ta vare på sommarmøka. Etter mitt syn må også lensmann Sivert Aarflot i Volda hatt boka framfor seg då han i 1815 skreiv om formeiring av sommarmøk i «fold». Det er eit emne som er utførleg drøfta på side 21 av 1755-utgåva. Aarflot må ha hatt 1777-utgåva, for som Thode skreiv han om steingjerde med planta klunger på toppen. Det er så spesielt at han neppe kan ha funne det nokon annan stad.

Digitaliseringa er utført av Gudmund Balvoll. Teksten av hovudboka er av 1755-utgåva. Utgåva i 1777 hadde større skrifttype og er difor på 164 sider mot 114 i 1755-utgåva. Tillegget til Thode er på 55 sider.

Det følgjande er opplysingar om dei to forfattarane og ein del generelle kommentarar om innhaldet. Drøftingar av mykje av det faglege innhaldet er teke inn i nettboka «Jordbruket på 1700-talet – teori og praksis».

## Hovudboka

### Povel Juel

Povel Juel (ca 1673–1723) var son til kjøpmann Thomas Jensson Juel og hustru Maren Knutsdotter. Han voks opp i Trondheim og byrja truleg som medhjelpar i nordlandshandelen som faren dreiv. I boka går det fram at Povel var godt kjend i Finnmark, Troms og i fiskeværa i Nordland. I 1716 gifte han seg med Cecilia Catharina Schreuder, ei dotter til ein tollforvaltar i Bergen.

Povel Juel vart utdanna jurist. Han gjorde det godt som prokurator i Nordland og deretter i Bergen. I 1709 vart han konstituert som byfut i Bergen. Men han kom i konflikt med overordna, og det var kanskje medverkande til at han ikkje fekk fast stilling.

Juel skreiv sjølv i boka at «Hans Kongl. Majestæt i Juni Anno 1711 allernaadigst villet employeret mig til Ober-Berg-Amts Forvalter Sønden-Fields i Norge». Han sette seg inn i bergverksdrift, mellom anna ved studiereiser i Tyskland. Men nokon fast stilling på dette området fekk han ikkje.

Povel Juel var iderik og pågåande ovanfor dei styrande. Men ein del av det han gjorde eller føreslo var uvanleg. I 1714 søkte han til dømes om å bli etatsråd og grunn gav det med at han ønskte å gjennomføre «et fornemt og bemidlet Parti». Dette er oppfatta som innspel til det føreståande frieriet til

frøken Schreuder. Povel Juel sende nokre forslag til kong Fredrik 4 om korleis inntektene til statskassen kunne aukast. Det galdt omregulering av fisketidende i Nord-Noreg, sal av stempla papir og endringar i tollvesenet. Dette vart det ikkje noko av, men Juel kom med nye forslag til auka inntekter. Kongen fekk tiltru til han, og det var grunnen til at han vart utnemnd til amtmann i Lister og Mandal amt.

Som «underamtmann» var Povel Juel svært eigenrådig. Han kom i konflikt med mange rundt seg og med dei overordna. Han vart suspendert frå stillinga og til slutt i 1718 avsett frå embetet. Han gjorde eit mislukka forsøk på å kome i svensk teneste, og deretter prøvde han på nytt å få tiltru hjå kongen. Då også dette mislukkast, planla han landssvik saman med ein svensk offiser i København og ein svenskfødd major. Den siste var i teneste hjå den gottorpske hertugen Karl Fredrik. Planen var at dei med russisk hjelp skulle få skilt Noreg, Island, Færøyane og Grønland frå Danmark og få innsett hertug Karl Fredrik som konge for dei fire områda. Men planane vart oppdaga og Povel Juel vart torturert og til slutt avretta ved halshogging 8. mars 1723.

### Litterært innhald

Det har vore skrive at Povel Juel var ein dugande forfattar. I tillegg til jordbruksboka fekk han i 1721 trykt i København ei bok på 123 sider: *Et lycksaligt Liv eftertænckt da Indbilding og Forfarenhed derom disputerede, af den, som søger efter Sandhed paa Jorden*. Dette var læredikt på rim. I følge eit litteraturhistorisk verk vart boka sett på som verdifull dikting. Ein som i ettertid gav svært rosande kritikk skal vere Peter Fredrik Suhm (1728–1798). Men i Dansk Biografisk Lexicon står det at den positive omtalen «synes lidet berettigede».

I jordbruksboka ordlegg han seg somme stader på ein lyrisk måte som måtte imponere mange. Her tek eg med to eksempel i nynorsk språkform. Det første er frå innleiingskapitlet, side 5:

*Bondenæringa er vis og varig – og kan aldri bli for stor. Bonden og arbeidet hans formeirar folk og fe, kjøpmannskap og handverk, gods og pengar, inntekter og krigsmakt. Bonden tilhøyrrer den vanlegaste og første stand og næring, og han tilfører mest kapital til land og rike. Denne rikdomen er varig fordi han har vise og friske røter å vekse frå, noko som fiendehand, brannar, tjuvar, øydsle menneske, stormar og fjell ikkje kan rokke ved.*

Den litt meir vidtgåande påstanden om at jordbruket er den einast verdiskapande næringa, var hovudinnhaldet i den *fysiokratiske læra*. Denne læra fekk særleg gjennomslag i Frankrike frå ca 1750.

Det andre utdraget er frå side 75 der han skildrar fuglelivet på ei øy i eit fiskevær i Nordland:

*Det å disponere slike naturfagre øyar, og å kunne bruke dei rett, er både gagneleg og gledeleg. Det kan ingen fullt ut forstå utan å ha vore med på det sjølv. Men dersom du skal ha glede av å vere der ei tid, må du setje pris på fred og eit rolig liv. Dei som ikkje blir tiltrekt av ro, bør likevel ettertenkje kor godt det kan vere å sjå mange tusen fuglar som flyg og svevar, byggjer reir, legg egg, får ungar og matar dei – vernar og før dei opp. Tenk over å sjå egg, store og små ungar, av mange slag og fargar i hundre- og tusental, og å sjå korleis kvar fugl byggjer på sitt vis, og har liksom ein fornuftig grunn til å gjere dette på ein viss stad og ikkje på ein annan. Tilsvarande å sjå korleis ungane vil gøyme seg når dei gamle varer dei med rop, og at kvar etter sitt slag og sin natur søkjer inn under steinar, i graset, eller uti ferskvatn eller saltsjøen. Ei stor naturoppleving er det å høyre fuglelyd dag og natt, sjå selhundar symje eller ligge på stranda, på skjer og havsteinar, høyre dei skrike, lokke og fryde seg. På same måte å sjå kor varsamt eller med villskap og flid dei søkjer etter næring, og korleis dei veit å oppsøkje sei, sild, makrell og mange andre fiskeslag. Dermed får også menneske greie på kor dei gode fiskeplassane er. Alt saman er med på å gi deg eit lysare sinn og ein roligare gemytt.*

### Politisk budskap om kornproduksjonen i landet

Ut frå fortida til Povel Juel er det ikkje uventa at boka inneheld stoff med politisk karakter. Det viktigaste landbrukspolitiske budskapet var at dersom bøndene i Noreg vart like dugande åkerdyrkarar som bøndene i Vanse sokn på Lista, ville Noreg bli sjølvforsynt med korn. For å oppnå dette måtte åkeren gjødslast kvart år. Då var det ikkje nødvendig å leggje åkeren i trede med visse års mellomrom. For å få nok gjødsel måtte møka formeirast. Det å leggje vekt på formeiring av gjødsla ved å tilføre møkadungen organisk materiale var viktig budskap for alle jordbruksforfattarane på 1700-talet. Men det spesielle med Juel sitt budskap var å ta vare på sommarmøka. Dermed var det etter hans oppfatning

uheldig å sende storfeet til seters om sommaren. For å ta vare på den verdifulle sommarmøka og urinen, måtte storfeet drivast inn i ein trong inngjerding om natta og i middagskvila og avføringa der absorberast i torv og anna organisk materiale. Det å lage slik talle ute var ei spesiell oppskrift av Povel Juel – og det gir han tydelig uttrykk for.

Juel var overtydd om at med rett dyrking kunne ein få til årvisst korndyrking i det meste av kyst- og fjordbygdene i Nord-Noreg. Han hevda at det var lengda av snøfri sesong som var avgjerande, og han skreiv at svært mange stader i Nord-Noreg var det ein lengre snøfri sesong enn i Nord-Trøndelag, der dei dyrka mykje korn. Men han oversåg at temperaturen i Troms og Finnmark jamt over er svært låg i store delar av vekstsesongen – for låg for god vekst av kornplanter. I staden for å rekne på dagar i snøfri periode vart det av ekspertar på 1900-talet rekna på varmesum (temperatursum), for korn med 0°C som basis. Ein middels tidleg sort av bygg krev ein varmesum på ca 1400 døgngrader. Dersom middeltemperaturen i veksttida er 10°C, krevst det dermed ca 140 vekstdøgn, med 14°C i middel er kornet haustferdig etter ca 100 døgn frå såing. I tillegg kjem at i mogningstida har kornet eit høgare temperaturkrav enn tidlegare i utviklinga. Ein lang, kjølig haust, som det ofte er i kystbygdene i nord, er såleis ikkje hending i korndyrkinga.

Som mange forfattarar seinare la Povel Juel vekt på at dei lange dagane i nord fremjar veksten av kornplantene. Professor Schübeler var ein talsmann for dette på 1800-talet, og professor Erling Strand skreiv så seint som i 1984 at for korn minka kravet til varmesum med i middel ca 20 døgngrader per breiddegrad nordover til polarsirkelen. Men etter mitt syn kan ikkje lang dag på denne måten oppheve krav til veksttemperatur.

Povel Juel skriv om korndyrking på Færøyane og han hadde snakka med professor Arnar Magnusson, ein islending ved universitetet i København, som hadde fortalt han at i eldre tid hadde det vore korndyrking på Island, men at denne dyrkinga hadde gått til grunnen på grunn av pest og andre ulukker (side 94). Juel var tydelegvis ikkje kjend med at fram mot år 1200 var klimaet på Island mykje varmare enn seinare. Også i Nord-Noreg må det ha vore eit langt betre klima i vikingtida og tidleg middelalder enn det var på 1700-talet. Dette vart kanskje ikkje særleg godt utnytta, men på 1100-talet var det truleg årvisst byggdyrking så langt nord som Karlsøy i Troms.

Det var nok intensjonen til Povel Juel at han skulle overtyde læsarane om det ikkje var nødvendig å leggje åkeren i kvile. Problemet var at han truleg hadde litteratur framfor seg då han skreiv som sa det motsette. Dette ser vi tydeleg når han byrjar å omtale dei ulike vekstane i femte kapitel. Då gløymer han bodskapen sin og skriv til dømes at kveite helst bør dyrkast på jord som har lege lenge i kvile.

Også innhaldet andre stader i boka avslører at han henta stoffet frå andre bøker. Då han skriv at kvite erter bør dyrkast i «sidste Qvarteer», må han ha hatt ei hagebok framfor seg, og då han skreiv sjuande kapitel (om lindyking) må han ha funne så mange ulike opplysingar om jordkrav, at han ikkje visste kva han skulle tru på. Han skriv mykje om lin, humle og hamp. Det var kanskje eit politisk ønske frå København som gjorde at det kom med. I det tolvte kapitel skriv han om planting og røktning av tre. Også det må vere stoffet som for det mest var teke frå tyske bøker. I dei var det mykje overtru først på 1700-talet. Til dømes skriv han at trea måtte plantast i same retning som dei hadde stått før. Valnøtt er overraskande med. Dette varmekrevjande treslaget fanst nok berre i herskapshagar på denne tida, og knapt nok der. Dessutan kunne det ikkje vere norske røynsler at valnøtt-trea «kand taale skarpe oc sterke Vinde».

### **Dispensasjonsrett over øyar langs kysten**

Eit interessant utspel er at Juel meinte at bygdetinga kunne overta dispensasjonsretten over øyar langs kysten for at dei skulle bli betre utnytta til sjølvfosterkveg. Han var klar over at dette ikkje var i samsvar med oppsittjarane sine rettar. Difor ville han ha lover og forskrifter endra. To valde tillitsmenn skulle vurdere om øyane var for dårleg utnytta til utegangardyr, og om nødvendig gi løyve til andre enn oppsittjaren å ha dyr der. Dette ville dermed ha blitt eit inngrep i bruksretten. Sjølv om oppsittjaren og slekta skulle ha fortrinn, ville dette likevel blitt ei form for tvangsproduksjon. Juel går til og med så langt at han føreslo at dersom det var personar som på denne måten hadde skaffa seg ein dyreflokk, burde dei få tvangskjøpe godt hø. Her var forslaget at søknad skulle sendast til amtmannen, som så skulle setje opp ei liste over bønder som måtte selje hø.

Somme av argumenta han brukte i dette kapitlet er ikkje lette å forstå. Han fortel såleis at leiglingane hadde motvilje mot å ha utegangardyr fordi verdien av dei vart borte ved arv! (Om dette var rett, skulle leiglingar flest også ha lite interesse av å ha mange vanlege husdyr, for også mykje av

verdien av dei kom bort frå bruket ved arv.) Juel føreslo difor at utegangardyra skulle «forblive som et Inventarium ved Gaarde», altså ein tilsvarande ordning som det var for skogen på eit leiglendingsbruk.

Eit originalt forslag for korleis ein skulle få straffa dei som angiveleg stal utegangardyr finn vi på side 67. Dersom eigarmannen hadde mistanke til ein viss person, kunne han kalle denne personen til tinget. Der skulle eigarmannen først under eid fortelje at han ikkje gjorde dette av «ondskab». Deretter skulle den angivelege tjuven bli teken under eid. Dersom han så ikkje klart sa frå at han var uskuldig, skulle han bli dømt til å betale eigarmannen erstatning! Det spørts om alle i samtida hadde like sterk tru på at folk fortalde sanninga under eid!

## **Nostalgi**

Ein skulle tru at Povel Juel først og fremst ville ha framtidssretta endringar i jordbruket og tilleggsnæringar. Det er difor overraskande at han på side 69 ville ha slutt på bruk av børser under jakt og fangst. Før kuler og krut var kome i bruk, var det overalt nordafjells mengder av sel, oter, ærfugl og andre slags nyttige fuglar, skreiv han. Men no rømmer både sel og fuglar til ville utland i Nordsjøen. Selen reiser til isberga på Grønland-sida. Han ville at dei gamle fangsmåtane på nytt skulle bli tekne i bruk: boge og pil, selspyd, selgarn, selgrindar, oterstokk, snarer og garn.

## **Utnytting av sjøfugl**

Jamvel om Povel Juel ikkje var tilhengar av moderne fangst- og jaktmetodar, ville han likevel ha utnytting av sjøfuglane langs kysten av Nord-Noreg. Men han ville ha slutt på ulovleg utnyttig, og han skreiv at det var nødvendig at ein frå vår til haust hadde eit par mann «udi Øerne» som laga seg ei hytte på ein høgtliggjande stad. Derfrå kunne dei kontrollere om uvedkommande gjekk i land på øyar eller holmar. Dei kunne då «giøre Jakt efter dem» i ein liten lettboat. Men når uærlege personar visste om slike vakter, heldt dei seg vanlegvis unna, skreiv Povel Juel. Vi må tru at han tenkte seg at det var væreigaren eller oppsitjarane som måtte organiserte slik vakt. Løna kunne vere at dei fekk love å jakte, fiske og samle fugledun. Det er ikkje så mykje å utsetje på dei fangstmetodane som Juel tilrådde, men det er eitt unntak: Vaktfolka kunne bryte «det yterste Leed» av vengjene til ungane til stormåke og kvitmåke når ungane var halvvakne. Desse invalidiserte måkane ville seinare halde seg på landet dei var på, og ikkje fly til andre øyar. Dei ville då seinare vere lette å fange eller skyte, slik at kjøt og fjør kunne utnyttast.

## **Informasjon om jordbruket**

Boka inneheld ein del opplysingar om korleis jordbruket i Noreg vart drive først på 1700-talet. Men Povel Juel kjende best til korleis jordbruket var drive i Vest-Agder, kring Bergen, i Trøndelag og i Nord-Noreg. Jordbruket på Austlandet kjende han truleg lite til. Juel var kjent med den ein-sidede korn dyrkinga på Vestlandet gav eit godt resultat, og at det hadde samanheng med årleg gjødsling. Han fortel at «den nyttigste Sæd i Norge er Byg oc Halv-Byg over heele Landet», deretter kom havre og vår-rug. Han fortel at husdyra i Noreg var verdens minste. Nokre velstående importerte både storfe, sauer og hestar og desse hadde eigenskapar som heldt seg oppe sjølv etter fleire generasjonar i landet. Han fortel at det var vanleg at kyrne vart mjølka tre gonger per dag. Han fortel at det var blitt vanleg med grindegang (men det er neppe rett at det var eit nokså nytt tiltak). Han fortel at det var vanleg å sleppe storfe ut på tunet om vinteren slik at dei kunne ete beit. Han fortel om utegangarsau på øyar i Nordland, ei driftsform han meinte var for lite utnytta. Også oksar gjekk der ute om vinteren.

## **Frådeling av bruk og plassar**

Povel Juel var tilhengar av «maadelig jordbruk» og fortel kor store bruka burde vere. I kapitel 13 idealiserer han eit tenkt nydyrkingsbruk. Husa burde liggje høgt og fritt, men samstundes måtte det vere lett tilgang på vatn året rundt og husa måtte liggje i ly, i alle høve for nordavinden. Avsig frå tunet måtte bli samla opp i åker og eng. Frå daglegstova måtte ein kunne sjå dei som kom til gards og gjekk til og frå «Melke-Boen, Kiøkkenet, Brøggeriet, Fæe-Huuset, Høe- og Korn-Laden, saavidt Situationen og Mands Stand kand tillade at have disse fornødne Bequemmeligheder». Også jordkrava var store og det måtte vere både lett og tyngre jord: «Det tørre Land tiener til Ager, det vaade og dybe til Eng.» Dessutan meinte Juel at det var nyttig med mange og små åkrar: «Naar Mangel paa Ager-Land ey er, da er best, at Ageren anlegges i mange maadelige smaa Stykker, udi Høyden, i et bakket

og noget afhændende Land, nogle faa Favner mellem hver Ager; Thi da faaer man kostelig Græs mellem Agrene.» Ut frå det Juel tidlegare hadde skrive om godt åkerbruk, må vi tru at med «udi Høyden» meinte han at åkeren skulle fyllast opp over bakkenivået. Den ugjødsla enga på innmarka på denne tida var lite grøderik. Derimot var det god vekst i vegetasjonen i åkerkantane. Det ville altså Juel utnytte!

Juel meinte at det var nyttig for matproduksjonen at dei fattige kunne få tilgang på litt jord. Det galdt særleg for fiskarar. Når til dømes dårleg vêr hindra fiske, kunne dei rydde og forbetre åkerflekker, og:

*«dertil med have deres Qvinder og Børn fast altid Leylighed at arbeyde noget paa Jorden, og omendskiønt en Huus-Mand eller Strandsidder boer paa bare Bierg eller Klippe, kand han dog, uden Bekostning, ved sig og sin Qvindes og Børns Arbeyde, Tid efter anden, faae baade Ager og Eng paa Biergene, formedels at opbære af Stranden, Sand, Leer, Torve og Tang, og det over Biergene og udi smaa Huler og Daler, at udbrede, som kand skee baade Vinter og Sommer, og naar hand vil og have best Stunder at gjøre det».*

Dersom ein skulle få husmenn til å bli gode jordbrukarar, måtte arbeidet stimulerast ved at dei sjølv og etterkommarane hadde nytte av det. Men hans forslag om at ein husmann skulle ha rett til å få frådelt halvparten av jorda dei dyrka opp, var kanskje lite gjennomtenkt. Men i alle høve såg han problemet med at ein husmann på denne tida kunne bli jaga frå jorda han hadde dyrka utan å ha krav på erstatning.

### **Bergverksdrift**

Når Povel Juel tok inn eit stort kapitel om bergverksdrift, må det vere for å framheve seg sjølv og ikkje fordi det kunne vere eit tilleggsyrke for bonden. Han fortel at han hadde fått tilbod om ein høg stilling innan bergverksdrift og at han hadde sett seg svært godt inn i korleis ein skulle finne fram til drivverdige malm i fjellet. «Mine Landsmænd – de som ikkje vide, hvor mange Bergverks-Bøger, jeg med sær Agtsomhed oc Flid haver igiennomlæst, og hvor mange Bergverker jeg haver besøgt uden og inden Lands, end oc næsten et heel Aar udi Tydskland, Bøhmen og Ungaren», skreiv han. Han hevda at det han skreiv om malmleiting var så enkelt skrive at vanlege folk kunne bruke det. Det siste tvilar eg på. Eg har i alle høve store problem med å forstå det som står der. Han hevdar at føremålet med kapitlet var å få bondefolk til å gå ut å leite etter malm. Han kjem ikkje inn på kva føremoner dei ville ha av eit slikt funn. Men dei blir rådde til å legge malmsteinar fram for retten på neste ting. «Øvrigheden» skulle så kome inn, og der bergverk skulle byggjast måtte det vere masse skog og ei elv i nærleiken. Men forslag på korleis finnaren skulle premierast, har han ikkje.

### **Dei fire elementa**

I kapitel 17 tek Povel Juel i overskrifta utgangspunkt i den gamalgreske læra om at den fysiske verda var bygd opp av fire element; jord, vatn, luft og eld. Først på 1700-talet hadde denne læra framleis ein viss tilslutnad. Han var oppteken av at både for folk, dyr og planter måtte ha ein høveleg temperatur og eit høveleg innhald av væske. Han fører opp varme, væske, tørke og kulde som utøvande eigenskapar ved dei fire elementa. Dette var uklar filosofi, og blir heller ikkje nærare drøfta. I kapitlet er han mest oppteken av dei kreftene planetane har. Eit bra prov for at månen har krefter er at han påverkar havet med flo og fjøre. Han kjem inn på tru som var knytt til månefasane, som at slakting ikkje måtte skje i minkande måne fordi då ville kjøtet krympe inn og flesket smelte bort. Mykje av dette var god lære då eg voks opp på Vestlandet, til dømes at grisen ikkje måtte slaktast i minkande måne.

Hagebøker på 1600-talet, og i første halvpart av 1700-talet, er fulle av informasjon om korleis arbeid i plantedyrkinga måtte tilpassast månefasane. Juel hadde lite med om dette, men skreiv at humle skulle plantast vår eller haust, når vêret er klårt og mildt, tre dagar før eller etter nymåne! Dette hadde han sannsynlegvis frå tysk litteratur. I det 17. kapitlet skriv han at alle planteslag som har avling over jorda skal såast «medens Maanen er over Jorden» medan «Rødder» skulle setjast når månen var under jorda. Dette må vi setje i samanheng med kunnskapane om at månen trekte til seg havet når han var over jorda. Det var også ein viss logikk i at når månen hadde slike krefter, måtte planetane ha visse verknader. Sjølv ein stein har evne til å trekkje til seg og skyve frå seg, skreiv Juel. Derimot er det ik-

kje naturvitskap når Juel hevdar at Gud ikkje ville ha skapt planetane dersom det ikkje var for at dei skulle ha visse verknader.

Slutten av dette siste kapitlet gir uttrykk for respekt for religionen og Kongen. Det var truleg nødvendig for å få boka trykt. Som i andre bøker på 1700-talet, som i potetboka til Christian Hammer i 1766, var det nødvendig å ta avstand frå laster som folk vanlegvis hadde. Juel nemner spesielt ”Ærgierighed” og ”Gierighed”. Den første lasta mangla han vel heller ikkje sjølv!

## Tillegget

### Hans Jacobsen Thode (1726–1784)

Hans Thode var sokneprest i Leksvik i Nord-Trøndelag 1757–77 og 1781–84. Han var son til Jacob Hansson Thode (1692–1771), stiftprost og magister i Trondheim, og første kona Wenche Jørgendtr von Erpecom (ca 1700–1729). Hans gifte seg 1760 med Karen Lorentsdtr Lorch (1737–1765) og dei hadde to born som levde opp, Wenche Marie 1761 og Lorentze 1765. Far til Karen var rådmann i Trondheim. Hans Thode hadde ei glødande interesse for jordbruk. Det hadde til ei viss grad også halvbroren Jacob som var sokneprest på Nesodden, i Vang i Valdres og Vik i Sogn (sjå nettboka ”Han far”).

Hans Thode dreiv jordbruk på prestegarden Røstad, lille. Til å vere prestegard i Trøndelag var dette eit lite bruk. Gerhard Schønning gir i 1774 opp: 10 tønner såkorn av havre og 2 tønner bygg. Husdyrhaldet var: 8 kyr, 16 sauer og like mange geiter, 2 hestar. I 1865 var det 2 hestar, 13 storfe, 15 sauer og 1 svin på bruket og det vart sådd 1,5 tønner bygg, 11 tønner havre og sett 20 tønner poteter. I ny matrikkel i 1886 vart skylda 8,74 mark.

Georg Schønning var på rundreise i Trøndelag i 1774. Då han kom til Leksvik, tok han truleg inn hjå oberstløytnant Krog, ein velhalden mann med mykje jordegods. Denne reisande embetsmannen hadde vanlegvis soknepresten som vert i dei prestegjelda han kom til. Kvifor dette ikkje skjedde i Leksvik, finn vi ikkje ut av. Schønning fortel at innbyggjarane i Leksvik for det meste levde av jordbruk, og her skjedde det framsteg, mest på grunn av pionerarbeid av oberstløytnant Krog og av sokneprest Hans Thode ved

*«at optage Nyland, sætte Steengiærder, rydde, grøvte. Derpaa saae jeg især en Prøve paa Gaarden Inder-Grande (= Indre Grandan), hvor man havde begyndt med Rødninger, at lægge de gamle Agre igien, at optage derimot nye, ved Grøfter at leede Vandet frå Agrene, at bedække Grøfterne med Jord, saa man kunde pløie derover, hvilket, naar det kommer ret i Gang, vil blive Landmanden til stor Fordeel. Endnu større Fremgang i bemeldte har Bonden paa Gaarden Tellemoen (= Talmo) gjort, der tilliige har sat en anseelig Strækning Steen-Giærde, saa man kan vente, at den Fliid ogsaa her vil udbreede sig.»*

Ved reformasjonen var klostera med jordegods konfiskerte av staten. Men i 1664 kom øya Tautra med klosterruinar på private hender. Etter at eigedommen hadde hatt 6 eigarar, vart han kjøpt i 1768 av Hans Thode. Seljar var kommandørkaptein Christian Lerche. I 1777 slutta Hans Thode som sokneprest og fekk ein årleg pensjon på 180 riksdalar. Han flytta då med dei to borna til Tautra. Etterfølgjaren Ferdinand Tren var sokneprest frå 15.12.1777, men etter få år reiste han til København og vart i 1781 sokneprest i Kinn i Sogn og Fjordane. Hans Thode overtok då embetet på nytt, men dreiv det ved hjelp av ein personleg kapellan. Han flytta difor ikkje frå Tautra. I 1777 fekk han medalje og premie frå Det Kongelige Danske Landhuusholdnings Selskab for å ha bygt opp ein saueavlsgard av ein engelsk rase på Tautra. Truleg var dette Ryelandsau. Det vart skrive at det var heile 206 dyr i flokken. Dette er starten på den såkalla Tautersauen. (Om Tautersauen; sjå meir under nettboka «Jordbruket på 1700-talet – teori og praksis».) Thode nemner ikkje øya Tautra, og den spesielle saueavlen han dreiv der, i tillegget sitt i boka til Juel. Men på side 202 ser vi at Thode hadde sett seg inn i korleis ein skulle gå fram for å få husdyr tollfritt inn i landet og at ein dessutan måtte betale dei «kiække Søfarende» for at dei skulle få tak i dyra i utlandet og få dei transportert til passende hamn i Noreg. Det kan neppe vere tvil om at det var eigne røynsler han skreiv om. Vi merkar oss at Thode let dei vaksne sauen gå ute om vinteren. Dei måtte då for det meste sjølv finne seg fôr (side 211). Han var dessutan oppteken av at vêrar og ungdyr, som stod inne om vinteren, ikkje skulle få ulla skjemt av strø og skit. Det må vere fordi ulla på rasen var spesielt verdfull. Inspirasjonen til å kjøpe Tautra kan Hans Thode ha fått

frå Juel sin omfattane omtale av utegangardyr på øyane langs kysten og kor dårleg utnytta vilkåra for slikt dyrehold var.

Frå reisa si i 1774 i Trøndelag, mellom anna til Leksvik, Frosta og Tautra, nemner ikkje Schøning Hans Thode under Tautra. Grunnen er truleg at Schøning reiste til Tautra saman med presten på Ytterøy, Thomas von Westen Hammond (1730–1797), og H. C. Bernhoft, kapellan på Frosta. Thode var neppe på Tautra under vitjinga. Schøning har ein omtale av «Tauterns Gaard». Han fortel at husa på garden Tautra tidlegare hadde stått lengre nord, eller nordvest, men hadde blitt flytta av ein tidlegare eigar, justisråd Brun. Så fylgjer denne omtalen:

*«Den har en temmelig smuk Bygning og Have, i hvilken staaer en stor Deel Kirsebær-Træer, Plomme-Træer, foruden Ribs-, Solbær- og Stikkelsbær-Buske, men kun eet Pære-Træe. Omkringe Gaarden er en Mængde Hægge-Træer. Paa denne Kant er og temmelig Gran-Skov, især mod den sydvestre Odde af Øen, som kaldes Skogen, hvor Landet er høiest, og bestaaer af Biærg-Kolle; men der ovenpaa er en jævn Strækning af 15 til 1600 Skridts Længde, besat med Gran-Skov. Igiennem denne Skov er anlagt en smuk Promenade for Gaaende eller Kiørende. Øen i sig selv er et af de smukkeste Steder, som kan beboes, især af dem, som ville leve i Eenlighed og for dem selv.»*

Schøning fortel at husdyrhaldet på bruket var 30 «klavebundne» storfe og 6 hestar. I tillegg til folka på garden var det då fem husmenn på Tautra. Ein av dei dreiv ei slags kro. Ho vart vitja av jekte-folk som kom innom. Elles framheva Schøning at det voks mykje karve på øya og eigaren hadde ein viss nytte av at det var nokså mykje ærfugl der. Schøning omtalte sauene på Tautra, men nemner ikkje rase. Truleg var det vanleg norsk utegangarsau, for først seinare på reisa, i Overhalla, skreiv han om «engelske Faar». Det tyder på at Thode først importerte sauer frå England etter 1774. Schøning skreiv om ein odde på øya som vart kalla Hundholmen. Der var det ofte mykje ærfugl, og der var ofte også dei sauene som heldt til på øya. Han framheva at det var gode vilkår for sau på Tautra. Dessutan skreiv han under garden: «men 300 Faar meener man tillige her at kunne fødes. Kragen passer paa, naar Faarene fødes, hugger Øinene ud paa de nyfødte Lam, og æder dem siden.»

Etter at Hans Thode døydde, vart garden driven og busett av dottera Wenche Marie med ektemenn. Den første var enkjemann Nils Anderssen Tuff (1732–1797), bonde i Skogn. Ho trulova og gifte seg med Nils på ein og same dag i Skogn, 5. juni 1884. Det var uvanleg, for normalt skulle det gå fleire veker frå den kunngjorde trulovinga til paret kunne gifte seg. Faren døydde 24. juni same år. Teoretisk er det såleis mogeleg at saga om at Wenche og Nils rømde frå Tautra til Skogn for å gifte seg, og med Hans som arg forfølgjar, kan vere sann. Wenche Marie vart atgift 1798 med Anders Botolfson Gotaas (1768–1859), ein brorson til Nils.

## Brev frå Hans Thode

Brev som Hans Thode skreiv til Det Kongelige Danske Landhusholdnings Selskap finnst i eit dansk arkiv. Han retta breva til sekretæren, justisråd Christian Marfelt.

Thode søkte om premiering av drifta si på Tautra i eit brev av 9. oktober 1776. Det var saueavlner der han fekk premie for i 1777. I brevet er det ei etterskrift der det står:

*Jeg tænker ved at gjøre oplag paa en god bog landvæsende angaaende med det første, end og derhos at tilføie et appendix av mine egne i lang tid foresagte erfaringer, som jeg meener, i hvor ringe samme er, skal dog bliver til det almindelige brug og nytte.*

Denne planen vart altså gjennomført. I eit brev, dagsett 6. mars 1777 står det:

*Den lille bog (kaldet Povel Juels Gode Bonde) haver jeg her befundet denne mands grundige erfaringer og gode indsigter i vor lands beskaffenhed. Har jeg til allmindelig nytte gjort et oplag saa billig med at sammenføiet anhang angaaende adskillige paalidelig befundne forsøge i jordens og landvæsenets brug efter 20 aars derpaa anvendte tid af mig selv. Iblandt andet handler dette av mig selv forfatted korte undervisning, 1) Om en beqvem og standhaftig fæehuus-bygning, hvis underlag og tag bliver av en saadan materie arbeidet, at det aldrig forraatner og bliver for mand efter mand engang gjort, der som ey særdeles ulykkelige tilfælde skulle indtreffe. Dens indretning er og paa det bekvemteste udtængt til arbeide-driftenes stoere lettehed, møgens anselige forøgelse og forbedring, og foderets desto bedre conservation. 2. Om møgens ved en særdeles blanding herlig, nyttig og anseelige formeerelse til dets nyttige anvendelse, samt oplysning om den sædvanlige færske fraues skade, og endelig en forsøgt iagttagelse med overbeviisning imod*

*alles endnu udsigende stedfæsting om møgens nedsænkelse, da den heller til største tab exponerer og uddunster i luften. 3. Om min udtænkte og i værksatte stille maade, hvorved efter forsøg er befundet, ey allene at de gode creature, som med bekostning ere forskafne, ere i samme stand bliven vedligeholdne, men end og deres yngel at overgaae dem de ere avlede av. Derudi findes og en liden undersøgning om gammelost som min avdøde broder gav oplysning om, hvorledes den skulle laves, hertil tillegges om dens hastige madtagelse eller modenhed og derved at forekomme de skadelige maddiker, som ellers meget forderver den beste ost. Den lille bog tager jeg mig den frihed med gieven leylighed at tilstille Dem, udbedende at den maatte værdiges Deres igiennemlæsning samt faae en lidt rum paa den underste plads iblant Deres oeconomiske bøger. Turde Jeg tage mig den frihed med det samme at medsende et exemplar til det Kongelige Landhuusholdnings Selskab saa var jeg dertil ... (uleseleg ord) og skulle den i sin ringe bondedragt faae en gunstig biefald til nogen stykker, saa vil jeg udbede mig Deres helædelheds gunstige recomendation til dens avsettelse, da den uindbunden for kort er at bekomme hos min moder prostinde Thodes i Tronhjem. Jeg forbliver med særdeles Høiagtelse ...*

Det siste viser vel at opplaget av boka var lite, så lite at dei som ønskte å skaffe seg boka måtte kontakte mor hans i Trondheim, og det ho rådde over var eksemplar som ikkje var innbundne. (At han kalla «prostinde» Thode for mor var ikkje formelt rett. Ho var andre kona til faren.)

I eit brev av 29. august 1777 til selskapet i Kiøbenhavn skreiv han:

*..har bedet mig faa sig forskaffet en bog. Saa haer jeg bekostet et oplag paa avgangne leensmand Juels Gode Bonde tilligemed et hosføyet anhang av mine eegne paa erfaringen grundede forsøge angaaende det samme. Dette utidige foster i sin simple gestalt haer jeg taget mig den frihed for en tid siden at nedsende ved studios Knud Broen, som reyste hefra til Kiøbenhavn. [...] Dernest udbedende mig den gunstige bevaagenhed, at samme maatte værdiges et gunstigst øyekast med giennemlæsning, samt forundes den underste plads iblant Deres øvrige oeconomiske bøger. [...]*

Thode prøvde seg med nye søknader. I eit brev til selskapet 16. juli 1778 skriv han at han kunne tenkje seg å skrive om biavl og bikubar. I mai 1779 ønskte han støtte til å gje ut to skrifter. Dei skulle omhandle følgjande: 1) Ei forteljing om korleis han hadde bygt opp husa for saueavlen sin på Tautra; 2) Om grøfting av jord; 3) Om bygging av kornmagasin. Den siste søknaden er datert 24. juni 1780 og galdt ein modell til «Korn-Knusninges-Maskinen». Men her har sekretæren skrive i innhaldsregisteret at det var «uden nogen videre Beskrivelse og Oplysning om dennes Brug». Ingen av desse prosjekta vart premierte av selskapet.

I fleire av breva til selskapet gir Hans Thode uttrykk for at han hadde dårleg helse. Det var kanskje grunnen til at dei siste breva hans verkar rotete.

Eit heilt spesielt brev til selskapet er datert 2. juli 1779. Her ber han Marfelt hjelpe til for å få *Christian Gran Molberg* ut av dei økonomiske problema han hadde. Molberg hadde hustru og mange born, skreiv Thode, og levde i største naud. Han hadde ikkje hatt levebrød på 14 år. I Dansk Biografisk Lexicon finn vi at Molberg hadde vore ein bløffmakar i unge år, men kom seg fram i militær karriere, og i 1764 vart han stabssekretær i Trondheim. Men han vart avsett i 1765 for å ha skrive falske attestar. Men Molberg var framleis mannen ved dei store tilstellingane. I 1777 heldt han såleis takketalet i Trondheim for enkedronning Juliane Marie på fødselsdagen hennar. Talen vart trykt. I tillegg til oppmodinga frå Hans Thode fekk Molberg innpass i Det kongelige Danske Landhuusholdningsselskap ved å skrive avhandlingar: I 1781 fekk han andre gullmedalje for eit skrift om fiske i saltvatn. I 1780 skreiv han ein avhandling om bruk av ville bær og nokre år seinare om korleis økonomien i Trondheim stift kunne betrast ved skogplanting. Kanskje var dette medverkande til at krigsrettdomen hans vart redusert til «Afskjed» i 1781. Dermed fekk han pensjon. I Danmark Biografisk Lexicon fekk han fin omtale som diktar. Han var klårtenkt, står det, og han var av «vor Litteraturs Adelsmænd». Men i norske litteraturhistoriske verk er han ikkje nemnd.

### **Thode som føregangsmann**

Thode må ha hatt svært mange arbeidsfolk og hestar, i alle høve for prestegarden i Leksvik og på eigedomen på Tautra til saman. Det får vi til ei viss grad inntrykk av på side 188–189 der han fortel korleis høyberginga føregjekk. Han fortel at det kunne vere opptil 6 høysledar i sving samstundes. Hans omtale av korleis den store husdyrbygninga (truleg på Tautra) var, er ikkje så lett å finne ut av, men han fortel på side 168–168 at hestane vart køyrde opp på ei låvebru på den eine sida og ned att på ei bru på andre sida. Det var vel ein nokså uvanleg konstruksjon. Fjøsgolvet var stampa leire, men



hellelagd grunn i gjødselrenna (side 166). Han var så nøgd med det stampa leirgolvet at han på side 168 til og med ville tilrå det i bustadhus – «ja endog til de anseeligeste Herrers Stuer»! Meir uventa er at han ville bruke stampa leire på hustaka. Det skreiv han om både i boka og i eit brev til landhus-holdningsselskapet. Elles la han vekt på god ventilasjon i husdyrromma, «thi for tætte og qualme Huuse til Creaturene er dem til største Skade og Vandtrivsel» (side 170). Vi må tru at mangelfull ventilasjon var eit stort problem på denne tida, men hans omtale av korleis dette teknisk skulle gjennomførast, er det uråd å finne ut av.

Låvebru var truleg noko nytt i Trøndelag på denne tida, for Schøning skreiv i 1774 under garden Gimle i Levanger, eigd av futen Arnet, at han hadde fått bygd «Kiøre-Broen op til sin Lade».

Thode må ha merka seg den sterke agitasjonen det var for steingardar på denne tida, og følgjer opp dette sjølv om han i boka vedgår at her hadde han ikkje vore føregangsmann. Dei tankane han hadde om korleis slike gjerde skulle byggjast var ikkje særleg realistiske. Ved bakken ville han at gjerdet skulle vere 4 alen (250 cm) breitt. Det ville ha vore eit steinsluk utan like. At han midt i gjerdet ville ha ein kjerne av jord, var ein betre ide. Thode ville plante vekselvis tett med nyperose (klunger) og eine på toppen av gjerde for at det skulle halde unna geiter, bjørn og ulv. Men at eit slikt gjerde ville stoppa rovdyra, var vel litt optimistisk?

Hans Thode såg truleg etterpå at det ville vere ei ulempe for seinare søknader at han ikkje var nokon pioner på feltet. Søkjaren måtte sjølv vise korleis det kunne bli framgang, slik presten Træskov i Vågå prestegjeld uttrykte det i 1775: «Den Norske Bonde lærte strax af mit Exempel». I eit brev til Det Kongelige Danske Landhuusholdnings Selskab, dagsett 29. august 1777, skreiv Thode difor:

*Som jeg har haft en stoer inclination til jordens cultivation, saa har jeg ved mit allernaadigste kalds brug til Lervigens præstegjeld forefundet, at bønderne sammesteds vare slette jord-dyrkere, hvorover jeg på Præstegaarden foretoeg mig ved rødninger og grøfter efter mine omstændigheder at forarbeide jorden, hvor jeg alleene av udengierdes oprødning, samlet saa meeget steen, at jog lod opsætte et gierde derav 95 favner lang, 3 al: i bredden nedentil, og 2½ al: høi. Da bønderne ved kirkesamling fik see, at jorden ved saadan forbedring derefter ved selvsyn gav en velsignet frugt, saa begyndte deres øyne at oplades samt at efterfølge mit exempel.*

Vi har sett at Schøning i 1774 skreiv at Krog og Thode var føregangsmenn, mellom anna ved å setje opp steingjerde. Men Thode sitt gjerde vart truleg først sett opp etter at han skreiv boktillegget.

Då Thode skreiv på tillegget sitt, må vi tru at han hadde boka til Juel framfor seg og vurderte kva han skulle ta med. Men han viser til boka til Juel berre på ein stad, på side 185. Der skriv han at «denne Bogs erfarne Autor» gav opplysingar om rett såtid, og noko meir var det ikkje nødvendig å leggje til.

Vi må rekne med at Thode hadde synspunkt som ikkje var i samsvar med det Juel skreiv, men det gav han ikkje tydeleg uttrykk for. Den største skilnaden er at Juel ville dyrke korn på åkeren kvart år, medan Thode meinte det var nødvendig med kvileår. Elles hadde dei to felles synspunkt på at husdyrgjødsla måtte «formeeres» ved tilføring av organiske stoff og ved kompostering. Åkrane skulle vere opphøgd i høve til åkerkantane. Det skulle skje med tilføring av jord og ved «gjødselens formeerelse». Dei gjekk båe mot seterdrift. Juel grunngjev det med at det på setrane var uråd å ta vare på sommar-møka, og det er nok også Thode sin tankegang, når han på side 173 skriv at bøndene etter kvart burde avvikle sine «Sæter-Reyser».

Då Gerhard Schøning kom til Frosta i 1774, merka han seg at bøndene der ikkje hadde seter. Han meinte at bøndene der burde dyrke opp utmark slik at dei kunne drive skifte mellom åker, eng og beite. Det var vel eit urealistisk forslag, Men det kan sjå ut som Schøning har blitt inspirert av Juel og Thode sin påstand om at stølinga burde avviklast fordi husdyrgjødsla gjekk tapt, for han legg til:

*Jeg troer neppe noget vilde være til større Nytte, i den Norske Bondes Oeconomie, fornemmelig i Hensigt til Agerdørkningens Forbedring, og især meere tienligt for den Frostenske Bonde, til at forbedre hans dyre Gaarde. Disse vilde derved udviides, og man vilde, blant andet, derved vinde al den Giødning, alt det Urin, som nu tabes, enten i Sætrene og paa Fiældene, eller i Udmarkene; sær hvor lidt eller intet Græs voxer, men næsten lutter Eene-Buske og Krat.*

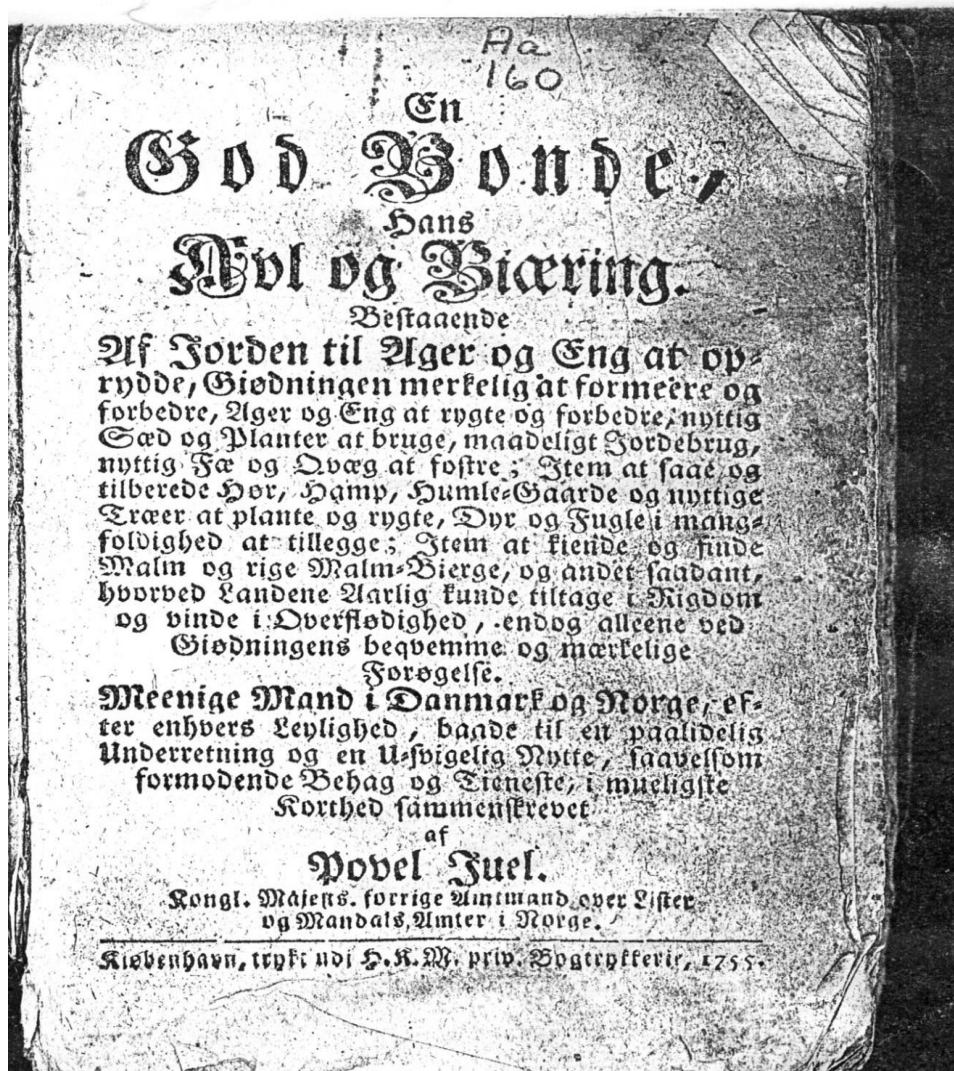
Schøning gav jamt over på reisene sine uttrykk for at nydyrka jord ville forsyne plantene med «fedme» i lang tid etterpå – utan gjødsling. Påstanden var rettast nå jorda skulle brukast mest som beite. Men

også på beite vil det skje ei viss utarming. Dessutan var det slett ikkje slik at all udyrka jord var næringsrik – i alle høve var dette tvilsamt dersom det var eine som var den dominerande vegetasjonen. Juel sitt forslag om å drive husdyr inn frå utmarka for å samle opp møk og urin, var eit langt betre alternativ. Thode skreiv også at det burde bli slutt på utslåttar langt frå garden. (Det hevda også Schøning då han var i Snåsa – bygda var nærpå folketom då han kom dit, folka var på fjellet eller på setrane. Bøndene var ikkje innstilt på nytenking, dei dreiv som forfedrane hadde gjort, skreiv Schøning.) Men vi kan slå fast at når agderbønder og vestlandsbønder kunne ha gjødsel nok til årleg gjødsling av alle kornåkrar, kom det av at dei henta det meste av vinterfåret frå utmarka. Dette var berre ei svak utarming av jorda i utmarka. Denne utmagringa kunne skje gjennom hundrevis av år utan at førtilgangen vart særleg redusert.

På denne tida var det politisk korrekt å fremje tiltak som verna skogen. Vi har tidlegare sett at Thode tilrådde leirgolv i husa. Tømra fjøs rotna raskt ned, i difor vart det på denne tida tilrådd å byggje steinfjøs. Men Thode utvida dette også til bustadhus. På side 218 skriv han: «alle Lands-Huuse, i det mindste det underste Lag være af Graaesteens-Muur». Thode var klar over at dette ville gjere husa kaldare, men han fortel at bøndene no «lægger sig efter Jern-Kakkelovner». På denne måten sparde dei ved og fekk meir jamn varme i husa enn det dei hadde før. Dessutan meinte han at det norske folket burde herdast og difor ikkje skulle ha det for varmt i husa.

Somme jordbruksforfattarane på 1700-talet framheva kor viktig det var at bøndene hadde lager av mat. Det skulle helst kunne liggje over eitt år – med tanke på uår. Men det var berre korn som sikkert kunne lagrast så lenge. Det vart dessutan framheva at gamal mat var dryg mat. I boka si om Gudbrandsdalen i 1785 skreiv presten Hiorthøy at bøndene der ofte hadde mangeårig lager av mat. Ein av føremonene var at «deraf ei kan fortæres saa meget, som af nymalet Meel og nybaget Brød». Tankegangen måtte vel vere at gamal mat ikkje var god på smak – men like næringsrik som før. På side 194–195 fortel Thode kor viktig det var å ha lager av mjøl og flatbrød. Han framheva at godt steikt flatbrød kan liggje «om det var aldrig saa længe». Han fortel om ein far som på sonen sin bryllaupsdag serverte flatbrød som var bakt på denne sonen sin fødselsdag. Dette var tydeleg ei vandrehistorie, for vi finn nok tilsvarende i det store verket til Pontoppidan frå 1752, «Norges Naturlige Historie». Skilnaden er at her er det var mora som stod for serveringa og at brødet var bakt til dåpsdagen.

Vi kan merke oss eit par ting som Thode ikkje skreiv om i boka, men som det vart agitert for av føregangsmenn i 1770-åra. Det eine er «Huul-Veiters Anleg» og som Det Nyttige Selskab i Bergen premierte frå 1777. Her er det vel slik at *lukka grøfter* fekk tidlegare gjennomslag på Vestlandet enn i Trøndelag. Det er likevel merkeleg at dette ikkje kom med i boktillegget, for vi har sett at Schøning i 1774 framheva Krog og Thode som føregangsmenn på dette feltet. Vi kan også merke oss at Schøning skreiv om lukka grøfter på garden Indre Grandan i Leksvik, og om garden Marke i Mosvik skreiv Schøning at der har «dens Eier overalt ladet optage Grøfter eller Render, og dem siden tildække». Det andre gjeld den nye åkerveksten *poteter*. Schøning fann i 1774 poteter på Selbu Verk og hjå soknepresten i Selbu og i Stjørdal, men nemner ikkje poteter under Leksvik og nærliggjande prestegjeld. Det tyder vel på at poteter ikkje hadde fått patriotane i dette område si interesse då Thode heldt på med manuskriptet sitt.



En  
God Bonde,  
Hans  
Avl og Biæring.

Bestaaende

Af Jorden til Ager og Eng at opprydde, Giødningen merkelig at formeere og forbedre, Ager og Eng at rygte og forbedre, nyttig Sæd og Planter at bruge, maadeligt Jordebrug, nyttig Fæ og Qvæg at fostre; Item at saae og tilberede Hør, Hamp, Humle-Gaarde og nyttige Træer at plante og rygte, Dyr og Fugle i mangfoldighed at tillegge; Item at kiende og finde Malm og rige Malm-Bierge, og andet saadant, hvorved Landene Aarlig kunde tiltage i Rigdom og vinde i Overflødighed, endog alleene ved Giødningens beqvemme og mærkelige Forøgelse.

Meenige Mand i Danmark og Norge, efter enhvers Leylighed, baade til paalidelig Underretning og en U-svigelig Nytte, saavelsom formodende Behag og Tieneste, i mueligste Korthed sammenskrevet

af

Povel Juel.

Kongl. Majestets. forrige Amtmand over Lister og Mandals Amter i Norge.

Kiøbenhavn, trykt udi H.K.M. prip. Bogtrykkerie, 1755.

Imprimatur  
Joh. Grammius,  
Hafn. d. 21 October 1721.

Side 2

Til den U-partiske Læsere.

En god Natur saa vel so en sund Fornuft forpligter Mennesket at have Omhue for sin og sines Velfærd; Der hos viser Fornuften, at man er ey paa sin egen Velfært forsikret, med mindre den Meenighed, af hvilken man er et Lem, kand ogsaa have Leylighed at leve i Velstand. Thi man kand sjeldan blant meenige Mands Uroe og Veestand, Eene leve i Roe og Velstand; Hvilken almidelig Velstand billig kaldes den almindelige eller fælles Velfært.

Derfore have Forfæderne eragtet, at det var ey alleeneste lovligt og gavnligt, at enhver, som noget got vidste, eller formeente sig at vide, gjorde sin Videnskab ved Skrifter meenige Mand bekient, men endog fornøden og tillige en Pligt og Skyldighed, særlig imod sine Landsmænd eller Landsaarterne, og almindelig imod det Menniskelige Kiøn, paa det at nogle i særdeleshed om ikke saa lige alle i almindelighed, i een eller anden Maade, efter Tidens nærværende eller tilkommende Leylighed, kunde føre sig den same Videnskab til Nytte.

Side 3

Aandelige og Verdslige Love, ere baade Tugtemestere og Vægtene i Meenigheden; Men dersom nogen fattes nødtørftig Brød, torde han skuffe dem, og forgribe sig imod GUD og sin Næste; Der tilmed vide vi, at hvor Mangel er i Huuset, findes sielden Fornøjelse i Sindet. Det udkræves da nødtørftig Føde til Legemet, men ald Føde eller Spise, er ikke sund, ey heller varig og altid at faae; Ligeledes behøver Landets meenige Indbyggere, de som nu ere, og de som efter dem fødes, deres Føde, hvilken bestaar af adskillig Næring, Brug og Biæring, men alt saadant er ikke lige gavnligt, lige varigt, bestandigt, godt og i Mængde. I min Ungdom, jeg veed ikke selv af hvad Anledning eller Drift, er jeg geraaden in den Meening, af den Stand og Næring, som GUD først haver indstiftet for Menneskene, den Næring som Naturen og Fornuften leeder de fleste til, og som dette Livs Nødturft u-omgængelig udkræver, maa være den rette, beste og bestandigste, hvilken besaar af at opfostre Fæ og Qvæg, og at dyrke Jorden, i hvilken Meening at forblive haver Aarenes komme og Erfarenheds følge bekræftet min Skiønsomhed. Og som jeg har haft Lyst at ville vide de Videnskaber, som jeg formeente at være all nyttige, saa har jeg og med en maadlig Fliid nogenlunde lært de Ting jeg have Lyst til. Der jeg var saa vit kommen frem i Kundskab og Erfarenhed, syntes meg igiennem Betragtelsen at see, at der var mange Handteringer, som feedede sine Mestere og Tienere, men gjorde Landet mavert; At endeel vare uvisse eller ikke varige i deris Brug, og for-

Side 4

anderlige i deres Nytte; Endeel at formindske den Nytte, Landet af dem skulle have ved deres egen Storhed og Overvext, og en stor Deel at Befodre og tiene Lasterne; Derimod saae jeg, at Ager-Dyrkningen og Qvæg-Avl bestandig baade bispesede til Nødtørft sin Bonde og Herre, saa og gjorde Landets meenige Indbyggere formuende, naar den blev rettelig handteret og haandhævet. Denne Bonde-Næring er viis og bestandig, kand aldrig blive for stor, og ved Bonden og hans Arbeyde formeeres baade Folk og Fæ, Kiøbmandskab og Handverker, Gods og Penge, Indkomster og Krigs-Magten: Den er den almideligste og første Stand og Næring, og indbringer de største Capitaler for et Land og Rige, saadan Rigdom som er varig, som har sin visse og friske Rod at voxe af, og som Fiende-Haand, Ildebrand, Tyve og Overdaadige Mennisker, Storm og Klipper ey kand forøde, mindre af Landet bortføre med alle; Og som denne Avling og Handtering er meget stor og almindelig, samt alle Mennisker gavnlige; Saa er det U-imodsigelig, at en liden Forbedring og Formeerelse i den same, jo giver Landet en liden Forbedring og Formeerelse i den same, jo giver Landet en mærkelig Fordeel hvert Aar, som for Exempel: Dersom enhver Avlsmand ved sin Avlings og Biærings forbedring vant hver Aar en Rixdaler meere end tilforn; og udi Kongens Riger og Lande vare tre hundrede Tusind Avlsmænd, (hvilket de i det ringeste ere) da vant de tilfælles Aarlig Tre Hundrede Tusind Rixdaler, og

dersom hver vant fem Rixdaler, som de visselig kund vinde, naar Avlingen med viss dertil hører, blev dreven paa den Maade, som jeg agter

Side 5

at forestille dem, da profiterede Landet derved, alleene første Gevinst, femten Tønder Guld Aarligen: Kortligen sagt, jeg forstaar ikke bedre, end at Ager-Dyrkningen og Bonde-Biæring fødes baade Mennesker og tamme Dyr og Fugle: For hvilken Aarsag den Viise og Rige Konge, i Prædike Bogens 5. Cap. 8 v. maa have eftertænkt og lært: At Jordens Dyrkelse gaar over ald Ting. Og om jeg sagde at denne Konge formedelst Jord og Ager at dyrke er bleven tillegge med hans Undersaattere Riig, da foer jeg ikke vild; Thi man læser, at han gik sine Undersaatter for med at bygge og plante mangfoldige Agre, Viingaaarde og utallige nyttige Træer, samt med at tillegge Fæ, Qvæg og Heste.

Man kunde tænke, at Bonden veed best af mange Aars Erfarenhed, hvorledes han skal rygte sin Jord, samt anden sin Næring: Item at Ager-Dyrkningen haver været nogle tusinde Aar i Brug, saa at intet videre til dens Forbedring kunde være at lære og gjøre; Men naar vi seer oss om med Erfarenheds Øyen, da feyler Tanken meget i begge deele; Thi Bønderne blive gemeenlig ved deres Sædvane i alle Ting, og de fleste af dem, hvis Ukyndighed om de naturlige Tings Aarsager, og Tingesternes Natur, Kræfter og Virkning, anlediger dem at holde deres Fædres Sædevane og Brugs Maade for at være ret og god, og i sær at blive ved den Ager-Dyrknings Maade, som de udi deris Ungdom have lært og er kommen i Vane med; Derfor er der saa stor Ulighed paa Maaden af Agerdyrkelsen, saa og paa Agrenes Frugtbarhed, og mesten for tvende Aar-

Side 6

sagers skyld giver et Bøygdelav, Præstegield, eller Kirke-Sogn en rig Korn-Vext, samt anden Jordens Grøde, men et andet, som er i same Herret, en ringe Vext; Jeg kunde opregne mange Exempler, men maa efterlade det, for at undgaa de uforstandiges og selvkloges Haab; I den stød vil jeg i denne Bog saaledes beskrive Agerdyrkningen og deslige, at de fleste, om ikke alle, skal deraf komme i Erfaring, at de tilforn har ey vidst alt det dennem der om var fornøden, som jeg og selv gierne tilstaar, at mig endnu fattes meget af det, jeg derom burde vide, eller kunde være nyttig, i hvor vindskibelig jeg haver været at faa en fullkommen Kyndighed; Ja jeg troer, at Jordens Dyrkelse er en saadan Kunst, eller Videnskab, som aldrig til fyldes kand blive udfunden, sær fordi at Jorden og Luften over alt er foranderlig, og det sidste vil jeg have erindret imod forberørte Meening anlangende Agerdyrkningens Alderdom; herforuden ere der mange andre Videnskaber, som en dygtig Bonde bør forstaa sig paa at øve og føre sig til Nytte, som og mange af dem ikke vide at gjøre, der iblant at virke Hør, Hamp, Humle og Roer. Item at ympe og rygte trivelige Frugt-Træer og andre nyttige Træer, og andet saadant, hvilke særlige Videnskaber at faae meenige Mand af Bonde-Standen kundgiort og underviist om, enhver god Patriot gierne seer og velmeent ynsker, helst de som eftertænke hvor mange Tønder Gulds Midler af Rigerne Aarlig gaar ud og ey kommer tilbage, for mangel paa Hamp, Hør og Humle.

Side 7

Vel vil en ældgammel Vandkundighed, der i Norge sættes Troe til, fordi den er gammel, indbilde os, at Norge kand ey med egen Afling forskaffe sine Indbyggere saa meget Korn de behøve, men jeg veed fuld vist, at det forholder sig anderledes; Thi i Norge udi de tre fierdedeele af Riget, er Ageren frugtbar, paa alle de Stæder som den bliver med Fliid dyrket, derpaa have vi mangfoldige Exempler, men intet større og kraftigere, end Agerens Dyrkning og Frugtbarhed udi Jeddrens og Dalerens Fogderie under Stavanger Amt, samt Vansøe Sogn paa Lister udi Lister Amt.; Thi denne Egn ligger længst Vest i Norge, for det aapne Hav, er slet og uden Skov, saa baade den kolde Søe Luft og stormende Vinde, ideligen overvelder Landet og forkøler Ageren, og dertil med er Jorden fast over alt heel maver, sandig eller leeret, saa maver og ringe, som den nogen andenstæds i Norge findes kand, alligevel avles udi disse smaa Egner, alle Aar rundelig Korn, ja overflødig Korn; Thi foruden Bondens Fortæring hjemme i Bøygden, udføres hvert Aar, i Maalet og U-maalet Korn og Malt, over Tredive Tusinde Tønder af Byg, Havre og blandings Korn! Til hvilken rige Avling og Afgrøde er ingen anden Aarsage, end den Maade, end som Ageren dyrkes paa, hvilken er anerledes og bedre, end nogenstæds i Norge og Danmark, ja maaske i noget andet Land, og denne fornuftige Maade samt Indbyggernes Flittighed, som paa en Snees Aars Tid er kommen i Brug, haver hjulpet Bønderne fra deres forrige Armod til Velstand, og sat Gaardene i dobbelt Priis, frem-

Side 8

for de vare tilforn, hvorved Egnens Formue og Credit, til Indbyggernes store Nytte, er mærkelig forbedret, helst som Gaardene baade paa Eng og Ager er meget Formeeret. Videre er det almindeligt i Norge, at gode Avlsmænd er formuende Folk, men Fiskere, Skyttere og Skov-Huggere i almindelighed Arme og Usle: Item at udi alle de Egner hvor Skoven er reent borthuggen, samt allersteds hvor Fiskeriene aldeles har ophørt, blive Indbyggerne jo længer jo heller vederhæftige Folk. Aarsagen er, at Nøden tvinger dem til at dyrke Jorden bedre end de gjorde tilforn, da de havde anden Biæring, og ved vanen gjør de det med Lyst, som de i Begyndelsen var nød til, og Fordeelen lokker dem at bygge Ageren med Fliid, saavit deris Kyndighed sig strækker.

De, som handtere med Fiskerierne, særdeles de som af Fiskere have deres Næring, tør ikke tænke, Jorddyrkningen hindrer Fiske-Fangsten, ettersom de vel vide, at mange Fiskere for Mangel paa Kost, Klæder og Fiske-Reedskab, tit og ofte maa imod deres Villie blive hjemme fra de store almindelige og fordeelagtige Torske- og Silde-Fiskerier, og ere hjemme iblant Skierette (?), sær Vinter Dag, da neppe kand faaes Fisk at kaage, i den stæd, formuende Mænd udreede deres Folk til bemelte store Fiskerier, og fortienner mange Penge. Efter at saadan Beskaffenhed, og efterdi at jeg veed at meenige Mand ikke i Almindelighed forstaar sig paa alle forberørte Videnskaber, som de dog behøve, desligeste veed at Aarsagen dertil er denne, at de ikke af Bøger i

Side 9

Landssproget have Anledning og Underviisning til saadan høyfornøden Kuundskap at kunne bekomme, samt skjønne, at den Kyndighed nogle Personer udi et eller andet District kan have, strækker sig ikke over heele Landet, ja oftest ikke til alle de som boe(r) udi et Sogn, haver jeg i henseende til Kongens og hans høye Successors i Regieringen, deres Interesse, samt i Hensigt til meenige Underboneres Tarv og Velfært, foretaget mig, efter det Pund GUD haver betroet meg, at sammenskrive denne Bog, og derudi beflittet mig at skrive kort og klart, som Læseren, der andre Authores i fremmede Sprog haver læst, vel skal befinde og bifalde mig udi.

Eftertænsomme Læsere, I som elske den almindelige Velfært, og fornuftigen skjønne, at Jordens Dyrkelse er ligesom Bevægelsen ja Livet udi samme almindelige Vælfært. I, som tillige behage nyttige Videnskaber, have Lyst til Ager-Dyrkning og en god Huusholdning. I, som saadan er sindet, siger jeg, skal i denne Bog finde meget af det I ønske, synderlig i denne Bog finde meget af det I ønske, synderlig om en ret Ager-Dyrkning, og I andre, som seer ikkun til eders egen Tarv og Fordeel, vil uden Tvivel vide mig Tak og Guunst for mit velmeente Arbeyde; I hvilken Formodning jeg skulle entholde mig fra at insinuere min Gierning med mange Ord, men i den stæd alleeneste venlig beder om dette: At i Fald der noget maate forkomme i Læsningen, som kunde synes at være u-nødvendig, eller u-gjørlig, eller af ringe Nyttighed, Læseren da vilde være tienlig underretter, eller erindret, at alt hvad jeg haver sammenskrevet, og hos hvilket ey findes ud-

Side 10

trykkelig mælt, at det er andres Meeninger, er forfattet efter en paalidelig Kyndighed og en u-forvigelig Erfarenhed, undtagen hvor jeg mælder, at det aleene er min Formodning eller Meening; Og saafremt hans Gemyt med bemelte Forsikring vil nøyes, da vilde han behage at prøve det i Gierningen, paa det Beviisningen kand stille sig ind i Øynene, og Nyttens fattes med Hænderne. Imidlertid kan jeg af hans Dyd forvente, at han bliver mig og mit Arbeyde bevaagen, som han grundelig skjønne kand, at jeg gjerne vil tiene gemeene Beste, og tillige er hans og hver Dannemands beredvilligste Ven og Tiener.

Skrevet i Kiøbenhavn den  
27 Sept. Aar 1721.

**P. Juel.**

Side 11

## 1. Capitel.

### *Om hvorledes Bøndernes Hiem-Jord, inden Gierdes, best kand ryddes og forbedres, og hvad derved fornemmelig er at tage i agt, sær ved Agerland, og sær ved Engbond.*

Det er den som Jord bruger, nyttigere, at han forbedrer end han forøger sin Ager og Eng. Er Jorden moeset og blød, paa Norsk myret, da vil Vandet (efter Muelighed) ledes bort, eller dempes, saa Pladsen kan blive nogenledes tør, enten formedelst udskaarne Grøfter, Veyter eller Plogfurer, efter Grundens Leylighed, sær vil Vandets Væld, eller Udspring, flittig eftersøges og opledes, og derfra Jordens Opskierelse til Grøfter eller Veyter begyndes. Videre vil saadan vaad Mark eller Jord med endeel grov graa Sand, hvor den er at faa eller med Sand-Muld eller sandagtig Lyng-Tørsv rundelig overdekkes, og Aar efter andet, indtil der bliver nok, nemlig Jorden tør nok, vel forblendes. Dersom kaalt Vand, som kaldes Koldvæde, af Jorden hemmelig opskyder, og vil dets Væld endelig opsøges, og derfra

Side 12

Vandet opledes, thi uden det skeer, bliver Jorden, saa langt som dette kolde Vand udsier, aldrig beqvem til Agerland, og lide til Engebond. Er Pladsen mager og tør, det er sandig, af en fiin hvid Sand eller en fiin rød Sand, som Bonden i Danmark kalder Gruus og i Norge Our, og er den ufrugtbareste Sand, eller af en grovere rødagtig Our-Sand, eller bemelte Jord, som ryddes, er meget grund, saa den er ikke Ploug-dyb over den haarde Our eller Klippe den hviler paa, da behøver saadan mager og tør Jord, eller sandet Jord, en god Deel med fed Muld, som der omkring maatte være at finde, eller i dets Mangel feed Myre eller Moese-Tørsv, eller god Leer-Muld eller ander Giødning; Og naar dette med Fliid fortsettes, saa man omsider et udvalt got Kornland; Thi en feed, tørlendt og dyb Ager, der altid er vel opfyldt, saa den stiger op over den udpløvede Mark  $\frac{1}{3}$  Allen eller meere, bær altid vis og megen Frugt, saavel i tørre og heede som vaade og kolde Aaringer, naar den ellers for det øvrige er vel flyed (plyed?) og saaes betids. Paa samme Maade kand man ogsaa faa den beste Eng, helst naar Pladsen, som man i fremtiden vil gjøre til Eng, først i nogle Aar bruges til Ager, og naar Ageren legges igien til Eng, da vil den først pløyes, harres og med en Trom overfares og gøres jevn og slet. Dersom det opryddede Land er ikke formeget blødt, omkring hvilket tilforn er gjort Grøfter eller andet saadant, som før er nælt, at Vandet kan sies derfra, da kand den af Grøfternes opskaarne Tørsv udbreedes oven-

Side 13

paa det i Rydning værende stykke Jord, der maa være i sit Begreb lidet og ikke stort, en Tørsv tyk over Pladsen, Græs-Roden vendt ned ad imod den faste Jord, saa Græsset og dets Rødder vendt ned ad imod den faste Jord, så Græsset og dets Rødder saaledes imod hinanden vendt, forderlig kan forraadne til Jordens Giødning, paa hvilke udbrede Tørsv der stikkes noget Mør paa Muldsiden med en Spade, kan saaes Vinter-Rug 14 Dage efter Olai Dag og paa 4re Uge derefter, eller til næste Vaar Værlings Rug, som er vissere, eller Byg, eller Hør, i Sædvanlig Sæde-Tid, eller Roer 14 Dage for St. Hanses Dag uden nogen Giødning det første Aar at bruge; Men allerbest voxer Rug i dette Nylænde, som blødt er, naar dets Muld med grov graa eller hvid-graa Sand, eller sand-rig Tørsv Muld først vordet blænt; Thi Sand har en tør og heed Natur, og Myre, eller Mose, der er en Vext at Vand og kold Vædske og tillige Støv og Slik af Jord, har en fugtig og kold Natur, hvis Forblendelse med Sand gjør en temperert Jord.

Hvor Jorden er tør og Kornet af Solens Heede pleyer faa Skade, hindrer ikke maadelig store Kampe-Steene, end ikke i temmelig Mengde Kornets Fremvext, men tvertimod beforder Vexten, helst naar Pløyningen eller Spadningen er dyp og Sæden vel overmuldet ved Harre eller Græb, som ved en tørlandet og sandet Ager altid maa tages vel i agt; Thi disse smaa og runde Kampe-Steene dækker Kornets Rod for Solens Heede, og tillige holder Mulden kiølig og længe væskefuld under sig; men udi Leer-Jord, naar der findes deslige Steene, er baade

Side 14

de og dyb Pløyning skadelig; thi Heeden binder stundom Leeret saa hart tilsammen, at Sæden i Begyndelsen qvæles; Men de Kampe-Steene, som er større end en stor Mands Næve, item flade Steene af lige størrelse, er skadelige udi alle slags Agerland. Store Steene, jordfaste eller løse, som staar over Jorden, og for deres Tyngde ey kand bortryddes, eller er besverlige at faae bort, hindre vel

Pløyningen, hvor de er mange, men nytter Sæden, sær paa den Ager, som paa den Ager, som ligger blot for Nordlige kolde Vinde; Thi de afverge meget Blæsten, og naar Solen skinner, formeere de Heden, item ere de de Aarsag, at Regn og Dug af Morgen-Solen ey for hastig borttørres; Dog er herhos at agte, at naar disse store Steen findes, som sædvanlig udi en tør Ager, befordrer de Korn-Vexten, saaledes som sagt er; men findes de udi en vaad Ager, som sielden skeer, med mindre de ere nedfaldne fra noget hosliggende steilt Field eller udbrusten steil Klippe, ere de, saa og alle slags mindre Steen, Sæden meget hinderlige, og dertil med moenes Kornet sielden, og stundom fryser bort med Natten, Vaar og Høst.

Træers Rødder vil med Fliid udryddes, saavelsom forbemelte flade, samt store runde Kampe-Stene, og andre større Steene, og henkastes afsides udi Dysser eller Hobe paa næst hosliggende unyttige Steder.

Hvor grov Sand eller mangel af den anden slags Sand er under Moese (eller Myre) som ofte er, naar man graver  $\frac{3}{4}$  alen eller meere ned til Dybet, kan lettelig gøres baade Eng og Ager. Aarsager-

Side 15

ne saavelsom Maaden er tilforn, da jeg taledes om Nylænde, anviist og forklaret. Er Jorden eller Marken, som man vil udrydde, moeset og dyb, og dog paa nogle Steder ophøyet, da vil det høye Land gøres til Ager og det lave til Eng. Er det Lyng eller Græs-Tuer, da maa Tuerne med en skarp krumskieftet Tørve Spade jevnt ved Jorden avstikkes, og Tuerne, som afstukket ere, slaaes i stykker, og paa Steden udbredes, saa forraadne de inden et Aar og gjør Marken feed. Vil man hastig have denne bløde Mark udtørret, da maa stort Fæ og Qvæg flittig drives om paa den, og jo snarere Jorden tørres, jo før bær den Græs. Man kand og faae Korn og Hør udi Rommet af de opstukne Tuer, om man vil. En Avlsmand maa ikke frygte for Arbeyde, ei helder indbilde sig, at et bløt Land ey kand med maadlig Arbyde gøres tørt og beqvemt, særdeles til Engbond. Har han for stort Brug eller og anden Mark som er bekvemmere at opryde, da kand han tilstæde sine Børn og Qvinde at opryde bemelte Moese, samt Heedeland, og udvise enhver sit visse Stykke, at de det kand rydde og dyrke, saa skal han see sin Lyst paa hvorledes de udi faa Aar, uden hans Skade og til hans Nytte i Længden, haver opryddet ham et stort stykke got Enge-Land, og saaledes hvert Aar formeerer og forbedres hans Jord. Det findes ingen Moese eller Myre, hvor lige den end kand synes, som jo helder noget til en Side, eller jo er dybest midt udi; For den skyld er der Raad og Midler at lede Vandet nogenledes fra den, eller til det dybeste Sted udi den. Vil man om Vaaren

Side 16

ikkun lade en fører Karl drage en skarp Tørve-Spade frem og tilbage paa adskillige afholdende Steder igiennem den, oc oprispe Tørven tre Finger breed oc dyb, (jeg meener en Græs-Myre,) skal man samme Aar til Høsten befinde en merkelig Forbedring paa Græssets Vext, hvilken Risping gaaer heel snart for sig. Men foruden denne Risping kand man udi saadan en Græs-Myre, som er dyb, feed oc meget blød, om Vaaren, strax Plougen er lagt, udskiere et stykke af den, det er skiere Grøfter omkring et oc annet Stykke, oc enten nytte samme Stykker til Ager, paa den Maade som før er nælt, eller i det mindste lade dem udtørre til Engbond, oc saa derhos tørre den største Deel af de opskaarne Tørver, oc bruge dem til Brænde, oc faar man saaledes Tørv oc Engbond tillige med et oc samme nødvendige Arbeyde. Desligeste kand man af en Lyng-Mose (eller Lyng-Myre) gjøre Ager formedelst Veiter, Sand og Sandtørv, som før er sagt, oc nogle Aar derefter god Eng, efterat først har været saaet Korn udi tre Aar. Er en Moese (eller Myre) graa- eller grøn-skimlet oc ligesom død, da må den med Gryfter udskieres, oc Torv oc Muld kastes sammen udi store Dynger, at det med Sommeren kan brænde sammen oc fermentere, item vil Tørven paa Pladsen en Tørv tyk opstikkes oc omsnoes, oc after Aars Forløb, Vaar eller Høst, den sammenbrændte Muld der oven over udstrøes, eller om Tørvene ey er omsnuet, Mossen med en Jern-Rive oprives, oc derpaa Høefrøe strax udsaaes: Naar man saa gjør, faaer man en god Græs-Myre, oc Umagen bliver ti dob-

Side 17

belt betalt. Man kand oc udi all feed oc moss-arvet Jord med en Jerntindet Rive opdrage Mossen, oc saa Høefrøe med god nytte paa samme Steder. Lyng-Mark kan man om Vaaren afbrænde, saa voxer noget Græs i Asken.



## 2. Capitel.

### *Om Giødningen, hvorledes den i Mængde beqvemelig kand forskaffes, nytteligst bruges paa Ager og Eng, eftersom Landet, Sæden og Sommeren er, og hvorledes Jorde-bruget derover merkelig kand formeres og forbedres.*

Det fornemeste og nyttigste Stykke af Jord-Dyrkningen bestaaer af megen oc god Giødning med liden Bekostning at kunne bringe tilveye. Den sædvanlige og overalt bekiente Ager-Giødning bestaaer af alle slags Fæ- oc Fugle-Møg, hvilken udi de fleeste Egner, bliver under-pløyet, men somme Steder bruges den oven paa Ageren, efterat den er tilsaaet oc harret, oc paa Engen udbreedes den om Høsten. Derforuden er der i Norge paa adskillige Steder kommen i brug at lade Fæet fra Vaaren til Høsten inddrive i en løs Fold, som der kaldes Grinder, hver gang det skal melkes, saa oc at holde det derinde med Natten, hvilke Grinder settes paa den mavreste Engebond, hvor best for Driften beleylig kand

Side 18

være, oc flyttes to a tre Gange hver Uge, førend Fæet aftræder Græs-Roeden, oc denne Grinde-Gang giver udi to a tre af de efterfølgende Aar rigelig Græs, efter Jordens Leylighed. Med saadan Grinde-Gang kand Ageren ligeledes gjødes, den hvilende Ager ald Sommer, men noget af den Ager, som bruges, om Vaaren tillig, før oc imedes Ageren saaes, saa oc nogle Dage efter den er tilsaaet, i Særdeleshed den Ager, eller upløyet Land, man vil saae Vinter-Rug udi, oc denne Giødning er kraftig, saavidt den kand tilstykke paa Ageren. Mens der er endnu flere Maader at faae Giødning i større Partie, oc bedre at nytte den, hvoriblant i Besynderlighed er en Maade, som jeg i min Ungdoms Aar haver paahittet, oc hvilken udi de Kron rige (Kornrige?) Districter i Norge, som udi Fortalen nævnes, er omtrent kommen i almindelig Brug, samt befunden at være gandske nyttelig; Denne Maade vil jeg først beskrive, oc siden nogle andre: Enhver som holder Fæ oc haver Avling, kand gjøre eller lade sig gjøre en fast Fold, Hegn eller Qvien, eller et indhegnet Sted af Steen, Grinder, Tørv eller Træ-Remmer paa sin Hiemjord, saa nær Ageren, som Leyligheden tillader at drive Fæet, bag en Høy, på et lyt Sted, om noget saadant er, eller hvor han ellers vil have den, der hvor Solen længe kand skinne, oc sydlige varme Vinde frit kand blæse, helst udi en Huule (eller indsunken Dolp) viid eller trang, eftersom han haver meget eller lidet Fæ oc Qvæg, saaledes, at Fæet kand have fornøden Rom udi Folden, dog heller fortrang end forviid at indrettes, i hvilken Fold eller indhegnet lille Plads Fæet hver

Side 19

Middag oc Aften, naar det skal mælkes, maa indrives, oc dermed Natten forblive, alt for Vaaren, saa tiilig mulig er, oc indtil Efterhøsten; men først indlegges i denne Fold en god del Torv i Bund i den, som maa være omtrent en Alen tyk, Tørvene noget smaastukken, eller omtrent tre Læs Tørv, som en Hest kand trække, for hvert stort Nød, oc et halvt Læs eller mer for hvert smaat Qvæg, saasom Faar, Gieder oc deslige; Siden føres hver Ons- og Løverdage nye Tørv derudi, oc breedtes oven paa en enkel Tørke tyk hver Gang, oc det saa rundelig, at man om Efterhøsten i denne Fold kand have 10 a 12 Vinter-Læs med Møg oc Muld efter et voxen Nød, oc imod to Læs efter et voxen Faar oc deslige Qveg. Bemælte Tørv oc Møg bliver beliggende indtil næste Vaar udi Folden, da den er forraadnet oc forvandlet til en sortblaae Muld, der er meget kraftig oc en træffelig Giødning paa Ageren, saavelsom udi Urte-Gaarder oc Hauger, der baade gjøder oc renser vel. Samme slags Møg kand man bruge baade underpløyet oc oven paa Ageren, men i en vaad Ager er den, som anden Møg, best oven paa, undtagen i Leer-Jord; thi der maa den være underpløyet. Aarsagene til det, at denne Tørv-Muld bliver saa feed oc kraftig, oc tillige renser Ageren, grundelig at undersøge oc udfinde, overlades til Naturkynderne, mens jeg tillegger Qvegets Pis, Solens Heede, Qvegets Varme, Vinden oc Luften, samt den fugtige Varme oc salte Materier, der er udi Pisset oc Møget, oc endelig den langsomme Kogning eller Fermentation at være tilfælles de fornemste Aarsager. Er Ageren blød oc kold da er

Side 20

Lyng-Tørv tienligst, fordi den haver megen Sand hos sig, oc Sand er naturlig tør oc heed; men er Ageren sandig oc tør, da er feed Myre- eller Mose-Tørv bedre: Dog vil hver 3die eller 4de Aar bruges Lyng-Tørv, eftersom Ageren bliver ellers af Myre-Tørve for løs oc Mulden alt for flyagtig, synderlig naar Tørven er feed kjøres lige fra Moesen hen paa Ageren; hvilken beste slags Moese-Tørv er feed nok uden anden Giødning, helst til Havre-Sæd. Denne forbemelte Møg, som kalles Sommer-Møg, er

meget let at samle, eftersom Folden kan sættes paa saadant Sted, hvor Tørv er i Nærværelsen oc af Marken formedelst Mælke-Pigere, eller smaa Børn, nogle Tørve hver gang de mælker Fæet, kand opstikkes oc kastes til Folden, oc gjør de smaa Dreng saadant Arbeyde for Lyst skyld; Behøver man endelig at hendte Tørv noget stykke derifra, da kommer man læt til at faae den, Tid efter anden, naar Hesterne gaar i Græs oc ere stærke, oc en Dreng, Pige, Barn eller Bonden selv kand best have Leylighed, naar Veyret er tørt oc Veyen god, at kiøre den fra Moesen eller Heden hen til Folden. Man maa ikke være sparsom på Tørv, helst naar god Forraad paa Myre Tørv er; Thi naar Folden er vel trang, oc Tørven nogenledes feed, oc ey stukken op dybere end 2½ Qvarteer, kand man bruge fast dobbelt saamegen Tørv i Folden end som tilforn er sagt om Lyng-Tørv oc anden gemeen Moese-Tørv, der er tagen dybere end 2½ Qvarteer i Jorden, hvilken Tørv er en død Muld udi, som oc all anden saa dybe oc dybere liggende Muld er død oc ufrugtbar, indtil den oven Jorden ved Solens Varme oc Luften oplives, oc giøres frugtsomme-

Side 21

lig til Korn oc Græs at bære; Men ingensteds oplives oc fermeterer den hastigere oc bedre end udi en saadan Fold. Imedens Fæet kand have Foer paa Marken, fra Vaaren til Høsten, maa det hviile i Folden med Natten, oc om Folden staaer paa et Sted, hvor stærk oc kold Blæsten falder, kan den dekkes et stykke neden til med høye Tørver, om ellers Folden er giort af Grinde eller Greene; mens den er giort af Tørv eller Steene, da har Vinden ingen Magt oc neppe kand føles derinde, helst naar Feet ligger, undtagen fra Døren, som med Lyng eller tørt Riis kand giøres nogenledes heel, om den er en Grind, eller af Greene sammenvirket. Dersom det store Fæ ey vil lide det smaa hos sig, da gjør man en liden Afdeeling inden i Folden for Smaa Qveget, og fylder den ligeledes med fornøden Tørv baade af Begyndelsen til en Bond, som før er meldt, saa oc siden to Gange hver Uge, oc denne lille Fold maa være heel trang; Thi hvis den var viid, da kunde man ey føre saamegen Tørv i den, at den kunde være lige opfyldt med Hovedfolden, i hvilken det store Fæ staaer. Den lille Fold kan oc sættes uden for den store Fold. I alt dette er Hoved Meeningen, at der skal heller indføres i Folden formege, end for liden Tørv, to Ganger hver Uge, oc stikkes vel i stykker. Dette forbemelte er da den nye oc allerbeste Maade at samle Sommermøgen til Giødning paa Ageren til en stor Qvantitet. Vinter-Møget at formeere angaaende, da kand det skee saaledes: Naar Bonden best har Leylighed, efter Ploven er lagt, kiører han hjem til sit Fæ-Huus, saa oc til Møg-Pytten, hvor den er, eller han selv gjør sig en

Side 22

nær ved Fæ-Huuset, item udi Fæ-Gaarden, hvor Fæet om Vinteren gives Beite (det er Rogn, Aspe, Birke-Træer oc deslige Greene oc Qviste, eller Granne-Bark at gnave og æde) en stor Hoben af Tørv oc Lyng, ligesom derpaa findes Forraad, hvilket Lyng med en trekantet skarp Staal-Spade øverst i Mulden afstikkes, oc med samme slags Spade skieres Lyng-Tørv, item hiemkiøres Elle- eller Ore-Grene oc Qviste, Fuure-Bark oc Granne-Bark, om ey Tørv til fyldest kand haves; af Skoven, hvor den er, kand all Vinteren igiennem kiøres Greene oc Bark hiem, mens Tørv oc Lyng om Vaaren, Sommeren oc Høsten, som før er sagt. Bemelte Tørv bruges saaledes: Af denne Tørv legges først for Fæ-Huus-Gluggen en Bund af maadelig Vide, en halv Alen tyk, oc siden hver anden eller tridie Dag nogen ny vel smaa skaaren Tørv der oven paa. Møgen udskufles Morgen oc Aften af Fæ-Huuset (imedens Fæet med Vinteren staaer inde paa Foer) oc udbredes nogenledes jevnt paa denne Tørv- eller Møg-Dynge. Over sex Læs Tørv for hvert voxen Nød, oc 1½ Læs for hver voxen Faar oc deslige smaat Qvæg, oc 10 Læs for en Hest er ey tienligt, med mindre Tarre oc Tang kunde bekommes til Hielp. For Gluggen af Heste Stalden føres oc legges Tørv paa samme Maade; Men denne Tørv maa være saa feed, som den kand være at bekomme. Udi Møg-Pytten kastes smaa stykker Tørv, oc Barr oc anden deslige; Desligeste udi Fæ-gaarden. Den Møg som paa forbemelte Maader med Vinteren samles kaldes Vinter-Møg. Tarre, det er et slags Tang, som voxer paa Brendinger eller Skier, eller klippede

Side 23

Grunde i det store Hav, eller udi Indbugter af det store Hav, paa Skiær oc Grunde, oc om Høsten, Vinteren oc tildeels om Foraaret ved Storm oc stor Søde Gang oprykkes med Roede fra Bunden, eller afbrydes. Denne Hav-Tvang er adskillig af Slag, men den beste er den, som haver lange oc krusede Blade (oc kand kaldes en Søde Tobak,) oc samme slags Tvang eller Tarre er en kraftig Giødning paa Ager oc Eng, deels naar den kand faaes paa Stranden strax den udi haardt Veyr er oprykt fra Grunden, eller dreven til Lands; Thi naar Havet er meest oprørt, er Vandet meest salt, oc saltet eller den salte

Søe oc Vædske henger ved Tangen; Den er oc særdeeles god, naar den haver lagt paa Ageren i Dynger fra Høsten til Vaaren, oc er forraadnet. Naar den driver fersk paa Stranden oc bliver strax kiørt op oc udbred paa Ageren, maadelig tyk, er den ligesaa kraftig som god Fæ Møg; Ligeledes naar den er forraadnet. Samme Beskaffenhed haver det med Knop-Tang, dog maa den bedres (bredes?) tykkere paa Ager oc Eng. Feed Moese-Tørve, sær den øverste Tørve mod Luften, er oc en god Giødning paa Ageren. Den kiøres du paa Ageren, noget udspeed om Høsten, oc om Vaaren stikkes noget i stykker med en Spade, siden pløyes eller spadens den under Mulden. Tarre oc Tang kand baade underpløyes oc bruges oven paa ligesom anden Møg.

Den Møg-Dynge som Solen oc Sydlige Vinde fra Østen til Sønden oc indtil Vesten til Sønden overstryger, fermenterer dobbelt imod den, som ligger fra Vesten til Østen, Jeg har oc befunden, at det er meget nyttig, at Fæ-Huusset oc Møg-Kulen saaledes

Side 24

indrettes, at Pisset kand løbe ud paa Møgdyngen i Kulen, eller kunde blive staaende udi en dyb Huule paa fast Bierg Grund, hvorudi Møget oc hvad til Møg forraatne skal, daglig kunde henkastes; Men om det ey kand lade sig gjøre, oc dog er en afheldende Mark, da er det fornøden, at det Vand, som afsier fra Møgdyngen, formedelst smaa Render eller Risser, kand have sit Udflod udi mange Greene, oc derved ledes at udgyde sig over endeel Ager oc Eng. Heste Møg, som er heed af Natur, er god udi en fuktig oc kold Ager, oc tiener best at bedres (bredes?) oven paa, synderlig hvor det skadelige Ukrud eller Roedqvikne, eller Krage-Rødder kaldet, er megen i Ageren, den dæmper oc andet smaat Ukrud, hvilket om Vaaren af Kuld oc Væde foraarsages oc pleyer qvæle Sæden; Men i Leer-Jord vil Heste-Møget pløyes under, ligesom all anden Møg.

Hvo som paa forommelte Maade flittig samler Sommer-Møg (hvilken nesten hver Bonde oc Huus-Mand er mueligt at gjøre) kand sikkerlig forøge Ager-Giødningen over en tredie Deel. Samler han oc paa forskrevne Maade Vinter-Møg, da kand han forøge Giødningen dobbelt. Har han Leylighed at benytte Tarre oc Tang, samt fører Moese eller Myre-Tørve (som feed er) lige paa Ageren, da stiger Giødningen vel  $\frac{2}{3}$  Parter over den sædvanlige Giødning, som haves af Vinter Møgen. Paa hvilken Giødning Formeerelse, følger Formeerelse oc Forbedrelse paa Ager oc Korn, oc hermed igjen Forøgelse paa Fæ oc Qvæg. Hvad ey almindeligt men særligt om bemelte Giødning paa Ager oc Eng kand være at erindre, skal udi nest efter-

Side 25

følgende 3die Capitel udførlig blive forestillet; Oc om Forskiel paa Møg oc underskeedlige Natur, i det 12 Capitels 19 Post. (*Kapitel 12 er likevel ikkje delt inn i postar. Men dette må gjelde tekst på side 83.*)

### 3. Capitel

#### ***Om Giødning i særdeleshed, eller særdeles Stykker om Giødning at samle og vide at bruge paa Ager og Eng.***

Den Sævane, som paa mange Steder i Norge er, med at drive Fæet eller den største Deel deraf fra Gaarden oc Hiem-Jordens Mark, langt afsides udi Marken oc det heele Sommeren have gaaende i Græs Gang med Dagen, oc med Natten lade hvile udi et indhegnet Sted, Huus eller Hytte der i Marken bestaaende, hvilket Sted kaldes Støel eller Sætter, som gemeenlig skeer for at kunde faae desto mer Melk, eller fordi man meener at Gaardens Fæ-Mark med heedeste Sommer ey haver Foer til Fæet, er ingen Mand tienlig, men tvertimod til Nachdeel, i Betragtning at Fæ-Marken nest omkring Gaarden, bliver over saadan Brug maver, vild oc fordervet, oc derforuden mistes alt Sommer-Møget; hvorfore jeg vil tilraade enhver Bonde, at han lader drive sit Qvæg hiem hver Aften, oc holde dem udi en saadan Fold, som udi neste foregaaende andet Capitel er underviist, Natten over, saa oc drive det derind, naar det til Middag skal melkes, om muelig er; Thi en Avls-Mand, hvor Ager dyrkes, end oc der, hvor Møgen

Side 26

allene paa Engebond kand bruges, kan ufeylbarlig have større Fordeel af at samle Møg om Someren, end af det, at hans Fæ haver overflødig Græs Gang udi vilde Marker oc Ørkener, hvilket mange Bønder nu omstunder ere kommen i Erfaring om, oc tage det i Agt.

Mens i fald at Qvæget ingenlunde med hedeste Sommer kunde have Føde i Hiem Marken saa nær Gaarden, at det kunde vorde drevet hiem til Folden, naar der skulde mælkes til Middag, ey heller om Aftenen, da kunde Eyermanden gjøre sig en Fold paa Stølen, oc der samle Sommer-Møgen, paa den Maade, som i forskrevne andet Capitel er forestillet, oc saa næste eller anden Vinter, paa Snee-føret kiøre den hiem paa Ager oc Eng. Han kunde oc have en Fold meget nærmere sin Gaard, end Stølen er, i hvilken Fæet til Middag kunde mælkes, ifald det ey kunde skee om Aftenen: Men best var det om Aftenen. De Sætters Marker, hvorom Loven taler, holder jeg for at være Ager-Dyrkningen hinderlig, med mindre de ligger Gaardene noget nær, saa det Sommer-Møg der blev samlet kunde med Vinteren beqvemmelig kiøres hiem.

Hvor mangel paa Tørv er, saasom paa endeel smaa Øer, kunde Opsidderne forsyne sin Jord med Tarre oc god Tang at feede eller giøde den med; Item med forbemældte Grinde-Gang. Paa de Øer, hvor Fæet alt eller endeel en Tid lang med Sommeren haver Græs Gang paa en anden Øe, var det Opsidderen gavnligt, at han aarlig rydder noget op udi sin Gaads Fæ-Mark, paa det han omsider kunde beholde Qvæget hiemme ved Gaarden, oc af dem samle Sommer-

Side 27

Møg, tillige undvære den Møye oc Bekostning med Qveget at flytte, samt Folkene som det mælker daglig at føre frem oc tilbage 2 a 3 Gange imellem Gaarden oc den Øe Fæet gaaer, oc derforuden kunde samle Græs oc Høe af bemelte Øe. Imidlertid oc indtil den have faaet Hiem Marken, hvor han boer, i stand, kunde han ved Grinde-Gang forbedre Græsbonden paa den Øe Qvæget gik med Sommeren, eller den sammesteds udi en Fold samle til ommeldte Sommer-Møg, oc den paa Engbonden om Høsten udsprede, eller oc, om Leylighed var at gjøre Ager, oc den der uden betydelig Bekostning tryggelig kunde hegnes oc bevares, eller ved en derhos boende Huus-Mand eller Hyrde bevogtes, bruge Møgen paa Ageren, hvilken næst bemeldte Maade at giøde Engen paa, er meget bedre end have Qvæget i løse Grinde, fordi Giødningen med den megen Tørv, som forraadner til Muld, merkelig forøges. Paa fornævnte Ud-Øer findes gemeenlig i Stranden en Hoben Tarre eller Tang, eller en af Deelene, af hvilken Tang oc Tarre ey god Deel om Høsten paa Græsbonden kunde opføres, maadelig tyk udbredes for at forraadne med Vinteren, oc om Vaaren de overblevne Stilker betids før Græsset en Haand høy oproede, med en Rive afrages oc udi Dynger henkastes. Det samme kunde Bonden gjøre paa sin Hiem-Jords Engebond, naar han haver Tarre oc Tang i Stranden hos sig selv, eller nogen Naboe, oc Veyen at kiøre den ey for lang oc besværlig, særdeles er Veyen Vinter-Dag ofte beqvem, end var den en halv, ja heel Miil lang; Thi Bekostningen bliver af Ageren rundelig erskattet.

Side 28

## 4. Capitel

### *Om Agers Rykning i sig selv.*

Som en Ager bliver dyrket, saa bær den Frugt, derfor vil den med tilbørlig Fliid ryktes, oc skal dette skee, da vil efterfølgende 9 Poster fornemmelig tages i Opagt; En Ager maa for det første være saa tør, som mueligt er. 2) Alle Aar bruges. 3) Maa rundelig oc i rette Tiid giødes. 4) Maae vældig oppfyldes. 5) Maae ligge lyt for nordlige kolde Vinde saavit mueligt er, sær imod Solen oc sydlige Vinde, besynderlig imod Syd-ost, helst udi kolde Egner. 6) Maa holdes reen for Rødder oc Ukrud, (som medre med Spade oc Greeb, eller Hakke, end med Plov, Harre oc Rive lader sig gjøre.) 7) Maa pløyes dypt i Sand-Jord, Grund i Leer- oc vaadlændet Jord, maadelig i god Jord, som er et Spand eller got Qvarter dybt. 8) Maae giøres møer med smalle Furrer, god Pløyning, Greb eller Hakke, Spade oc Harre, endoc med Tromle i sey Leer-Jord. Oc for det niende oc siste maa den saaes saa tillig om Vaaren som muelig er. Hvo disse Regle efterfølger, skal aldrig vide af nogen betydelig Misvext at sige. Kortelig, en Ager, naar den paa det beste skal dyrkes, da maa den være som en Urtegaard, hvilken vil være feed, tør, reen, møer, alle Aar i Brug, maa ligge i Lye, oc befriet for kolde Vinde, oc tillige tilsaaes, maadelig tyk, efter hver Sæds Beskaffenhed oc Natur.

Side 29

Vi vil repetere oc tillige ydeligere forklare ovenbemelte 9 Poster eller Regler. En tør Ager faaer ikke Skade af Kuld oc Væde, naar den er feed, behøver den mindre Giødning end vaad Ager, oc bær vissere Frugt end nogen anden Ager. 2 Den Ager som aarlig bruges, bliver møer, oc kand læt holdes

reen for Ukrud, oc begge Deelee, nest en god Giødning, beforder merkelig Kornet i sin Vext, skyndig at skyde Ax oc at moedes. 3. Giødningen gjør det meste til en Agers Frugtbarhed, fordi den giver Kornet føde, væske oc varme, saa kraftig, at man paa en Steen-Klippes blotte Ryg, kan avle got Korn, helst Byg, naar den med god Møg rigelig bliver overdækket, oc Sæden derudi vel dybt nedkastet. Den vil giødes aarlig, saasom det Korn der voxer i den, tærer dens Kraft, dog saaledes giødes, at den ey bliver for feed eller geil; thi dersom den bliver for geil, da raadner Straaene eller Rødderne ned ved Jorden, eller Ageren legges ned, oc derover bliver Kornet ey moen. 4. En Ager vil være vældig opfyldt, med Muld, Tørv, Sand, Møg oc deslige, saa den kand bære høyt i Veyret  $\frac{1}{3}$  Allen eller mer oven over den faste, helst om den ligger lavt, eller paa flak (flat?) Mark, hvor Vandet ey kand rinde fra den; Thi naar den saaledes er opfyldt oc oven Jorden beliggende, da kand verken det tilsiede kolde Vand, ey heller styrtende Regn-Flom bortskylle Agerens Fedme, ey heller synke Fedmen for dybt ned i Jorden, ned til det kolde Vand, som staaer jevnt ved den faste Mark under Ager-Mulden, eller ved sin kolde Vædske oc den Vildhet Vandflommen medfører, naar den kommer oven fra den paahældende Mark, ifald Ageren ligger

Side 30

udi en Bakke, gjøre Ageren kold oc vild. Er Ageren meget blød oc hælder, da maa der giøres mange smaa Risser eller Veiter med en Grund-Plov igiennem den, særdeles om Høsten, saa at Sie-Vand, Regn oc Vand-Flom hastig kand løbe derudi oc derved bortledes af Ageren, naar man ey kand ved flittig Eftersøgning opfinde det kolde Vands Udsprung, oc derfra faae bortledet Vandet, som er af Naturen meget koldt oc Ageren skadelig. Ligger denne bløde vaade oc seye Ager udi en Bakke, hvor oven for er et vidtløftig høyt Land, fra hvilket Vand oc Regn Vand kan løbe ned i Ageren, da vil, med Plov eller Spade giøres en Fur uden for den øverste Ager-reene, saaledes, at det tilløbende Vand, kan løbe ind i denne Rende, Ageren forbi. 5. At en Ager ligger i Ly, befriet for kolde Vinde er meget got, sær om Ageren er vaad oc kold, eftersom Vaar-Kulden ofte qvæler Sæden udi sin første Oprindelse, oc isteden opfostrer Græs oc Ukrud som siden drager Fedmen til sig, helst naar denne Ager, ey er overflødig feed, oc gemeelig voxer det meest, som først groer sterk til, enten det er Græsset eller Sæden, besynderlig udi de Lands Egner, hvor Sommeren er kort oc Heden sparsom. 6. Holdes Ageren ey reen for Titzel, Nelder, Qvikne Roed oc andet deslige Ukrud, da bær den ringe Frugt, med mindre Ageren er dels feedere, dog vil Titzel, Nælder oc deslige, som haver store oc stærke Rødder aldeles oprykkes oc udryddes; thi de ey alle mærkelig bortstiæler Giødningen eller Agerens Fedme, men endog mægtig udbreder sig hvert Aar. 7. Den Ager, som spadnes op, bær mer oc vissere Korn, end den, som pløyes, af aarsage, at ved

Side 31

Spaden kand baade alle Rødder oc Ukrud best udryddes, saa oc Muldklimperne slaaes i stykker oc Ageren giøres tilbørlig mør, hvilken Mørhed beforder Kornet til en skyndig Moenhed. Herhos maa jeg erindre, at i hvorvel de fleeste Plovmand skulle meene at ved Ageren at opspade vilde det gaae alt for langsom til, saa vidner dog Forfarenhed at det forholder sig annerledes, oc det gaaer fast ligesaa fort med Spadning som Pløyning udi en brugt Ager oc giver mindre Bekostning; Thi omskiøndt Pløyningen i sig selv kand giøres hastigere, saa gaaer dog megen Tid med, ved at harre, rense, hakke oc tromle, oc mer Bekostning paa Heste oc Reedskab, derimod flyes (?) Ageren paa det allerbeste med engang, naar den opspades, undtagen man bruger en let Harre, som en Hest magelig kand trekke, oc af en liden Dreng eller Pige kand styres, efterat Sæden er udsaaet, oc derved overhyller Sæden med Muld. 8) I Sand-Jord, vil pløyes, eller spadnes dybt, for at bevare Sæden i sin Vext fra formegen Heede; Udi vaad oc dyp Jord, grunt, for at bevare Sæden fra formegen Kuld oc Væske; Udi Leer-Jord, grunt, oc end vil Jorden med Flid giøres mør, for at forhindre at Heeden ey skal binde Leeren for haardt sammen oc qvæle Sæden, men udi god Jord maadelig, som er  $\frac{1}{4}$  Dansk Allen eller i det høyeste et Spand. 9. Saa tillig om Vaaren at Ploven kand gaae igiennem Jorden vil med Pløyning oc Spadning begyndes, oc Ageren flyes oc saaes, ettersom Ageren oc Sæden er af Natur; Thi siælden mislykkes en tiilig Udsæd, men oftest en silde, helst Rug-Sæd. Er Ageren tør, feed oc sandagtig, maa man ureed saae først

Side 32

i Februarii Maaned Vaar-Rug, som kaldes Værling, besynderlig om Ageren ligger lyt mot Sydosten oc Morgen-Solen, udi eller paa en Bakke, oc om saa hendede, at det frøs saa haardt, at man kunde rende

med en Hest oven over Sæden paa Ageren, skader det dog intet Sæden, mindre om det sneer, mens tvert imod er Vaar-Snee en halv Giødning. Fast den samme Beskaffenhed haver det med Havre-Sæd i en saadan Ager, oc haver jeg nogle Ganger befundet, at jo før bemelte Rug haver været saaet ud, jo større oc bedre Afgrøde har den given.

Derimot vil silde udsaaet Korn-Sæd sielden lykkes paa det beste, mens oftest gandske mislykkes, som tilforn blev meldt, formodentlig af disse Aarsager, at enten haver Græs oc Ukrud allerede faaet Liv i Ageren, eller en oc anden slags Orme opæder Sæden paa den Tid den gaaer ud af Skallen oc ligger i sin Melk, førend den fæster Rødder (hvilke slags Orme ikke er i Jorden tillig om Vaaren.) Eller en sandig Ager udtørres formeget forinden den bliver saaet, saa at Sæden for Mangel paa Vædske, naar Regn ey betimelig falder, ey kand groe ud af Skallet, særdeles naar den ey er vel underharret, førend sildig paa Vaaren, oc imidlertid bliver mangfoldige Korn af adskillige Fugle opædt, oc den overblevne Sæd eller Sæde-Korn voxer for sildig op, oc derudover, samt for Ukrud oc Græs, der imedens Sæden laae i Dvale er voxen til, ey kand blive moen til Høsten: Men udi dyb oc vaad Ager, som af Naturen er kold, haver det en modstridig Beskaffenhed, saa at det er bedre man saaer den noget sildig

Side 33

end for tillig, med mindre Ageren er fuldkommen feed, oc ligger beqvem imod Solen.

Anlangende Ager til Vinter-Rug, eller Hvede, hvilken Hvede Sæd dog ikkun lidet er i Brug, da er det best at op-pløye Jorden, som maa være nyt eller hvilende Land, imellem den 10 Julii oc 20 Augusti gammel Stiil, oc dersom Ager-Landet først rispes med Ploven i bemeldte Tid, det er, at lade Ploven gaae i Tredningens Plov-Dyb eller saa omtrent, oc imellem tre oc fem Uger derefter pløye fuld Pløyning, Furene vel omvendte, oc derpaa i det længste 24 Dage for Mikkels-Dag i Norge, hvor Kuld oc Snee kommer tillig, oc paa de andre Stæder, saavelsom i Danmark 14 Dage for Mikkels-Dag, eller saa omtrent, da kand man haabe en god Vext, om ellers Ageren for det øvrige er beqvem oc ret flyd, hvorum siden i dette Capitel nærmere skal handles.

Angaaende Braader, eller Svec, det er Ager, som gøres i Skover, oc er i Norge meget brugelig.

Denne Ager bereedes paa efterfølgende Maade: Man udseer sig i Skoven, saa nær Gaarden mueligt er, en beqvem Plads, oc i Foraaret hugger ned alle de Træer, derpaa staaer, som i gemeen ere Gran eller Fure-Træer; oc lader dem ligge at tørre til næste Vaar, da de legger i Orden paa Pladsen til nogle Baal, oc bliver saa brændt paa Pladsen til Aske, saa vidt de vil brænde, siden føres Brandene tilsides, oc saaes Rug udi den udsprede Aske oc Muld, oc gøres et Gierde af Brandene til Hægn om Pladsen, hvilken Sæd giver stundum overflødig Frugt, naar den vil betids moenes, hen ved hundrede fold Frugt. Nogle Bønder saaer

Side 34

Roer udi denne Ager, oc faaer gemeenlig baade gode oc mangfoldige store Roer (eller Næper til Frugt, naar Frøet ey saaes før omtrent 14 Dage for St. Hans Dag nye Stiil. (*Avslutta parentes manglar.*))

Andre saaer Vinter-Rug, som ofte er den beste, mens jeg meener, at Byg-Sæd tiilig om Vaaren aldrig mislingede, saasom Byg behøver baade en stærk oc feed Ager, voxer hastig, oc moenes førend ald annen Korn-Sæd; Der skulde oc sikkert kunde voxe mangfoldig Hamp, item paa de fleeste Stæder ypperlig Hvede, naar Pladsen var Muld-riig eller noget dyb-landet, oc man derhos, som før er sagt, ey besaaede Pladsen eller Ageren samme Vaar som Træerne var fældede, mens til næste Vaar; Ettersom Ageren da blev 2 a 3 Uger før bar oc Sneen qvit, oc betids kunde blive saaet; Man holder for, at udi 2 a 3 Aar kand saaes Korn i saadan Braade eller Svec-Ager, derefter voxer Græs, som kand afslaaes, eller oc udlegges Pladsen til Fæ-Beed, efter Bondens Tarv, oc bør de afhugne Træers Stubbe kløves i fire Deelee, med en Bul-Øxe, saa dybt ned i Roeden som gjørligt er, ja vel med Kiiler splittes, paa det at Vand oc Regn kand forraadne Stub oc Rødder, oc tillige gjøre Jorden frugtbar oc jevn. Paa forbemeldte Maade kand nye Gaarde udi faae Aar optages udi Skov- oc Field-Markene, oc udi udi ubebygte Ørkener oc Sætters Marker. Den som haver i bruk at lade en Ager hvile udi nogle Aar, oc derpaa gjøder den stærk, oc saa bruger den i nogle Aar uden nye Giødning, skal synes underlig om det, at jeg haver sagt, at en Ager bør bruges oc gjødes hvert Aar, saaledes de, som lader den ey hvi-

Side 35

le længer end et Aar, oc derefter bruge den udi 3 a 4 Aar, oc saaledes ey lader mere end en fjerde eller tredie Part af alle deres Agre aarlig hvile oc ligge til Fællede, eller særdeles Fæ-Hauge bruge, men ikke

desmindre taler jeg af Erfarenhed, oc oprigtig vil tilraade den, som tvivler, at sætte en Prøve paa mine Ord, saa skal Bevisningen ingenlunde blive ude; Dog vil jeg have en oc anden Gaard eller Ager undtagen, naar den maatte være saa frugtbar, at den kunde efter Hvile oc bekommet Giødning to eller flere Aar bære fuldkommen Frugt af et eller andet slags Korn. Men jeg haver endnu ikke funden en saadan Ager, undtagen Braade eller Sve-Ager. Imidlertid vil jeg til Oplysning oc Eftertanke forestille dette. En Bonde bruger 4 Tønner Hartkorn, eller en Gaard af lige Storhed i anden Landskyld, oc paa denne Gaard kand han saae 5 Tønder Sæd efter hver Tønde Hartkorn, til sammen 20 Tønder, naar Ageren kand bruges udi to Aar i Danmark, efterat den har hvilet et Aar oc er bleven vel giødet, som nesten overalt i Vangene Maneer er, oc tre Aar paa endeel Stæder i Norge, efter hvilken Udsæd avles gemeenlig fire fold Afgrøde, som her gjør 80 Tønder Korn. Derimod, om han havde ey mer Agerland i Brug, end som han hvert Aar kunde forsyne med nogen Giødning omtrent  $\frac{2}{3}$  Parter af forrige Giødning, kunde han ey faae mer end 10 Tønder. (Jeg vil ey ansette hans Sæd høyere, omskiønt den kand være mer,) men høstede dog 8 Tønder efter en Tønde Sæd, som han i det mindste kan være vis paa, oc saaledes bekommer ligesaa megen Frugt efter 10 Tønder Sæd, som tilforn efter tyve. Herforuden

Side 36

saaer han et stort Stykke god Eg, nemlig tredie, eller i det mindste fierde Parten af forrige 20 Tønder Agerland, det er saa stort et Stykke, som fem a syv Tønder kan saaes paa, af hvilken Engs Græs han kand foere flere Kiør, saa oc ved det, at han behøver halv mindre Heste til Ploven, oc disse Melke-Dyr forøge Melk, Smør oc Ost, Huder oc Skind, saavelsom Ager-Giødningen, Ageren, Kornet oc Græsset; Han kand oc undvære endeel Tienere, oc derved spare Kost oc Løn, oc endelig haver han mindre Arbeyde, Møye oc Omhue end tilforn.

## 5. Capitel

### *Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord, og Maaden at saaes.*

En Jord er af Natur beqvemmere til en eller anden slags Sæd oc Korn end en anden, en Ager mer end en anden paa samme Jord, meget mere en Province, end en anden, saa at omendskiønt man kan med Arbeyde, Flid oc Konst forblænde Ager-Mulden udi en Lands Egn saaledes, at den kand blive lige artet med en anden Egn Jord, saa bliver dog derfor ikke Ageren paa begge Stæder lige frugtbare, til en oc samme slags Sæd at føde oc fostre, formodentlig fordi at Luften, Solens Varme, Regn oc Dug falder Ulige paa begge Stæder; Man mærker oc at hvor stærk Heede, Regn oc milde Vinde tilfælles er, der er Ageren mest frugtbar, særdeles til det ædelste Korn, saasom Hvede, Rug,

Side 37

Himmel-Korn oc Byg: Item til Hør, Hamp oc Humle; Hvorfore det ikke er mueligt, uden at Erfarenhed at sige til visse, hvad Sæd enhver Bonde med beste Fordeel paa sin Gaard kand saaes, mens han bør selv prøve sine Agres Natur; ikke desmindre ere der nogle visse Kiende-Merker, hvorefter man kand vide i Almindelighed sig at rette.

Hvad jeg haver forfaret oc prøvet, vil jeg meddeele, naar en anden haver erfaret det nøyere oc bedre, kand han føye det dertil, oc derved tiene sin Næste.

### Hvede.

Hvede vil saaes udi feed, dyp oc sort eller rød leer-aktig Muld, helst i nye eller længe hvilet Jord midt i Sæde-Tiden, mod Solen, i Lye, udi den allerbeste Ager, som ey er kold, oc som er giødet med Faare-Møg, eller anden heed Møg, rundelig.

### Ruug.

Vaar-Ruug udi feed Sand Jord, helst i nye eller hvilet Ager, heel tillig, saasart Ploven kand komme i Jorden, oc maa Ud Sæden være vel tynd. Er Sæde-Rugen voxen paa en anden Jord, satt udi et andet Bøygde-Lav, da voxer Rugen endnu bedre oc reenere.

### Biug eller Byg.

Byg udi feed oc dyp Joed, som ikke er for vaad, helst om Egnen er kold, oc saaes sildig, med mindre Ageren er sandig feed oc tør, thi er den sandig, da maa saaes temmelig tillig. Hvilket ved alle slags

Side 38

Sæd, som i Sand-Jord bliver saaet, er at erindre.

### Blendings-Korn.

Blendings-Korn, som er Byg oc Havre til sammen, behøver saadan Jord oc Medfart, som om Byg blev sagt; Voxer dog vel udi lit mavrere Ager.

### Havre.

Ligesom Blendings Korn saaes dog noget tykkere, oc trives vel udi noget sandagtig Jord, naar den er feed; Bliver ellers saaet i maver Jord; Men som Jorden er god, bliver oc Havren.

### Bog-Hvede.

Boghvede udi sandig oc maver Ager, som ligger høyt, saaes sildig oc tynt.

### Hvide Ærter.

Hvide Ærter, ligesom om Byg er sagt, oc i Reen eller sidste Qvarter; Særdeeles hvor Roer før have voxen.

### Graae Norske Ærter.

Graae Norske Ærter, ligesom om Boghvede er sagt, hvilken skal baade feede oc rense Ageren, dog maa den betids saaes.

### Hamp.

Hamp udi feed, dyp møer oc tør Jord, for Solen, udi Lye, noget tynd. Videre Cap.11.

Side 39

### Hør.

Hør udi nye eller hvilet god Jord, uden Giødning, vel tyk, et Aar kun i hver Ager, oc med fremmet indelnandsk Frøe, eller i Mangel deraf, det som er voxen i en andens Land-Egn. Vide Cap. 10.

### Humle.

Vil plantes mod Østen til Syden indtil Vesten til Syden, bag Huus, Bakke, eller Bierge, paa et lyt Sted, udi sort noget grov oc graa sandet Muld, med stort Fæ Møg vel giødet. Les videre Cap. 9.

### Roer.

Udi heel feed Jord, Braader eller Sve, det er i forbrændte Træers Aske, saa oc udi feed Moese eller Myre (naar Pladsen første er bereed, saaledes som udi det første Capitel, om Rydning i Moeser er sagt) heel tynd, oc ey førend 14 Dage for St. Hans Dag, helst i Myre-Jord.

### Kaal.

Alleslags, saaes heel tillig, plantes betids, vidtløftig, 1½ fod imellem hver Plante, udi feed oc dyb Jord, i Soel-Skuggen, vandes vel ved Plantningen, settes grundt, 14 Dage efter den er plantet, løshakkes Mulden, strøes ofte Aske over, oc naar Orme fornemmes, maa de strax oc med Flid afhentes.

### Gule Rødder.

Behøve endnu feedere, fugtigere, dybere oc sorte-

Side 40

re Muld end Kaal, hvilke saaes heel tynd, oc gøres Jorden gandske løs 3 Qvarter dybt.



## Vinter-Rug.

Udi feed oc sandblænt Jord, helst nye eller vel udhvilet Agerland, omtrent 3 Uger før Mikkels-Dag, maadelig tyk oc ey for tynd. Er den om Vaaren formeget opvoxen, naar Sneen gaaer af, da lader man Faarene gaae over Ageren oc afæde Vinter-Spirene eller Braadderne, som de kaldes i Norge; Ellers voxer den høy med smaa Ax paa.

## Vinter-Hvede.

Saaes paa samme Tid som Vinter-Rug, udi saadan Ager, som tilforn om Vaar eller Sommer-Hvede blev sagt, temmelig tyk (for Kuldens skyld) mot Østen oc Sønden, hvor Soelen allerheedeste kand skinne.

## Himmel-Korn eller Byg.

Hvis Ax haver tre Rader, vil have samme slags Ager, som Hvede, eller i det mindste som Byg, den saaes om Vaaren, naar Hvede saaes, heel tynd, naar Ageren er tilbørlig feed, den vil ey trives to Aar udi en oc samme Ager, oc forandrer sig for en stor Deel til Byg, sær naar Ageren ey er meget feed, oc dertil nye eller hvilet.

Vaar eller Sommer-Hvede er en mislig Sæd, oc tærer Fedmen af Jorden, men naar den lykkes, giver den overflødig Frugt. Vaar-Rug eller Værling, er en vis Sæd (naar ellers Ageren oc dens Dyrkelse er be-

Side 41

qvem.) Bygg endnu vissere Sæd. Ligeledes Havre. Blændings-Korn eller Halv-Bygg allervissest. Boghvelte er uvis, giver somme Aar overflødig, andre Aar neppe Sæden igien.

Hvide Ærter er mislige, oc udsuer Jorden. Graa Norske Ærter, hvor den vil voxer, er en god Sæd oc ofte giver overflødig Frugt. Ligeledes Hamp. Saa oc Hør. Humble er mislig, dog en god Sæd oc Plante, fordi der er ringe Møye oc Bekostning ved den at rykte. Roer eller Næper er en viis oc riig Sæd; dog ikke meget nyttig, uden for dem, som boer Kiøbstæderne saa nær, at de deres Roer beqvemmelig kand sælge. Det samme er med Kaal. Item med Rødder. Vinter-Rug, samt Vinter-Hvede, desligeste Himmel-Korn er en mislig Sæd, de behøve oc stærk Giødning, en stor Ager, oc udsuer Jorden, besynderlig Hveden oc Himmel-Kornet, hvilket Himmel-Korn tiener bedre til Malt, end til Meel.

Det nyttigste Sæd i Norge er Byg, oc Halv-Byg, over heele Riget, dernæst Havre oc Vaar-Rug, dernæst Hamp, Hør, graa smaa Ærter, oc Roer.

For det øvrige maa enhver Avlsmand være betenkt paa, at saae i rette Tide, efter Jordens oc Luftens Leylighed, saa tiilig som mueligt er, efter enhver Sæds særlige Natur, først paa bakket oc tørt Land, siden i vaadt oc kolt Land eller Ager; oc endelig skal han vide, at megen oc god Giødning at have, er det vigtigste Stykke af alt hvis til Ager Dyrkningen udkræves, samt at han ey bør drive større Agerbrug end som han med faa Folk, tilgavns oc i rette Tide kand rykte; om hvilket vi nærmere ville handle næstfølgende siette

Side 42

Capitel, under Navn af en maadelig Jorde-Brug.

## Vikker.

Som saaes for Frøets oc Heste-Foeders skyld, vil saaes før end Byg, i stille Veyr, tyndt, en Skieppe udi 4/5 Tønde Land, Havre-Sæd i en ubrugt eller maver Ager. Den feeder oc renser Ageren, saa Byg neste Aar kand saaes, voxer best i sort Muld ved vaade Aaringer, skal afhøstes naar den bliver brun, oc skieres vel høyt Stubbene. Denne Sæd at saae paa en udslidt Ager, er bedre giort end lade samme Ager hvile. Heste trives synderlig vel af Vikkers Halm.

## 6. Capitel

### *Om et proportionert eller maadeligt Jordebrug.*

Det er ikke en stor Avl, men Avling, ikke en stor Ager, men veldyrket Ager, ikke et stort men nyttigt Arbeyde som gjør riig. De smaa Jordbrug foraarsage at Folket formeres, Land ryddes, Ager ryktes vel; Men et maadeligt Jordebrug er, dog Bonden tienligst. En stor Gaard kræver mange Kiøbe- eller Fæste-Penge, mange Tienere, megen Redskab oc Boeskab, oc en Hoben Fæe oc Heste; Derfor kand en ubemidlet Bonde-Karl, eller arbeidsfør Person, ey formaae at fæste en saadan stor Gaard, oc de ere ikke faa, som just for samme Aarsag begive sig til Kiøbstæderne, oc til Skibs, oc mange af disse siste sætter sig ned under fremmede Herskaber; men dersom

Side 43

Gaardene vare smaa, da kunde bemeldte Personer udi de unge Aar gifte sig, fæste Gaarde, oc formere baade Folket, Ageren oc Qveget. Egentlig at handle om et maadeligt Jordebrug for en Bonde, da slutter jeg (formedelst min Erfarenhed) at en Gaard, eller Gaards-Part, som kand overføde 5 Melke-Kiør, 18 Faaer oc en Hest, er det beqvemmeste oc nyttigste, naar Bonden ikke pløyer med spader sin Jord, oc naar Ageren bliver dyrket paa den Maade, som jeg her foran haver forestillet, særdeles hvad Giødningens Formerelse angaar, men hvor Bonden pløyer Ageren op, fornemmelig i Danmark, behøves saa stor Gaard, at derpaa kand fødes 8 Kiør, 24 a 30 Faar oc Giedder oc 2 dyktige Heste; Item udi de Egne i Norge, hvor Korn-Sæd ey bruges, behøver en Bonde i det mindste 12 Kiør oc endeel Gieder oc Faar; Hvilke forbenævnte 5 Kiør, 18 Faar oc en Høst, kand (efter min Meening) fødes paa ½ Løb eller Spand, eller paa en Hud i Norge, hvor Korn saaes med Fordeel, oc Ageren bliver spadet op, De 8 Kiør oc paa et heelt Løb eller Spand, heller paa to Huder i Norge, hvor Bonden ey anden Biæring, enten ved Fiskerie, Skovbrug, Møllebrug eller andet saadant haver; Thi om han nogen saadan Biæring haver, er halv saa stor Gaard stor nok; Oc i Danmark regner jeg tre Tønder Hartkorn at kunde underholde forbemældte 8 Kiør, 30 Faar oc 2 Heste, oc derfor at være en beqvem Bonde-Gaard, helst udi alle de Egne, hvor Marker oc Heeder ligger til Byene, eller Gaardene, eller Fælleden er vidtløftig, samt hvor ingen Mangel paa Torv er. Haver Bonden ikke større Gaard, da kunde en enken-

Side 44

de Vanlykke, saasom Misvext, Fæ-Døde, Ilde-Brand oc deslige, ey drive ham fra sin Gaard oc Brød; Thi han kunde nogenledes reparere sin Vanlykke formedlest Credit, Venners Laan oc egen øvrige Formue; Man finder sielden at en liden Gaard ligger øde, med mindre nogen særdeles Interesse er dertil Aarsag; Men derimod findes (desverre) mangfoldige store Gaarde at ligge øde, Aarsagene, som sligt haver forvoldet, ere tilforn anførte. Hvortil endnu blant andre kand føyes disse; Nemlig at en stor Gaard eller Bye haver en lang oc besværlig Kiørsel, at hvor mange Bønder boe sammen, forspildes Arbeyds-Stunden tit ved Besøg oc Samtale; at det giver Anledning til Giestebud, Gilde, Drik oc Ødselhed; at Bonden maa holde oc lønne mange Tienere, bekoste meget Redskab oc Boeskab, oc udgiver stor Landgilde oc Skat; Oc endelig at en stor Gaard behøver en lang Tid til Pløyning oc Sæd, hvorover Ageren verken betids eller paa beste Maade kand blive ryktet, saaet oc brugt. Jeg vil gaae forbi at melde noget om det, at Bønderne kunde blive 2 a 3 Gange saa mange, som de nu ere, sær i Danmark, oc hvad Styrke oc Nytte det samme var for Kongen oc Landet, endog for fornemme Familier oc Proprietarier; Thi den fornuftige Læser vil uden min Erindring nok eftertænke saadant oc det mer, som dermed i følge er.

Side 45

## 7. Capitel

### *Om Hør at saae og bereede, Pladsen og Jordens Beskaffenhed.*

Pladsen, eller Ageren, hvori Hør skal saaes oc vel kunde voxer, maa ligge lyt for Solen udi eller under et Bierg, eller Tver-Bakke, hvor Heeden falder længst oc stærkest, oc kolde Nordlige Vinde mindst, saavidt Landets Skikkelse kand tillade. Om Jordmonens Natur oc Beskaffenhed er mange ulige Meeninger i alle de Land Hør saaes, undtagen herudi, at Hør voxer reenest oc finest udi nye eller hvilet Ager, thi derudi ere de fleeste eenige. Nogle holde for, at Jorden maa være nye, eller vel udhvilet, noget sandig, dog ikke for tør oc maver, men uden Giødning, saasom Hør i saadan Ager

voxer reen oc fiin, saa oc i temmelig Mængde, item tilbørlig Land, om det er udenlands Frøe, særdeles fra Engelland; Jeg haver funden dette at være sandt. Andre foregiver, at Ageren maa være udvaldt god, som en Hvede-Ager, paa det at Hørren ey skal bliver for maver oc kort, oc Frøet, som det avler, svag oc udygtig, saa det ey kand tiene til Sæd. Andre siger at Ageren skal være som en god Byg-Ager. Andre vil at Hør skal saaes Formiddag i klart oc stille Veyr, efter den 20 Apriils gammel Stiil, i Neen af Maanen udi en god oc sort Jord, som ligger lavt, oc er giødet med Faare, Fugle, eller Heste-Møg, hvilke slags Møg er hidsig, oc baade renser Ageren oc giør den møer, oc at den skal

Side 46

saaes tyk til fiin Hør, oc tynd til lang oc grov Hør, efterat Ageren først vel er harret, oc Sæden meden Rive overhylles. Andre vil, at Ageren skal være pløyet heel dyb oc giort vel møer, oc at Mulden skal være sort, oc endelig at Ageren skal være pløyet heel dyb oc giort vel møer, oc at Mulden skal være sort, oc endelig at Ageren skal optages af gammel Jord. Jeg har observeret, at udenlands Hør-Frøe, i Særdeleshed det Engelske, giiver lang oc fiin liin Hør udi en nye eller noget længe hvilet Ager, som ey er giødet, oc det Frøe, som i Landet deraf falder, kand ey med nogen synderlig Fordeel mere end et Aar paa samme Gaard, hvor det er avlet til Sæd bruges; Item at man maa aarlig skifte Frøet, hvis ikke voxer Hørret ikkun halv høyt fast overalt, uden paa de Gaarder i Norge, hvor stærk Soelskin dybest i Fiordene imellem Fieldene er. Aarsagen til forbemelte skal være vanskelig at udfinde, maaskee at Luften er for Kold. Min Betænkning oc Raadføring skulle være denne, at Bonden giør best, om han saaer Høerøe i den allerbeste Ager, som ligger i Ley mod Solen oc med hidsig Møg, saasom Fugle, Heste eller Faare-Møg baade under oc oven paa er vel giødet; Thi jo stærkere denne Giødning er, jo mer varmer den Ageren, driver Vexten oc giør den fuldkommen stor, samt Frøet stort oc tiilig moen, helst naar Hørren er tyndt saaet, omskiøndt det da bliver noget grovt oc haardt, eftersom en Bonde bør see mer paa Mængden end Fiinheden, samt at kunde have got Frøe til Sæd i Forraad til det næstkommende Aar. Ellers haver jeg i min Ungdom tvende Aar lade saae Hør-Frøe, det første Aar for Solen i lye imod Sønden ved Foeden af et Bierge i sort oc feed Jord, oc ladet noget Faare-Møg

Side 47

strøe oven paa Ager; Det endet Aar udi Soelskin Bakke udi en meget dyb pløyet oc med Sommer-Møg vel giødet Ager, paa hvilken oc Sæden jeg lod sprede en god Deel Heste-Møg, oc var Molden sort, dog derhos sandig, saa var oc Sommer-Møgen sandblandt, eftersom det var Lyng-Tørv voxen paa Sand-Jord, som havde været brugt i Fæe-Folden, hvor bemelte Sommer-Møg havde været tillagt; Begge Aar fik jeg dog en stor Mængde med god Hør, meest det sidste Aar, meget mer end i den Lands-Egn pleyede at voxe. Bemældte sidste Aar saaede jeg med egen Haand just som Solen randt i stille Veyr, den 21 April gammel Still. Hvo som vil udfinde den beste Maade, han bør forsøge mange, oc bruge mange slags Giødning paa en Ager, samt saae baade tiilig, middelmaadig, oc sildig udi adskillig slags Jord, endog udi den Ager, i hvilken Aaret tilforn har været Hamp, saasom Hamp haver en saadan Natur, at den renser, møerner oc giør Jorden varm, oc for en stor Deel forandrer dens Natur.

### Agerens Dyrkelse.

Ageren pløyes heel op i heel smaa Furer om Vaaren, Furene veltes vel om, Mulden giøres med Hakke, Spade, eller en god Harre tilbørlig møer, oc renses fra alle Rødder, oc giødes Ager paa en af de Maader, som tienstlig eragtes af de foranførte Maader; Derefter saaes den i tørt klart oc stille Veyr tyk til fiin Hør, tynd til lang oc megen Høer, oc overhylles Frøet eller Sæden med en Rive. Sæde-Tiden er ved den Tid Byg saaes, oc efter Agerens oc Luftens Beskaf-

Side 48

fenhed. Græs, om det kommer i Ageren, maa strax opluges uden Forsømmelse. Man sidder paa en trebeenet Skammel, imedens Græsset opluges.

### Hvorlede Hørren høstes, og derefter beredes.

Naar Hørren paa Ageren imod Høsten begynder Kopperne eller Knopperne at bekomme en Farve imellem guul oc brun, oc Bladerne paa Straaene ned mod Jorden vorder guule oc vil visne, da er samme Hørr moen. Den kand staae paa Ageren indtil Mikkelsdag, om den ey før bliver moen: Omskiønt den er grøn, kan den dog vel være moen som af Knopperne, Frøet oc Bladene kindes;

Hvilken grønne Hør holdes af mange i Norge for den blødeste oc sterkeste; Men dens Frøe duer ikkun lidet. Hørren oprykkes med Roeden, bindes smukt udi smaa Kierver, føres strax hiem, slides igiennem en Træ-Kam, som er sat udi en Blok eller paa Væggen i Laden, indtil Kopperne er slidt af. Derefter legges den udi en supig Vandkilde, helst hvor Eller eller Olderskov er omkring, eller under en Dam, Aae eller Bæk nedsunken med Stokke oc Steene for ar rødes, oc bliver der liggende nogle Dage, eftersom Vandet oc Luften er varm eller kold, dog ikke over 8 a 9 Dage, indtil Skallen løsner fra Marven, naar Stilken brydes over tvers, oc er fornøden efter 3 a 5 Dagers forløb at see til om Skallen vil løsne, ifald Luften er varm oc Vandet stinkende. Naar Hørren slik er rødet, føres den hiem, udbredes mot Solen paa Jorden heel tynd, Kierverne opløst, eller oc settes Kierverne paa Gierder eller Plankeverk eller andet be-

Side 49

qvemt Sted for at tørres af Soel oc Vind. Siden legges den i Huus, oc tørres bedre udi Bagerovnen Tid efter anden, naar den efter Brødbagning eller Korn-Tørking er lunken, eller tørres varsom udi Badstue eller Tørke-Huus, efter enhvers Leylighed, oc da strax om mueligt er, imedens den er tør, braages oc skiettes, eller bankes oc klamres, eller paa anden Maneer beredes. Tvende Maader vil jeg for de ukyndige forestille: 1. Man tager i den venstre Haand endeel Hør-Stilker, oc med den høyre Haand formedelst en Træ-Tunge, som bevæges op oc ned, knuser Stilkene overalt, saa Skallen kand falde af. Siden slaar man med en stor Træ-Kniv Avnerne bedre af over en saakaldet Skiettefoed, som kaldes at skiette Hørren. 2. Andre bruge at banke Hørren møer med en Træ-Hammer paa en Blok, oc derefter at slide Skiervene af med en Klamer, hvilken Maade overalt i Norge er bekient udi de Egner, hvor Hør bliver saaet. Den første Maade tykkes mig best om, iagtet Skietningen hugger endeel i Stykker thi ved den er ikkun et ringe Arbeyde imot den andre Maneer at ligne. Bemeldte Hør-Braag giøres gemeenlig paa denne Maneer: Et stykke haart Træ, omtrent  $1\frac{1}{2}$  Dansk Allen lang, oc en Haand-bred i firekant, giøres som en tre-furket Gaffel, dog saa, at begge Endre bliver heele, den eene 4 Finger-bred, men den anden en god Haand bred, den mellemste Furke skiæres paa den Side af Træet, som skal vende op ad. Tænder derpaa, ligesaa paa hver Side, men de andre tvende Furker skiæres ikkun inden paa. Neden under Træet for oc bag, hvor det er heelt, boeres 2 Huller i hver Ende, oc derudi settes

Side 50

Fødder, omtrent en Alen lang, paa den Maade, som Fødder under en Hiul-Rok, oc bag paa Træet, hvor det er længst, heelt boeres tvert igiennem et Hul; dermed er Braagens Underdeel rigtig; Overdeelen giøres, at den kand være som et Laag, oc gaae ned med tvende Rader, en paa hver Side af Underpartens mellemste Furke med smaa Tænder elle Skaar paa begge Sider, dog ey giøres trang, mens saa slid eller rom, at Hør oc Hamp imellem Furkene oc Raderne kand have beqvem Rom at knuses; Dette Laag eller inlodfaldende Overdeel fældes ind i Underdeelen bag til, boeres et Hul paa, oc slaaes en rum Nagle igiennem Tverrhullet paa Underparten oc denne derudi indfældede Overpart saaledes, at Overparten kand bevæges op oc ned, fast ligesom en Skierkniv, hvormed Hakkelse skiæres, oc endelig giøres paa Forenden paa bemeldte Overpart et Haandgrep, som paa en Skiærekniv, hvilket gaar fremmen for meer bemældte Underparts fremmer Ende, oc er saa Hørbraagen, som Hamp oc kand braages udi, dermed færdig.

Ovenbemeldte Skiettefoed giøres gemeenligen saaledes: Man tager et Stykke af Saugbord, omtrent  $1\frac{1}{4}$  alen langt, skiær i den eene Ende, som et halvt Hul saaledes, at Bordet paa den eene Vandkant bliver høy, oc den udskaarne Hule et halvt Qvarteer lavere eller noget mere, men den anden Vand- eller Barkkant, ikke høyere end som den halve Cirkel over til er. Den andre Ende settes fast udi et stykke Bord eller Bret, som tiener til en Foed at staae paa, hertil hører nu en stor Træ-Kniv, ikke for skarp giort. Fornævnte Skiettefod settes saadan, at den ommeldte høye Kant

Side 51

vendes til den som skietter, paa det han der bagen for udi den udskaarne Hule kand beqvemmelig legge oc flytte Hør-dukkene eller Lotterne med den venstre Haand, imedens han løselig hugger til med den høyre Hand paa Hørren, uden for Kanten af Træet for at afslaae Skaverne, oc maa disse Hug skee med en glidende Haand, saa at Huggene glider ned efter Hør Lotten.

Hør-Knopperne eller Hør-Frøet angaaende, da legges de hen at tørres paa et Loft, oc efter Juul gnies med Hænderne eller tærskes paa Loen. Frøet af dem driftes reent oc bevares paa et Loft. Frøet moenes vel i 2 a 3 Maaneder i Knopperne. Hvor Frøet kand sælges til Olle?-Møller; kand all

Bekostning paa Hørren er anvendt, med de Penge for Frøet bekommes, vorde betalt. Til  $\frac{1}{4}$  Tønne Hør-Frøe at saae vil behøves omtrent lige stor Ager som en Tønne Byg.

### Hvad Gevinst paa Hørr-Sæd skal være

Mig er i Norge af troværdige oc gode Huusholdere udførlig oc med alle tilhørende bevislige Omstændigheder bleven berettet, at den Bekostning, som gøres paa Hørren, skal kunde beregnes til  $\frac{1}{6}$  Del af Hørrens Værdi, oc at den Ager, der kand ey tage imod mer end en Tønne Byg-Sæd eller  $\frac{1}{4}$  Tønne Hør-Sæd kand indbringe udi Hør oc Hør-Frøe ordinarie over 60 Rixdaler, naar Ageren med behørig Flid bliver dyrket, oc fast Udenlandsk Frøe bruges til Sæd; Endog om Ageren ey bliver giødt, dog at den er optagen af gammel eller længe hvilet Jord; Men jeg tænker, at

Side 52

bemældte ey i Almindelighed træffer til, særdeles naar Ageren ikke skulde faa nogen Giødning.

## 8. Capitel

### *Om Hamp at saae og berede.*

Hamp vil have meget feed, dyb, møer, reen, høy, opfyldt, lye oc Soelbar Ager, som ligger nær ved Gaarden, oc maa vel bevares for Sviin. Den er to slags i Ageren, den eene voxer hastig, bær intet Frøe, bliver tiilig moen, oc da strax bør drages op af Ageren. Den andre moenes senere oc bær Frugt eller Frøe, oc bør staae indtil Knopperne begynder at aabne sig.

De gamle have skrevet, at Hamp (som har en varm oc tør Natur) skal saaes, naar Solen er indgangen i Vederens oc Tyren Tegn, oc naar Maanen i Neden oc løber igiennem Løvens Tegn efter Philippi Jacobi Dag i de Nordlige kolde Lande, udi en god oc stærk giødet Ager, i hvilken næste Aar kand saaes Hør uden videre Giødning. Jeg haver ikke befundet andet, end at Hamp voxer ypperlig udi den Ager, som er stærk giødet med Jordagtig Møg, særdeles med Sommer-Møg, som er tagen af en Fæe-Fold, i hvilken har vaaren indlagt Moese eller Myre-Tørv. Men en gammel Bonde haver berettet mig, at Hamp behøvede heed Møg saasom Fugle, Faare eller Heste-Møg. Den skal saaes tynd, saa bliver den grov, lang oc stærk: Man vil have den fiin og blad, da vil den saaes tyk. Nogle hugge Knopperne af Kierverne

Side 53

strax, nogle tørre Kierverne først, oc siden tærsker Knopperne af; Derefter legges Kiervene i Røde ligesom Hør, dog nogle Dage længere, nemlig imellem 10 oc 14 Dage. For Resten handteres Hampen oc Frøet som om Høren i nest foranskrevne 7 Capitel meldt er.

### Hvad Fordel ved Hampe-Sæd er.

Hampe-Sæd er baade vis oc frugtbar, naar Ageren forsynlig dyrkes, er oc hver Mand, særdeles Bønder, Fiskere oc gemene Folk fornøden oc nyttig. Inde udi de dybe oc heede Fiorder i Norge kunde den voxe overflødig, mens saa legges derpaa Vind, hvor den saaes; Thi hver Bonde saaer ikkun en liden flek Ager, oc udi mange store Distrikter saaes den ikke, ey heller vide de, som der boe, at handtere den, ligesaa lidet som de vide at omgaaes med Hør Sæd. Dog er der i nogle Bøygde Lav, særdeles inde i Fiordene ved Trundhiem, hvor næsten hver Bonde saaer noget lidet Hør oc Hamp, oc høster saameget, at de ey allene have nok til deres Huusholdning, mens endog sælge af Overskudet, vilket til Traa oc Lærreder, en temmelig Andeel aarlig.

## 9. Capitel

### *Om Humle-Gaarde at plante og rygte.*

#### Pladsens Beskaffenhed.

Pladsen, hvor Hummel-Gaard eller Hauge skal gøres, maae efter Muelighed ligge i Lye imod

Side 54

Soelen, fra Østen til Norden, indtil Vesten til Sønden, og have bag sig Huus, Gaard, Bierg, Bakke, høyt Plankeverk eller store Træer, der kand ligesom dække Humlen for Nordlige kolde Vinde, samt for sædvanlige Storm-Vinde, som paa den Gaard, hvor Haugen er, pleyer at blæse. Marken, Jorden, eller Grunden maa hælde noget, særdeeles mod Østen eller Sønden, og der imellem. Jorden eller Mulden maa ey være verken for tør eller vaad, men maadelig. Ey heller maae nær ved Haugen være fersk Søe, sumpige Kilder eller Mose.

### Jordmonnens Beskaffenhed.

Jorden maa være en feed, møer, reen løs og sort Muld. Er der Leer-Jord, da maa den med grov Sand, gammel Fæe- og Faare-Møg, helst gammel Sommer-Møg, Aske og god Muld, rundelig forblændes, renses fra Rødder og Steen, og gøres mør oc reen, som en Urte Seng. Er det Sand-Jord maa det med bemældte Muld og Møg gøres frugtbar, særdeles udi de Gryfter eller Senge, Humlen skal plantes.

### Sæd, og Planten.

Til Sæd behøves det beste Frøe, som er tagen af en stærk og vel moen Humle, og saaes heel tynt udi en duelig Jord, saadan som oven er meldt betids om Vaaren. Naar Sæden opvoxer maa holdes reen Ukrud. Det andet Aar derefter kand den plantes. Igiennem Pladsen, hvor Haugen gøres, graves med Spade, ligesom Plov-Furer, fra Østen til Vesten,

Side 55

eller fra Vesten til Østen i lige Linie rader, en efter anden, en alen dyb, om Jorden er saa dyb, og 1½ alen breed hver rad eller Gryft, og Mellem-Landet, som skiller Gryfterne gøres ligesaa bredt, hvilke lange Gryfter fyldes op med Giødning og den opgrvne Muld om den er dygtig, hvis ikke, bør Mulden ligge opkastet et Aars Tid, saa bliver den af Solen, Luften og Regn og Dug forfrisket og feedet, om de ikke er Sand, Our, eller anden slem Muld, men er den ufrgtbare, da maa man forskaffe sig anden god Muld, som oven om Jordmonnen er sagt.

Siden skiæres hver Humle Rod af frisk og tæt oven for et hvert Leed, saa Roeden, som skal plantes, bliver omtrent et Spand lang, og om nogen raaden Bark er paa den, maa den aftages indtil den ferske Underbark, legges saa ned i bemeldte Gryft, en efter anden, halvanden alen bred, imellem hvert Stykke Roed, efterat Gryften med Muld er fyldt, og tages derved i agt, at hver Roed-Stykke legges saaledes, paa skions, at den tykke Ende vender ned, men den smale op ad, paa Gryftens Brede. Plantingen skeer baade Vaar og Høst, naar Veyret er klart og mildt, tre Dage før, eller efter Nye Maane, sær i Mikkelsmis Nye om Høsten, sidst udi September Maaned eller der omtrent; Men om Vaaren betids, saa titlig Humlen begynder at spire op, hvilke nedlagde Planter bedækkes vel med Jord, helst om Høsten. Det første Humle Rødderne om Vaaren skyde Spirer, kand de omkring Hoved-Roden yderste udspirende Rødder eller Riis, varlig afskiæres, og derefter strax plantes, paa saadan Maade, som før er rørt; Man kand og bøye

Side 56

fornævnte Spirer, naar de ere en alen lang opvoxen, Cirkel-viis omkring Hoved-Roeden eller Stammen, ned i Jorden, og naar de derhos bliver vel dekket med god Muld, voxer af dem mange Ranker, paa 2 a 3 Aars Tid. Bemældte Planter, maa holdes reen for Ukrud, dog maa man ikke hakke Jorden løs omkring dennem det første Aar, og naar de saaledes ryktes, bær de Humle inden 3 Aar. Skal Humle-Rødder føres en lang Vey, maa de indvikles i Halm, men best forvares de udi en Æske, eller Kiste, lagt i god Jord, helst i den Muld de er voxen udi.

Nogle holder for best, at Humle-Gaarden bør overal først pløyes, eller opspades, muldes og giødes paa den beste, førend forbemældte Gryfter gøres. Andre meener at det er unødvendigt. Nogle gjøre saadanne lange Gryfter udi Leer eller haard og unyttig Jord, udene at opgrave eller giøde Bænkene, som skiller Gryfterne ad. Andre grave op firkantede Huler, som er halvanden eller to alen i hver Kant, og ligesaa langt er der imellem hver Hule, eller Hummel-Seng, hvilke Huler kaldes Kuler. Andre igien nedsette udi saadan tillavet Seng mange Rødder tillige. Best er det, at forsøge det alt, og siden at udvælge det som befindes tienligst: Thi Jorden er meget uliige af Natur, saavel som Luften, saa at det som er got udi en Humel-Gaard, vil ikke lykkes udi en anden.

Endeel forgive at der er tvende slags Humle, Han og Hun, den eene moenes fiorten Dage førend den anden, og er stærkere, hvilken skal være Han af Slaget, og denne skal plantes tiilig om Vaaren; Hiin skal være Hun, og skal plantes om Høsten, Vild Humle er at

Side 57

kiende af Rankene, hvilke er smale, slette oc blege, ikke laaden som den Tamme, der voxer oftest blant den Tamme, denne uden hinder, udi en god Hummel-Gaard, ja naar Hummel-Gaarden ryktes vel, bliver den tam i Længden, hvorimod den Tamme eller gode Humle udi ond og vaad Jord forandres til vild Humle.

### Haugens sædvanlige Giødelse.

Ukrut og Græs maa flittig med Roeden oprykkkes (som beqvemmelig gøres efter en nye falden Regn, thi da løsner Rødderne strax man drager paa Græsset) derpaa strax hakkes smaa og strøes over Kulerne, for at raadne og gøres Jorden feed, hvilket er en Gierning, som smaa Børn for Lyst skyld gjerne gjøre. En Hauge, som allerede bær Humle, vil om Vaaren varsom ophakkes, renses og gøres møer, saa og hver tredie eller fierde Aar giødes, om den skal bære bestandig eller bære god Frugt.

Ved Midtsommer eller før, bør de nederste og største Blade afplukkes, paa det Knopperne kand blive des-større. Mod Vinteren maa Kulerne eller Gryfterne, ja heele Haugen vel overdækkes med Eenebær Træes Riis, eller med Bar, eller Halm. Efter Aften Taagen eller Jordens opstigende milde Damp, legger sig stundom i stille Veyr i Soel-Rindingen en feed Dug paa Humlens Blade og Knopper, som smager sød, denne Dug maa endelig ved Røg fordrives, tør Koe-Møg, Eenebær Træ, Riis, Halm eller Lyng, lagt paa Ild, for den Ende hvor Vinden blæser igiennem Haugen, er best at røge med, saavidt mig endnu er vitterligt.

Side 58

Muldvarper, hvor de ere, maa flittig eftersættes og ødelegges. Legger man een eller fleere forraadne Tuffer (i Norge kaldet Groer) udi en vel glasseret dyb Potte, Kiædel eller andet, som inden til er dyb, glat og smalest op ad, og sætter den i Haugen, ned i Jorden, saa den øverste Deel gaer lige ved Jorden; Eller man kommer i Potten en levende Muldvarp, da løber Muldvarpene ned i Potten, og kand ey slippe op igien.

Vil en Humle-Gaard ey blive frugtbar, uagtet at den ligger beqvemt, da er det vist Tegn til, at Jorden er uduelig; Hvorfore Eiermanden endelig maa opgrave Rødderne, føre nye og god Giødning i Kulerne, og rense og pynte Jorden paa det beste samt derefter strax af nye ordentlig plante Rødderne, efterat han dem haver beskaaret, som tilforn mældt er. Enddog de fleeste Bønder ikke forflytte Humlen, saa er det dog vist, at Humlen vil forflyttes hvert femte eller siette Aar, og med det samme Jorden i Kulerne vel flyes, saaledes som nyelig blev sagt.

### Humle-Stænger og deres Brug.

Stængerne vil være vel lange, helst af Grane-Træ, men ingenlunde Birk. Dersom de hugges i Neden, da bevares de længe for Forraadnelse. De bliver tilspisset paa Tyk-Enden i Firekant. Om Vaaren naar Humlen er oprunden omtrent en Alen høy, da nedsettes vel fast i Jorden een eller to Stænger hos hver Kule, og bindes nogle Ranker til hver Stang, med Bast, eller Straa, siden haves

Side 59

Tilsyn at Rankkerne i Fremvexten kand nogenledes blive ved deres egne Stænger, paa det at Solen, kand skinne og Vinden blæse imellem Stængerne, helst langs Gryften eller Raden fra Østen til Vesten. Overflødige smaa Rødder eller Spirer, som oprinde, vil afskiæres og andensteds plantes, sælges eller bortkastes.

### Humlen at innhøste og berede.

Den skal med Stængerne optages, naar den lugter heel stærk, og førend Knopperne aabnes og slipper Frøet; thi udi Frøet er den største Kraft. Rankkerne affskieres paa Stænderne en alen høy fra Jorden. Stængerne optages sagtelig og henbæres paa et Loft, hvor Humlen kand tørres, der tages Humlen af Stængerne; Knopperne plukkes af, gøres gandske reen fra Blade og Qviste, siden bredes du over Gulvet og tørres, og saasart Humlen er tør bør den indpakkes udi en luft tæt Tønde. Udi de optagne

Stængers Huler i Haugen, vil sættes Pæle til Kiende-Mærke, at Stængerne til neste For-Aar, kand vorde sat i forrige Hule, eftersom ved nye Hul at gjøre, kunde Hummel-Rødderne faae Skade.

Humle Gaarde give baade Lyst, Tids Fordriv og en stor Fordeel naar de trives vel, og de trives nok, om de bliver vel anlagte, og siden med fornønstig Tilsyn ryktede.

Side 60

## 10. Capitel. *Om Fæ- og Qvæg-Avl.*

Det er en Fæ-Hyrde saa og en Bonde meget magtpaaliggende at forskaffe sig af det største slags Fæ og Qvæg, som giver megen Melk, og blød Uld; Men ey desmindre er Norge opfyldt med det ringeste og smerste Qvæg i Verden kand være, undtagen paa en Deel fornemme Folks Gaarde, hvor baade er stort Fæ og Engelske Faar som bær blød Uld. De Norske Kiør er meget smaa og malke lidet, At der ere saa smaa, foraarsager ikke Landet og Luften, som mange indbilde sig, mens de smaa og unge Tyre Bønderne holde, saa og at Kalve og unge Nød hos Bønderne faaer lidet at æde om Vinteren, neppe saameget, at den kand holde Livet op med: Paa samme Maade gaaer det med Heste og Faar hos mange Bønder. Dog vil jeg herved ikke have sagt, at det Norske Fæ og Heste er af deres naturlige Art saa store og af samme slags, som Fæ og Heste udi andre Lande, der langt større ere: Enddog meenige Bønder er i den Tanke, at fremmet Fæ og Qvæg skulle ved Yngelen forminskes; Saa vidner dog fornemme Folks Erfarenhed, at det ikke forholder sig saaledes, hvad Storligheden eller Mælken angaaer, endog berettes, at Engelske Faar udi mangfoldige Leed ikke forandre deres Uld, som jeg dog haver indbildet mig at maat-

Side 61

te blive noget forandret, i Overvejelse, at i Norge er Luften koldere end i Engelland.

Udi Norge Nordenfjelds som er at regne fra Jedernes Nordre Ende, der ligger paa 58 og en halv Grad indtil Øst-Findmarken, som ligger paa 71 Grad; ere nogle tuside Øer, paa hvilke vilde Faar, Øxen og Bukke, særdeles Faar eller gillede Vædre, saavel Vinter som Sommer kunde have deres Foer, af hvilke mangfoldige Øer, ikke den tyvende Deel med saadanne Bæster findes besatte, omendskiønt Indbyggeren af Erfarenhed vide, at bemældte Qvæg paa Øerne kunde føde sig selv.

Naar man adspørger Indbyggerne, hvad det er som forhindrer dennem at besætte alle beqvemme Øer med forbenævnte slags Qveg, da svare de, at Qveget af Tyve, eller Avinds-mænd bliver ofte ødelagt, særdeles paa de Øer, som ligger i alvare Veye, eller ikke vidt derfra, og sær hvor Folk ikke boer paa Øerne, hvilke u-bebygte Øer er de fleeste. Item foregives, at de som boe ved Hav-Siden, have Mangel paa Faar, og de som boe i Fiordene, der eje meget Qvæg, boer forlangt fra Haanden, at kunde have nogen Tilsyn med Qvæget, samt at de, som eje eller bruge de Gaarde, hvorunder Øerne ligger, begiære formeget til Græs-Leye, omendskiønt det er bekiendt, at Faarene ikke opæder Enge-Græs, eller det som Bonden kand nytte til Høe, men tvertimod formedelst deres Møg og Trat, ere aarsage til, at Græset voxer desto mer, item berette de, at om en Bonde haver tillagt sig endeel af saadanne Qvæg, da naar han dør, bliver de, som andre

Side 62

Boens Middler, skiftet imellem Arvingene, og saaledes adspredte, ligeledes blive de udlagt til Creditornene i Giolds Betaling, sammeledes blive de stundum hos skyld-bundne Folk efter Nams Dom udlagt og borttagen, for Giold, Bøder og andet saadant, og for ermeldte og andre Aarsager skal Øerne ikke kunde blive med Qveg besat, i sær naar Qveget ikke kunde blive ved Gaarden, som et Inventarium. Og som Landets Indbyggere kunde have en mærkelig Fordeel af bemeldte Qvæg, naar deraf blev tillagt saa meget som paa Øerne kunde underholdes, og derforuden kunde ved Ulden Manufacturer oprekte til Klæde og Stoffer at fabriqvere, hvorved en stor Capitel, som nu aarligen gaaer udaf Landet til fremmede kunde spares, og tillige mange hundrede Familier have deres Ophold, saa haver jeg med desmere Fliid erkyndiget mig om forberørte Materie, samt overvejet, paa hvad Maade Indbyggerne kunde bringe og holde bemældte Øer med Qvæg, i sær med gildede Vædre og Oxen, fuldkommen besatte, og hvad jeg i saa Maader have overvejet, og i mine Tanker eraktet, at kunde være nyttigt, skulle jeg ikke efterlade at communicere Indbyggerne, hvoraf de kunde extradere, hvad de maatte befinde at være fornøden og giørlig. Mig synes da, at Indbyggerne kunde behøve hos



Hans Kongelig Majestæt underdanigst at søge om at erholde, efter foregaaende grundelig Overlæg paa Tingstæderne langs Kysten i hvert Amt, og Conference med deres Øvrighed en vis Anordning, anlangende bemældte Qvæg, (som kaldes Selv-Foster-Qvæg, fordi

Side 63

det fostrer og føder sig self) og iblant de Poster, som de kunde vedtage at anholde om, kunde efterskrevne 12 Poster eraktes nødvendige.

1. At tvende redelige Danne-Mand, som Boede noget nær ved Kirken, bleve af Øvrigheden beskikkede at være Tilsynsmænd i samme Sogn boede, med Selv-Foster-Qvægs Conservation efter disse, paafølgende Artikler.
2. At bemældte Tilsyns-Mænd maatte nøye, hver i sit Sogn, forfate og besigte alle Øer og Holme bebygte og ubebygte, hvad Leylighed der kunde være til Selv-Foster-Fæe og Qvæg at holde, og hvad slags paa enhver Øe, best kunde lides og trives, samt hvor mange, item maatte nævne enhver Gards underliggende Øer ved Navn, og hver Øe særdeles, tillige, sætte en gandske ringe og billig Taxt, paa hvad i Græs-Leye af hver Høvde skulle betales.
3. At den som havde Gaarden i Brug, maatte være nærmest at holde Selv-Foster-Qvæg og derfor maatte den Fremmede, som paa Øen havde Qvæg gaaende, naar hand fire Uger før Mikkels-Dag bleve tilsagt, at afføre det, være pligtig at føre det af Øen inden tre Uger under Qvægets Forbrydelse til Gaardens Opsidder, ligeledes om Opsidderen ville give sine Børn eller Tyend Forlov til at udsætte Qvæg paa Øen. Men kunde mer Qvæg fødes, da maatte den Fremmede beholde sit Qvæg paa Øen, indtil det det Tal, som Tilsyns-Mændene have sat Øen for at kunde underholde, blive fuldt.

Side 64

4. At Gaardens Opsiddere, ikke maatte formeene, nogen inden Sogns Mand, Qvinde, Børn eller Tieneste-Tyende at udsætte paa Øerne bemældte slags Qvæg, imod den taxerede Afgift, forud at betale.
5. At bemældte Selv-Foster-Qvæg, som var tillagt eller blev tillagt, og tilhørte Gaardens Opsiddere, nemlig Opsidderen paa den Gaard, under hvilkens Leyemaal Øen er beliggende, maatte ansees og forblive som et Inventarium ved Gaarden, hvad heller Gaardens Opsidder døde, eller fløttede bort, saavidt han af bemældte Qvæg havde ejet, imod Vederlag udi Penge, efter Vedkommendes indbyrdes Foreening, eller tvende u-villige Mænds vurdering at gjøres og betales af den, som kom efter paa Gaarden, til den Bortflyttende (om han levede) eller hans Arvinger, om han var død, omskiøndt at hans efterladede Boe ikke maatte findes tilstrækkelig til Giældens Betaling; Men om Qvæget tilhører nogen anden Mand, da maatte følge hans næste Arving, med forberørte Vilkaar og saaledes bemældte Selv-Foster-Qvæg, saa lenge det gik paa Øerne eller andenstæds vidt at være befriet for alle slags Fordringer, Bøder og Forseelser, som ellers paa Ejernmandens Gods og Boehave kunde hefte.
6. At en gilled Oxe eller Stud, som gemeenlig sættes ud paa Øerne, saadanne Øer, som have nogen god Græsbond, naar den er tre Aar gammel, en Buk to Aar gammel, og en gildet Væder eller Faar ligeledes to Aar gammel maatte ingenlunde

Side 65

tages hiem eller føres af Øene, eller til nogen sælges eller pantsættes, førend en Stud var syv Vintere, et Faar tre Vintere, og en Buk fire Vintere gammel. Befandtes vidnes-fast, at noget Qvæg var beenbrudt, eller sygt, eller et usædvanligt stort og langvarig Snee Fald pakom, eller nogen sær Nød og Tilfælde, der endelig udfordrede at Qvæget maatte hiemføres, kunde Ejernmanden, paa hvad Maade han fandt for got, rygte og frelse det, dog snarest muelig var at føre det paa Stæden igien, og naar han tog noget Qvæg hiem, som havde gaaet sin Tiid paa Øerne, maatte han til næste eller anden Dag, som Kirke-Tieneste i Sognet bliver holdt, paa Kirke Bakken give Tilsyns-Mændene tilkiende, hvad Qvæg han havde hiemført. Ligeledes naar han for Nøds-Fald havde ført noget Qvæg hiem, saa og, naar han havde ført det ud paa Øen igien, alt under Forbrydelse af Qvæget, og ligesaa meget til i Penge, som Qvæget er værdt.

7. At paa de Øer, hvor selv Foster-Faar (kun af Slaget, som i Norge kaldes en Søy) efter Luftens Lindhed og nogle giorte Prøver kunde leve med Vinteren, omskiøndt de have lagt Lam, maatte ingen Vædder i Norge, kaldet gra Vædder, blive paa Øen, uden allene i November Maaned, og maatte det Vædder-Lam, som paa Øerne blev avlet, og der skulle gaae, inden Mikkels-Dag gilles, under Forbrydelse af bemældte Vædder og Vædder-Lam, til den, som dennem vilde borttage eller ødelegge, samt den Skyldige at erstatte, hvert Faar, som med Vinteren

Side 66

bortdøde, og en fremmet tilhørte, Eragtede Tilsyns-Mændene, at det var fornøden at holde en Stud eller fleere paa nogen Øe, eftersom en Stud eller Gield-Oxe med Beenene grave Sneen af, og sex Faar kand finde Føde paa den Mark, som han sparker Sneen af, at de da maatte have Myndighed derudinden at forføye behørig Anstalt; Ligeledes, om de fandt fornøden, at Istedefor Stude burde holdes nogle gildede Vædre for at bryde igiennem Sneen for Faarene, men det er dog sielden fornøden, saasom Vinden lættelig afdriver Sneen, den salte Søe-Luft tørre den, og Faarene holde sig i Høyden hvor Lyng-Marken er.

8. At naa Faarene havde formeret sig saaledes, at de ikke alle kunde have Vinter-Foer, de øvrige da, frit maatte afføres til andre Øer, hvor Foer for dennem kunde være, eller af Ejermænden hendtes hiem, og af ham nyttes efter hans Behag; dog han at være forpligtet at lade Tilsyns-Mændene vide derom, under Adfærd efter foregaaende siette Post.
9. At om nogen fordristede sig til at stjæle eller forøde bemældte Selv-Foster-Qvæg, den samme da at maate straffes, som en slem Tyv paa Liv og Gods, efter Forordningen af den 4 Martii 1690. Giorde han anden forsætlig Skade paa Qvæget, da at maatte lide, efter Loven som for Herre-Verk eller Vold, var ikke Beviis at faae, som sielden er, og Qvægets Ejermænd havde Mistanke til nogen Person, Ejermænden i saa Fald maate tillades, at kalde den til Tinge, som han havde Formodning

Side 67

paa, og for Retten at sige til ham, at han meente at denne skulle vide, hvem som haver borttaget eller beskadiget hans Qvæg, og derhos giøre sin Eed, at dette Spørsmal ikke skeede af Ondskab; Hvorpaa den som blev tilspurt, maatte svare, med en frivillig Eed, at han derom intet vidste, ey heller havde hørt, hvem det skulle have giort. Vegrede han sig at give bemældte nødvendige eedlige Giensvar, da strax at maatte dømmes pliktig til at betale Ejermænden, det bortkomne eller beskadigede Qvægs Værdi tre dobbelt tillige med Processens Omkostning skadeløs.

10. At alle forbemældte Bøder og Confiscationer saavidt de ikke er nævnt til hvem de kand henfalde, maatte i Henseende, at Forseelserne kunde vorde aabenbaret, og den Anordning som Indbyggerne underdanigst kunde udvirke, tilbørligen vorde overholdt, maatte henlægges til Amtmannen, Tilsyns-Mændene og Sognets Fattige.
11. At udi de Egner eller Districter af Landet, hvor inge Skov er, og hvor Snee sielden, eller ikkun lidet falder, eller hastig afdriver, eller af Søe-Luften bort-Tøer, derimod findes store Lyng-Marker, Heeder eller tørre Moer som er det samme, og høyt eller bakket Land, saasom Dahlnes Fogderie under Stavanger Amt, eller andre Stæder Nordenfjelds, item paa det Gaarde, som ligger paa store og beqvemme Øer, hvor helst Engelske eller andet slags fremmet Faar, som bære blød og megen Uld, beqummelig og med liden Bekostning, kunde foeres og trives, maatte de som have Lyst paa deres

Side 68

Gaarde, benævnte slags Faar i Mengde at tillegge, være tilladt at de i Sognet næst-omliggende Bonde-Gaarde at begiære for Betaling, en liden Deel got Høe, og at Stædets Amtmand paa Ansøgning maatte meddele hannem en Fortegnelse paa de Gaarde, som bemældte Høe, beqummelig kunde levere, samt tillige taxere Høet efter Land-Taxten og Billighed.

12. Og sidste, og alle de Forhindringer som udi forbemældte Verk kunde forekomme, maatte settes plat tilside, og Anordning af Øvrigheden, i kraftigste Maader haandhæves, hvorpaa dog ikke er at tvivle, eferdi det angaaer meenige Beste, og ingen Particulier derved præjudiceres.

Dette forbemældte ere mine Observationer, som Landets Indbyggere, der boe udi fornævnte Nordenfjældske District langs Søe-Kanten, med deres egen Erfarenhed, kand conferere, formeere og forbedre, og derefter søge den dennem foresatte Øvrighed til ydermeere Retledning og Asistence, hvilket jeg dennem som mine Landsmænd, venlig burde recommandere.

## 11. Capitel

### *Om Dyr og Fugle at skyde og fange.*

Hvo Skov og Mark ejer, gjør ejer, gjør meget imod sin egen Nytte, at han skyder nogen Hind, eller noget Reen-Dyr Hun af Slaget, eller mindre slags uskadelige Dyr, som er en Hun, eller at han skydes

Side 69

nogen Hun af det slags Fugle, som bygge eller stadig opholde seg i hans Marker og Egemerker, eller skyder med knallende Skud; Thi af den Skrek, Dyr og Fugle faaer af Knallet, bliver de skye (eller skier) oc omsider, naar ofte skydes, rømme bort i Ørkene eller andre Marker.

Havde jeg Skove og Marker, hvorudi saadanne nyttige Dyr sig opholdte, vilde jeg paa ti Aars Tid have mangfoldige Dyr, og imidlertid efter et par Aars Forløb, faae fleere Dyr, han af Slaget, end min Formand, der havde ladet skyde baade Hand og Hun, saa mange han mest kunde faae, hver Aar havde fældet eller fanget. Og hvad Fugl angaaer, da skulle de blive saare mangfoldige, og formedelst Bue og Pill med stor Lyst vorde skudt, eller med Snarer og Garn fanget.

Førend Krudt og dets Brug blev paafunden, haver det Nordenfieldske vidtløftige District i Norge, været riig paa Sæl og Otter, Erfugl og mange andre slags nyttige Fugle, langs Kysten, paa Øer og Holmer, hvoraf Indbyggerne i fordum Tid havde en behagelig og nyttig Herlighed til deres Gaarde; Mens siden man begyndte overalt at skyde med Bøsse, har det taget af, og i det man bliver ved et Aar efter andet, rømmer baade Sæl og Fugle hen til vilde Ex-Lande i Nord-Søen, i sær Sælen til Jis-Biergene under Grøn-Lands Side; Hvortil er kommer den almindelige Misbrug at skyde for ofte, saa og tage Ægene fra Fuglene, at de ey haver kundet faaet udlagt Unger, samt Forglemmelse af Forfædrenes strænge og nødvendige Love eller alminde-

Side 70

lige Vedtægter, imod dem som for Lyst eller Gierigheds skyld hemmelig skiød Dyr, eller Fugle paa en andens Grund, eller udi han Øer, eller tog Æg og Dun bort. Den Fordeel af deslige Øer og Holmer Forfædrene have haft, har vaaren saa mærkelig, at mange Gaarde er udi de Tider bleven sat høyt i Land-Gilde og Skat for bemældte Herlighed og Fordeels skyld, dobbelt saa høyt som de nu, da Herligheden eller Vild-Fangsten er fordærvet, skiælig kand være god for at svare, dog findes endnu en deel fornemme Folk, saavel som nogle Bønder, som formedelst nogenledes Tilsyn, og ret Brug, haver baade Lyst og Gavn af bemældte slags Søe-Dyr og Fugle, hvilke Fugle i mange tuside Tal findes, særdeles er Ær-Fuglen en meget nyttig Fugl for sin Duuns skyld, hvilken den efterlader i sin Reede. Det var derfor at ønske, at Forfædrenes Maneer at veide paa, blev igien optagen, saasom ved Bue- og Piil-Gildre, Sæl-Spyd, Sæl-Garn, Sæl-Grinder, Orte-Stok, Snarer, Garn og andet deslige. Omendskøndt Indbyggerne nu omstunder ikke kand fremviise nogen Lov elle Anordning om Forhold med Veide-Fang, saa have de den dog i deres Hukommelse formedelst deres Fædres Beregninger, Mand efter Mand, og de som eje eller have til Fæste Gaarde, under hvilke Øer og Holmer, som tilfælles bliver kaldet Værr, ere beliggende, holde fast paa samme Anordning saavidt som de formaae, helst som de formeene at de grunder sig paa naturlig Ret, hvilken Lov, som de saaledes i Hukommelsen haver, er denne. At ingen maa fare igiennem en anden

Side 71

Mands Være (det er Øer, Holmer og Skiær, som hører til sammen under en Gaard, som før er sagt) enten for at skyde eller skræmme Sæl, Otter, Mar-Sviin, eller nogen slags Fugl, ey heller lede efter Æg, under Fortabelse af hvis han haver med at fare, som hannem strax maa fratages, og hand derforuden straffes med Retten som for Tyverie, eller Nidings Værk. Denne Lov, som bestaaer udi Undersaatternes Ihukommelse og gammel Sædvane, bliver af endeel Underdommere ikke altid observeret, af den Aarsage, at den ey findes i Lov-Bogen, derfor bliver de, som have Lyst at strippe

udi andres Øer, jo længere jo mer dristig at giøre det, omskiønt de giør det saa hemmeligt som mest mueligt er.

Udi Lovens 5 Bogs 11 Capitels 13 Artikel mældes: At den som fisker udi anden Mands Fiske-Vand, uden Ejeres Minde, skal straffes som for Tyverie; Thi slutter jeg, at det er og Tyverie at borttage anden Mands Fugle, Æg og Duun hemmelig; Item at skyde eller fange Dyr og Fugle udi en andens Skov og Mark paa samme Maade, helst som den Danske Lov forklarer, at det er Tyverie. Hvad angaar de Maader, hvilke de som have Fugle-Øer tage i agt at bruge, da ere de adskillige, men jeg vil samle dennem tilhobe og extrahere de Beste, saa og tage mig Frihed at legge et andet dertil, hvor noget fattes, i Forhaabning, at det skal baade Behage, og i Tiden gavne dennem, som have Væer og Øer: Den Mand giør best, som aldrig skyder udi sit Væer, ey heller tage Æg fra Fuglene, og siel-

Side 72

den gaaer paa Øerne, imedens Fuglene have Æg. Dernæst den, som ikke meer end engang borttager hver slags Fugl i rette Tid, saa snart de haver fuldkullet deres Æg; Dog er det skadeligt at borttage Æg af Stor-Maagen; (som af Farve er hvid og sort og større end anden slags Maager;) Thi disse Maager fordriver Ravne og Krager, som bortstjæler de mindre Fugles Æg af Reden, særdeles Ær-Fuglens Æg og holder Ær-Fuglen sig til den Øe, hvor Stor-Maagen haver bygt sin Reede, som er paa de højeste Hauer, men Hvid-Maagen at tage i fra hendes første Kull er ikke skadeligt; Eftersom denne Fugl haver den Natur, at naar han faaer sine Unger førend Ær-Fuglen udlekker, pleyer mange af dem opæde Ær-Fuglens Æg, og til den Ende stundom drage hende af sin Reede; Mens forinden han faaer sine Unger udlagt; Beskiærmer han de andre Fugle for Krager og Ravne af Frygt for sine egne Æg, af den Aarsag bygger Ær-Fuglen omkring Hvid-Maagen, eller paa den Øe; men meest hvor Stoor-Maagen ligger, som før tilforn er meldt. Fremdeles er det fornøden, at man fra Vaaren til Høsten, holder et par Mand udi Øerne, hvilke giøre seg en Hytte paa den højeste og beleyligste Ø. Øverst paa den, hvorfra de kand have videre Udsigt over alle Øerne i det Væer, og see, saavel som høre, hvor nogen med Baad roer, og af Fuglenes Flugt formerke, paa hvilken Øe eller Holme Folk er gaet i Land, og efter saadan Kundskab vide strax at giøre Jakt efter dem, paa en liden og læt Baad; Enddog det er siælden, at nogen drister sig til at fare udi en an-

Side 73

dens Øer, hvor saadan Vagt holdes. Hvilke tvenne Vægttere opsamler Ære, Gaase, Ande-Duun og anden faldende Duun i bemældte Tid, de ligge paa Vagt. Item kunde de bryde det yderste Leed af Vingerne paa en Stor, samt Hvid-Maagens Unger, naar de ere imod halv-voksen, og endda holder sig paa Landet, paa det de, naar de bliver store, ikke skal flyve bort fra Øerne, men der omkring opholde sig indtil man vil tage endeel af dem, og nytte deres Kiød og Feyre, som er en Post der overalt bliver forsømt, maaskee, fordi ingen haver hidendtil vidst at benytte sig af disse unge Maager. Item kand disse Vægttere, i rett Tid tage og fange Skarve-Alkers, Søe-Ørrers, Teiste-Fugles og andre deslige Fugle, hvor de ere, deres Unger, og giøre Husbonden Gavn med deres Duun og Kiød.

De kunde og udi Otter-Stokke fange Otter, og udi Garn Sæl. Og forinden dette, kand de have Tid og Leylighed at fange saa megen Fisk, at de ikke allene med Fisk og Tran kand fortiene baade Kost og Løn, naar de ere flittige. Naar Ær-Fuglen er bliven saa spag, at hun ey skyer sin Reede, fordi hun af Rædsel er fløyet fra sine Æg for Folk, ey heller naar man rører ved hendes Æg med blotte Hænder, helst imod den Tid, at hendes Unger vil fremkomme, kand man tage Dunen af Reeden, og lade hende plukke af sig Duun paa nye, i Reeden, hvilken sidst afplukkede Duun, man tager op, naar Æren har udklækket og forladt sin Reede.

En Selv-Eyer, end en Leylænding, som boer ene eller allene paa en Gaard, holder gemeenlig no-

Side 74

gen Hævd over saadan Veide-Fang, men hvor mange Opsiddere ere, gaaer det oftest uagtsom til, med mindre Veide-Fangsten er allerede kommen i en behagelig og nyttig Tilstand; Thi da lokker Fordeelen Opsidderne til, at holde Hævd over deres fælles Øer, og at blive ved den Skik og Vane de ere kommen udi. Man finder i Loven, at udi adskilligt Land-Væsenet vedkommende, skal de, som Avl bruge, rette sig efter Granders og Naboers Vedtægt, helst de som boer paa en Gaard, eller udi en Bonde-Bye til sammen, og at udi deslige Sager og Skikke gielder de fleestes Villie; Thi veed jeg ikke, hvorfor man ey bemældte Lovens Meening og Bifald, til Billige og fornødne Vedtægter om bemældte Øers og Veide Fangstes nyttige Brug og Hævd, skulle kunde applicere.

Vild-Giæs holder jeg for at være skadelige Fugler, fordi de opæder Græsset paa Øerne. Deslige Øer at have og viide dem ret at bruge, er en behagelig og gavnelig Fornøjelse, som ingen tilfulde kand indbilde sig, uden han haver forsøgt den, og elsker Fred og et uskyldigt Levnet; Imidlertid kand et moderat Gemyt nogenledes eftertænke, hvor behageligt det monne være at see mange tusende Fugle at flyve og svemme, bygge Reder, legge Æg og Unger, og deres Unge made, beskytte og opføde, samt at see Æg og Unger, store og smaa af adskillige slags og Farver udi hundrede og tusinde Tal; Item hvorledes hver Fugl bygger paa sin Vis, og har ligesom en fornuftig Aarsag til at bygge paa det, og ikke paa et andet Sted; Desligeste at see, hvorledes Ungerne vilde kunde Skiule sig, naar de Gamle raabe og vare

Side 75

dem ad, og hver efter sit Slag og sin Natur at retirere under Steene, udi Græsset, udi fæsk Vand, eller paa den salte Søe; Item at høre Fugle-Lyd og Raab baade Nat og Dag, samt see Sæl-Hunde svømme, nu ligge paa Stranden, Skær og Hav-Steene, samt høre dennem skribe, lokke og fryde sig; Desligelste at see, med hvilken Forsigtighed, Fyrighed og Flid Fuglene vide at søge deres Næring, og hvor de vide at oppasse Sey, Slid, Makrel og mange andre slags Fiske, hvorved Menniskan underrettes om Steden, hvor Biæring af Fiskerier er, hvilket til sammen (endskiønt der er endnu mange andre Fornøyer, og derhos baade Beqvemmelighed og Nytte i Huusholdningen) jo maa forlyste Sindet, og giøre Gemyttet roeligt.

### 13. Capitel

#### *Om nyttige Træer at plante og rygte.*

Jeg agter ikke at skrive en Plante eller Gartner-Bog, mens allene om at plante og fostre nogle faae slags Træer, hvilke ere mer nyttige end ziirlige, og hvilke heele Bøygde-Lavs Bønder lettelig kand forskaffe sig, opfostre og feede, uden derved at svække deres Ager-Dyrkelse, og ere af den Natur, at de her i Norden lettelig kand plantes og voxer.

*Pladsen*, særdeles til Æbler, Pærer og Kirsebær, samt all anden Hauge-Frugt, vil ligge i Skuil

Side 76

for kolde Vinde, og maa have Solen fra Kl. 8 til 4. eller 5. bag Huus, Gaard, Bierg eller Bakke.

*Jorden* vil være maadelig feed, sort-muldet, dog brov-sandet, møer, rensed og frisk, heller for tør end for fugtig.

*Store Træer* plantes vidt fra hverandre sær udi feed Jord, ikke over to Rader næst efter hverandre udi Bredden, men bag om den anden Rad, plantes i lige Vidie, et Træ mellem hvert andet Træ, naar man vil have saa mange Træer, paa det at Solen kand beskinne alle Træer, oc ifald Pladsen er vindig, maa man saavidt Leylighed er, plante de lange Rader imod den koldeste Vind, som oftest oc stærkest paa det Sted fra Norden eller nordlig blæser, oc pleyer at giøre Hinder oc Skade paa Træernes Vext i den Egn, oc altid vende de stærkeste Greene mot Søndnen.

Falder en eller anden Storm-Vind sædvanlig ind, sær paa den Tiid at Frugt-Træer staaer i Blomster, da er det fornøden at Frugt-Træerne ere rige paa Greene oc Løv paa den Side, som vender imod saadan sædvanlig Storm-Vind, oc dette kand man formedelst at beskiære Greenene vel, paa bemældte Side, efter 3 eller 4 Aars Forløb bringe til Veye; Men førend 3 Aar er omme: maa ingen Plante beskiæres.

*Smaa Træer*, vil plantes nogenledes tæt; helst udi en steenlig, sandig oc maver Grund, oc for resten ved deres Plantning tages i agt, det som om store Træer blev sagt.

Side 77

*Bøg, Æge og Ask*, kand plantes fra den er en til halvtredie Favn høye. Den skal med sine fulde Rødder ubeskadiget optages (undtagen at de forvirrede gandske smaae Rødder der er som udredet Haar oc af de rette Rødder udsprungne, hvilke, samt alle bedærvede Rødder, paa disse, som alle andre Træer, bør varlig afskiæres naar de ere overflødige) og hensettes paa det Sted man har udseet, efterat overflødige Qviste er afskaaret samt Toppen indtil to eller tre Tommer Stammen nær, oc da med alle sine Rødder, i den Orden som de ere voxet, nedsettes, udi den dertil opkastet Hul, hvilket Hul, maa være fra fra fire til sex Fod dyb, efter Grundens Leylighed, og saa viid som Træets Rødder behøver; I

hvilket Hul, nedlægges paa Bunden gammel stor Fæ-Møg tre eller fire Fingre tyk, der oven paa Muld en Haad bred tyk, saa Møg ogsaa Muld igien, indtil det eragtes efter Hullets Dybhed a være nok, hvorpaa Træets Roed nedsettes en Fod dybt, oc oven paa Roden legges atter god Muld, saa tyk som før er sagt, der over paa igien Møg som tilforn, oc til Slutning der over paa Møg igien, saa tyk, at Mulden kand gaee en eller to Fod høy oven over Jorden, oc det saaledes, at Regn-Vand kand løbe ind til Stammen oc øge Roeden.

Nogle meener, at Møg-Lagene ey maa legges indtil Stammen nærmere end paa to Foed i det meste, paa det at Møget ey skal brænde Roeden. Men jeg har forsøgt at Sommer-Møg, som vel forraadnet er, skader, ikke vædske-fulde Træers Rødder; Dog kand derfor vel blive ved de gamles Meening, som

Side 78

formodentlig er grundet paa Erfarenhed, helst i den Hauge, hvor Grunden er sandig oc Solen skinner stærk. Træet som saaledes nedsettes, vil et lidet løftes op oc sagte rystes, paa det at Mulden kand desto bedre falde omkring Rødderne siden trædes Jorden brav fast, for at styrke Træet, at det kand staae fast imod Vinden, endog kand, om nødig er, sættes en stærk Pæl hos Planten, oc med en Vidie eller Bast til Planten bindes. Uden om denne Muld-Benk, som er lagt omkring Træets Stamme, over Reeden, som før er handlet om, giøres en liden Gryft, udi en Rundeel (hvor tør oc sandig Jord er) paa det at den kand samle Regn-Vand oc Rødderne deraf blive vandet. Plantningen eller Planternes Forflyttelse, maa forrettes om Vaaren, saasnart Kulden er af Jorden, med alle slags Træer, som her i Rigerne særdeles i Norge til nogen Nytte kand voxe.

*Fure og Gran*, ere noget vanskelige at plante, hvorfore de maa plantes, imedes de ere smaa, fire eller fem Fod høy, med sine fulde oc nyttige Rødder, heel Grundt, særdeles Grane-Træer, oc i at saaledes medhandles som meest oven for Eg, Bøg oc Ask bleve sagt, undtagen at de ey i Plantningene beskiæres, ey heller siden udi nogle faa Aar, førend det begynder at voxe vel, oc naar de derefter behøves at beskiæres, maa de afskaarne Greenes Plads, med Sviine eller Koe-Møg (som er en kold Møg) vel overstryges. Naar man tager dem (eller andre Træer op) gives agt paa hvad Side vender til Norden, oc sætter Mærke paa den, paa det at Træerne kand i

Side 79

Forplantningen ligeledes vendes, oc komme til at staae.

*Pære-Træ*, behøver god feed oc møer Jord, plantes naar det er fire eller fem Fod høy udi en Hule, som er fire Foed dyb oc sex Foed viid; Dog Roeden ey over to Foed dyb. Læs videre foran om store Træer.

*Æble-Træer*, behøver en god men grov-sandet Jord, der skyder sine Rødder oven paa Jorden, oc derfor maa ey giøres dybere Hul for Planten end to Fod, oc sex Fod viid, oc roeden ey at nedsettes dybere end en Foed.

*Kirsebær-Træ*, behøver saadan Plads oc Jord, som forhen i dette Capitels første oc anden Post om Pladsen oc Jorden berettet er, dog maa Jorden ikke med Møg giødes.

*Valdnødde-Træ*, behøver ligesaadan Grund, Jord oc Rykt, som om Pære-Træ tilforn er sagt, oc voxer hastig til en stor Høide, oc inden 8 Aar bær Frugt; Men det tiener dog ikke at plantes i nogen Frugt-Hauge, er ikke heller nødig, saasom det kand taale skarpe oc stærke Vinde.

*Træer som uden Roed voxer*, der om er ikke fornøden at skrive, thi hveranden Bonde veed at Pille-Træer, Vidier oc et slags Torn voxer af Greenene, som om Vaaren plantes.

*Træer at beskiære*, naar en Plante, som før er meldt, ved den Tid at den blev ned sat, har været beskaaren, oc siden voxer udi tre Aar, viiser det sig selv hvad Spirer eller Qviste som have at beskiæres; Men

Side 80

jeg holder ey med dem, som enten formeget oc ofte beskiære deres Frugt-Træer, eller besværer dem med megen Indpodning, med mindre at de ere geile, særdeles var det aldrig got at beskiære gamle Pære-Træer, ey heller Kirsebær-Træer, uden om Vaaren, naar Saften er meget i dem, nemlig i Kirsebær-Træerne. Naa et Træ er for geilt, da er det fornøden at pode udi det, dog ikke at pode af Æble-Træ udi Pære-Træ, eller af Pære-Træ udi et Æble-Træ, eller af det Træ, hvis Frugt haver Steen-Kierner, udi et andet, som saadan haard Kierne ey haver.

*Løv at afskiære.* Det er got, at Løv afrives, saasart Frugten er knyt, paa det Soel oc Vind desbetre kand tage paa Frugten, thi Frugten bliver derved hastigere moeden, saaac sødere, samt faaer en bedre Farve oc Lugt.

*Om at faae Planter af Kiærner og Frøe.* Man kand om Vaaren nedsætte udi sin Hauge, i vel tilbered Jord, af alle forbemælte slags Frugt Træer deres Kiærne, i Skal oc uden Skal, saa oc forbemældte gemeene Træers Kiærne, det i rett Tid er samlet oc for Frost, i Gevext Huus, eller Jord-Kiælder bevaret, oc efter efter et eller ti Aar plante af de opskudte Spirer oc Ymper.

*Den allerbeste Jord.* Jeg haver ofte befunden at den sorte Muld-Jord, som med grov graa Sand er bemænget, er den allerbeste, oc at man i den Jord kand plante Træer, uden at grave Huller, allene at Mulden opspades oc giøres møer oc reen, saavidt Planten skal staae, i det minste sex Fod runden om

Side 81

Stammen, i Breden, oc paa tredie Aar kand Røden giødes med god oc gold Møg, om fornøden er. Jeg haver oc befunden, at det er got at alle Rødder, sættes næsten oven paa Jorden, oc at de Rødder, som gaaer ned til Bunden, vil affskiæres, fordi den dybe Jord er død; Item er det got, at naar man vil plante udiu de tillavede Huller, at Hullene ligger aaben et heelt Aar, oc Mulden, som af dem er opkast, udsprede nogen, thi Soelen, Luften oc Regnen gjør Mulden frugtbar.

*En særdeles Videnskab med Plantning,* er denne, at en Plante skal varlig optages med sine Rødder, oc den Muld i Rødderne sidder, oc plantes just lige dybt, oc lige vendt imod Sønden, som den tilforn stod, samt med sine Rødder, gandske ubøyet i alle Maade. Paa hvilken Maneer, saa oc ved at undergrave Træet, imod den Tid at Jorden tilfryses, oc videre imod Vaaren, naar Tællen vil gaae af Jorden, det med Mulden imellem Rødderne fast frossen gandske at opgrave oc bortføre, til det Stæd man det vil nedsætte, oc det sammesteds strax eller saasart mueligt er forsigtig oc i god tilbedreed Jord nedsætte, man store Træer kand forflytte, ja samme Aar have Frugt af dem, om det er Frugt-Træer; Ligeledes kand man forflytte vilde Træer. Tager man en stor Deel af den Jord oc Muld Træet stod, oc fører i det Hul det bliver plantet udi, da er man paa sin Plantning desto vissere.

*Et sygt Træ,* kiændes lættelig af sin Bark, Farve oc Mus, oc vil hielpes ved det, at den døde Mus

Side 82

oc Bark afskrabes, oc Stædet med Koe-Møg oversmøres; Eller oc maa Jorden, saavidt omkring, som Træets Greene sig udstrække, giødes, forfriskes, renses oc giøres møer.

*Heed oc kold Møg.* Koe-Møg er maadelig kold oc fuktig, oc er en god Giødning til Hauger, naar den er bleven Aar gammel. Svine-Møg er kold oc fuktig samt en stærk Giødning. Smaa Fæe eller Faare-Møg er heed oc fuktig oc giøder stærk. Heste-Møg er hissig, giøder vel en vaad Jord. Hønse- oc Due-Møg er meget feed, med mindre den om Høsten udbreedes paa Jorden, oc ligger der Vinteren over. Gaase-Møg er heel hitsig oc dertil med maver, saa den forbrænder Jorden, oc tiener ingensteds uden allene paa en meget blød oc kold Mark. Menniske-Skarn er hitsig, oc avler meget Ukrud. Den heede Møg er god udi Haver til heede Urter. Due-Møg er træffelig at bruge under Træers Rødder dybest i Jorden med Muld over på Møget, særdeles opliver de gamle, skrumpne oc ufrugtbare Træer, naar den om Høsten nedlægges oven over, men ey paa Rødderne. Den aller beste Muld oc Giødsling til alle slags Vext, særdeles til Hauge-Vext, skal være den, som ligger udi alfare dybe Veyer; om den er den beste veed jeg endnu ikke, men at den er meget god.

*Gode Kiærner og Planter,* maa den, som gode Træer vil have, beflitte sig paa at kunde faae, særdeles gode Frugt-Træer; Thi af dennem er mangfoldige slags, ulige af Natur.

Side 83

*Træer omkring en Mands Gaard* at plante oc have, er behagelig, smugt oc nyttig; De behager Øyet, sætter Manden i Anseelse, oc fornemmelig dækker de ligesom Frugt-Hauger oc Humle-Gaarde, samt Mandens Gaard oc Bygninger for stærk Blæst, derimod i stille oc heedt Sommer-Veyr foraarsage en angennem Kiølighed.

### 13. Capitel

*Om nye Rydnings-Boel at optage og bygge, hva derved kand være at tage i agt, sær udi et bierget og dalet Land.*

Naar jeg vilde lade en Mand, som dertil havde Lyst, oprydde et Boel paa min Gaards Grund udi Fæe-Marken, da vilde jeg af kyndige Mænd lade ham Stedet udviise, oc informere dennem om efterskrevne Stykker, som de maatte have iagt. Det bekvemmeste Sted oc den frugtbarste Jord maatte hannem, som vil rydde, udvises oc derved haves i agt, saavidt Landets Situation tillod, at Pladsen af Solen kunde lenge paaskinnes, særdeles nyde Morgen-Solen, kunde ligge i Lye mueligst befriet for nordlige skarpe Vinde oc medfølgende Vaar-Kuld, der meget hindrer Græs-Vexten, oc dobbelt mer Korn-Grøden, helst langt i Norge, saa oc kunde være i Sikkerhed for Elve-Brud og Agers Underskjærelse, styrtende Vand-Floed, oc Field-Skred.

Side 84

Fremdeles at Bygningen eller Husene blev sat paa et ophøyet, tørt og beqvemt Sted, sær Fæe-Huset, særdeles at fersk Vand nær hos Husene, saavel Vinter som Sommer kunde haves, og at den Fedme, som fra Fæe-Huset og Tunnet daglig avsier, kunde have sit udsie over Eng oc Ager, eller saadan Mark, som Eng eller Ager kand gøres af, og ingenlunde unyttig bortflyde udi nogen Aae, Bæk eller Henge-Dynd (thi det beforder meget Gaardens Giødning og Frugtbarhed, at Gaard-Fedmen haver et langt strækkende Udsie. Videre, den Jord, som er besværet med kold Væde, sær om Lander hælder mellem Vesten og Østen til Norden, er ufrugtbar, helst hvor Nordlige kolde Vinde med Magt og ubehindret blæster paa den, og disse kolde Vinde ofte i den Lands Egn falder, ligesaa den Jord, fra hvilken, høye Bierge, i Foraaret forhindrer og borttager en stor Deel af Solens Skin, ligeledes er den Jord ufrugtbar, som er Grund, oc hviler paa en rødbrun fiin Sand, Aur kaldet. Item paa fiin hviid Sand, eller bær lidet eller intet verken Græs eller Lyng, og derfor kræves stor Umage og Bekostning til at gjøre en slig maver Jord feed og frugtbar; Derimod haver en feed og frugtbar Mark eller Heede disse Kiendmærker: Langt Græs, eller Lyng med langt og bredt Græs stærk blandet, Elle- eller Older-Skov, glinsende eller sligende sort Muld, eller god Leer, grov hvid-graa Sand med Muld eller forblændt, eller saadan Muld, som naar den med en Pind at et Hul bliver opgravet, og strax fyldt og nedpakket igien, ikke alt kand gaae i Hullet, men bliver noget til overs, thi jo federe Mulden er, jo mer bliver tilbage. Item

Side 85

er den Jord, Mark eller Heede, som haver store og tykke Træer, feed, sammeledes den Heede eller Mark, som seer gandske vild du af overvoxen sær stor Lyng, naar Heeden ey ligger for høyt og derover er for sandig og tør; Men derimod er en Græs-Mark eller Vold, som bær gandske tynt og stakket Græs heel maver, om ellers Jorden paa bemældte Græs-Mark ikke er meget vaad og blød, thi en Myre eller Moese kand ikke meere end en Mødding bære Græs. Det tørre Land tiener til Ager, det vaade og dybe til Eng. Naar Mangel paa Ager-Land ey er, da er best, at Ageren anlegges i mange maadelige smaa Stykker, udi Høyden, i et bakket og noget afhændende Land, nogle faa Favner mellem hver Ager; Thi da faaer man kostelig Græs mellem Agrene. Foruden hvis tilforn blev sagt om Gaardens eller Husenes Opsettelse paa et beqvemt Sted; vil endnu tages i agt, hvor Leylighed er, at Husene bygges paa et lyt Sted, der de, kand være befriet for store Storm- og Kaste Vinde, slemme kolde Vinde og idelig Blæst- og Snee-Fog om Vinteren. Item at hvis fra Fæe-Huuset flyder og sier, kunde falde og samles udi en huul fast Klippe, og at denne Hule, eller Jord-Hule, hvorudi Møget kastes, kunde vende mot den sydlige Himmel, saa Solen og varme Vinde overstryger den, og denne Post, hvor ringe den synes, er utroelig nyttig. Endelig er at tage i agt for en Huusmand eller Bonde, og meere for en fornemme Mand, at Gaarden blev saadan oplagt, at man udaf Sæde-Husene kunde have en fri og Vidløftig Udsigt over Jorden, til Søen, Skoven, Ager og Eng, ferske Søer og andre Gaarde, efter Stedets Leylighed,

Side 86

samt at man fra sin daglige Stue kunde see hvem der gikk til og fra Gaarden, til og fra Melke-Boen, Kiøkkenet, Brøggeret, Fæehuuset, Høe- og Korn-Laden, forsaavidt Situationen og en Mands Stand kand tillade at have disse fornødne Beqvemmeligheder. Enfoldige Rydde-Boels Mænd behøver ved deres Rydnings Anfang, den meste og beste Underviisning og Opmuntring, thi den Kyndighed de kand have om Rydning, beroer gemeenlig paa næste Naboers Raad og Exempler og ey paa Konst og Erfarenhed; Derfor, om deres Rydning gaaer vel for sig i Begyndelsen, og giver skyndelig eller forderligst Frugt og Løn, bliver de fyrige og flittige at fare fort med deres begyndte Rydning, mens bliver Nyttten noget ude, som deres Ukyndighed i Naturen og Konster oftest er Aarsag til, bliver de



moed-løse og efterladne. Man haver observeret at naar Qvinden maa være berettiget at beholde Rydnings Boelet efter Mandens Død, da gaaer Rydningen vel for sig, thi hendes Attraa, Raad og Villie formaaer meget hos hendes Mand og Børn.

## 14. Capitel *Om Huus-Mænds Rydning.*

Huus-Mænd haver best Tid og Leylighed at oprydde Jorden til Ager og Eng, naar de ey med formeget Hoverie (eller stort Ægt og Arbeide) til Proprietarien at gjøre, vorde besværet.

Havde jeg Jorde-Gods udi en Folke-riig Egn, og der var Leylighed til nye Gaarde og Pladse at optage

Side 87

(som næsten allesteds i Norge og mængsteds i Jylland er) da vilde jeg vide Raad, hvorledes jeg ved Huusmænd og andre Lysthavende skulle kunde faae mange Pladse og Gaarde paa nogle Aars Tid, af Fæe-Marken opryddet, og de Huusmænd, som enten boede eller vilde boe paa min Grund, vilde jeg forbinde til at rydde og forbedre deres Pladser, og derom at indgaae visse og dem selv nyttige Vilkaar efter Stædets Leylighed, iblant hvilke Vilkaar kunde blive nogle af disse efterfølgende eller andre saadanne. De Huus-Mænd, som boe paa Strandene eller Ud Øer i Norge, hvilke ere mangfoldige, kunde gjøre sig Proprietariene og Landet god Fordeel med at rydde deres paa-boende smaa Pladser noget lidet hvert Aar. Eftersom de have ofte Tiid og Leylighed dertil, særdeles naar stærk Blæst hindrer dem i at fare ud at fiske, eller loese hvor Loesning forfalder, eller at flytte reysende Folk, eller naar liden eller ingen Fisk er at fange, dertil med have deres Qvinder og Børn fast altid Leylighed at arbeide noget paa Jorden, og omendskiønt en Huus-Mand eller Strandsidder boer paa bare Bierg eller Klippe, kand han dog, uden Bekostning, ved sig og sin Qvindes og Børns Arbeyde, Tid efter anden, faae baade Ager og Eng paa Biergene, formedels at opbære af Stranden, Sand, Leer, Torve og Tang, og det over Biergene og udi smaa Huler og Daler, som i Norge kaldes Slegger og Dolper, at udbrede, som kand skee baade Vinter og Sommer, og naar hand vil og have best Stunder at gjøre det. Der samestids kand og Marken vandes med salt Søde, som er meget nyttig, synderlig om Sommeren, naar

Side 88

stærk og langvarig Hede falder ind, saasom Jorden, Ager og Eng, ved saadan salt Søde-Vand baade vædskes og gøres frugtbar, og voxer udi saadanne smaa Agre, som ligger Havet eller den salte Søde nær, og bliver giødet med Tarre, Tang, Fiske-Been og Fiske-Indvolle, mangfoldige Blændings-Korn, hvilken Rydning og Jordens Forbedring, Huus-Mandens Børn gierne og med fortsetter, naar de blive underviist, og udi faae Aar skulle have et stort Stykke Eng og Ager tilbered. De fleeste Øer er dog begroede med Græs, Lyng-Tørv og Moese, og findes her og der god Muld, hvorføre Huusmænd som boer paa saadanne Øer, haver Leylighed at rydde en stor Hob, og kunde af Øens Eyer forpligtes aarlig at rydde noget, og vorde et vist stykke Mark at rydde, hvert Aar udviist. De Huusmænd, som boede eller vilde boe nogen steds paa Fæe-Marken, kunde Proprietarien lade udviise Rydnings-Mark og sætte hannem Merke-Steene, samt hvert Aar lade udviise, hvor og hvormeget Huusmændene skulde ryde, og for ud, om Stædes Rydning og Beboelse, slutte Contract. Og for at opmuntre Huusmænd til Flittighed, var fornøden, at tilstaae den Ryddende at blive Selv-eiere for det halve Rydnings-Boel, og hans Qvinde og Børn være berettiget efter hans Død at beholde og besidde Pladsen, men saa skiel, at han inden visse Aar, som man var bliven forligt om, rydder Pladsen saa stor, at den kunde settes for Land-Gilde og Skat, som en matriculert Bonde-Gaard, i Danmark paa et par Tønder Korn eller mere, og i Norge paa en halv Hud eller deslige, lige eftersom man kunde vorde foreenet, og efter

Side 89

Stædets Leylighed; Derhos kunde den Ryddende forbindes til to eller tre Dagers Arbeyde, Vaar, Sommer og Høst, en taaelig aarlig Afgift, eller Grunde-Frelse og deslige sædvanlige Pligter, og fornemmelig til at være flittig i den belovede aarlige Rydning, efter Udviisning, saafremt hand ikke vilde have forbrudt Eiendoms Ret til den halve Plads; Mens for Efterladenhed udi den aarlige Rydning, eller om han ikke inden de determinerede Aar havde ryddet Pladsen til et Skatte-Boel,

maatte hverken han eller hans Hustru og Arvinger have forbrudt deres Rydnings og Beboelses-Ret, naar han noget af det forelagde, til den halve Deel at regne, have ryddet.

Det er næsten i hver Province nogen Forandring paa de sædvanlige Vilkaar, og naar en Proprietarius bruger de sædvanlige, og dennem noget for Rydnings-Manden forbedrer, som i sær formedelst at tilstaae hannem og Arvinger Beboelse, samt Eiendoms Ret til den halve Plads paa de forbemældte eller andre billige Vilkaar, da opmuntres Huus-Mænd og andre desto mer at legge sig efterat rydde, bygge og optage nye Gaarde og Pladse, hvoraf Proprietarien kand have baade en og anden Bequemmelighed og Fordeel.

Side 90

## 15. Capitel.

### *Om Rydning og Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i Brug, samt om store Ud-Ørkener i Norge.*

Vel er de fleste bragt i den Meening. at udi Vardehuus Amt, og nogle faae og smaa Fogderier udi Nordlands Amts Nordeligste Part, kand Korn-Sæd ey blive moen, men jeg tør paa min gode Troe forsikre, af den Kyndighed jeg haver om Landet og Jord-Dyrkningen, at Byg-Korn skal kunde blive moen, om ikke just overalt, saa dog paa de fleste Stæder, og blive høstet ind, førend Slud, Sne og Kuld om Høsten paakommer. Ligeledes udi Island, sær for Sønden, indtil paa 66 Grader i det mindste, naar Ageren er feed, tør, sandig, ey for dyb, ligger i Ly og Læ for Nordlige kolde Vinde, mot Østen, og Sønden og indtil Væsten, vel soelbar, spades møer, renses for Ukrud, spades og saaes saa tiilig man kand komme med Spade i Jorden om Vaaren, Giødningen bredes oven paa Sæden, og Ageren bruges hvert Aar uden Hviile; Thi det er bekiendt at Sommeren er lang nok udi forbemældte Provincier, saavidt til Byg-Korn at voxer og moenes behøves, om omendskiønt Sneen udi de Norske Egner, ligger langt ud paa Vaaren, hindrer det ikke saa meget, at Kornet skulde have for kort Tid at moenes, eftersom derimod er at agte, at Solen skin-

Side 91

ner baade Dag og Nat, og derved foraarsager en utrolig igiennemtrengende Varme, sær inde udi dybe Fjorder imellem Fieldene, hvor liden Vind, paa de Tider Kornet staaer i Vext, kand blæse, som kold er, men da gemeelig falder Syd-Ostlige, samt Vestlige varme Vinde, der er de rette grøde Vinde; Der til med, er Jorden over Sneens lange liggende vædske-fuld og desto mer beqvem at tage imod en hæftig Heede, og denne Vædske og Heede, udi en feed Jord, under varme og fugtige Vinde, maa endelig virke saavel Kornet som Græssets hastige Fremvekst. Fremdeles, er det mig gandske vel bekiendt, at man udi de Norderste Egner, der Korn saaes og høstes, kand paa ti Uger høste Sæden, naar Ageren tilbørlig bliver bereed, og Sæden tiilig udsaaet, ja vel paa otte Uger dybest i Fjordene, og Sommeren er dog udi Øst-Findmarken oftest længer end 10 Uger, og udi de Sydlige Provincer, saasom Vest-Findmarken, Tromsøe, Andenæs, Loffoden zc. meget længre. Ja det er udi bemældte Vest-Findmarken og øvrige benævnte Fogderier, ligesaa lang Sommer, som der er udi Indherrederne og andre Egne omkring Trundhiem, hvor rigelig voxer alleslags Korn, Hørr, Hamp, Humle, samt adskillige Frugter og Urter. Øst-Findmarken er et deyligt, slet og stort Land, naar man først er kommen nogle faa Miile op i Landet, begavet med favre Skove og Fiske-rige Søer, og derfor er fast formodentligt at store Bøygde-Lav der sammesteds kunde indrettes, hvor nu Field-Finder med deres Reens Dyr omvanker, og tiilige med Korn-Sæd med Nytte komme i Brug. De som ere af anden Meening, foregive at Sneen bliver forlænge be-

Side 92

liggende saa høyt oppe i Landet, mens overveyer maaske ikke, at naar Skoven afhugges, driver Vinden Sneen af den slette Plads bort, hen til Skoven, i dybe Dale, og til Aær og Vand; Ey heller, at hvor Sneen ligger paa en Ager, eller paa Muld, smeltes eller tæres den meget før bort, end den Snee der ligger paa Græs-Mark eller Eng, og atter snarere paa Eng oc Græs Mark, end paa Lyng-Heede og vild Mark; Saa tæres og Sneen hastig bort, naar Lyng, Sand, Muld, Barr, Avner og andet saadant, strøes oven paa den, hvilket de Bønder, som boe i de kolde Egner til Fields, vide at betiene sig af, for hvilke det ikke er vanskeligt at pløye og saae, endskiøndt at Sneen et Bøsse-Skud fra Ageren, ligger i Skoven en heel eller halv Favn høy. Den Snee, eller Slud, som stundom kand falde ned i Mængde, efterat

Ageren er saaet, beforder meget Sædens Fremvekt, og om end imod Høsten kand falde Sne kort før Kornet bliver afmeyet, gaaer den dog strax bort igien, og bliver derefter got Veyr paa nogen Tid. Mange slutte, at Forfædrene maa have forsøgt at Korn ikke kand moents udi Findmarken zc. Mens en Formodning er ingen Beviisning. Det er af Historier eller Krønniker bevist, at udi Førøe blev ey saaet Korn i nogle hundrede Aar, Ja at for to hundrede Aar saaede ikkun nogle faa Bønder, Korn paa Suder-Øen; Men siden er dog ved Prøver befunden at Korn voxer paa alle Færøiske Øer, og nu omstunder overflødig. Ligeledes blev ingen Korn-Sæd brugt udi Nordlands Amt i mange hundrede Aar; Dog voxer der nu got Korn, fast alle slags, sær dybt inde i

Side 93

Fjordene, naar Ageren med nogenledes Fliid bliver dyrket.

Hva Iisland angaaer, da kand de der befindende mange Ager-Reene noksom bevidne; at det i gamle Tider haver længe været brugt Korn-Sæd, derforuden haver Hr Professor og Assessor Arnas Magnusen viist mig en Iislands Historie-Bog, hvorudi findes skrevet, at paa den Gaard Røghoele på Røgenæs, slog Kornet aldrig feyl, og videre udlod sig velbemældte Hr. Assessor, at hans Tanke var, at der vist havde været Agerdyrkning i Iisland, men at den der, formedelst Pest eller anden stor Ulykke maatte være undergaaen, ligesom den og paa visse andre Stæder efter den sorte Død mangfoldige Tider har lagt øde. Jeg haver ellers bespurt mig med mange forstandige Mænd, der længe haver boet i Findmarken særdeles med Hr. lavmand Niels Knag og Hr. Christian Iergens, Pastor i Findmarken, hvilke begge er gode Huusholdere. Den første tvivelt paa, at udi Øst-Findmarken kunde voxte Korn, den anden meente at det udi Vest-Findmarken visselig kunde moenis, eftersom han havde sammestæds i sin Hauge alle de slags Urter som voxte ved Trundhiem, og Vinteren var ey længere i Vest-Findmarken end omkring Trundhiem; Men derhos berettede begge disse gode Mænd (som og mange andre mig haver berettet) at Indbyggerne vare genægen til Fiskerie og Skytterie, oc derudi fuldte deres Forfædres Maneer at leve, som gemeene Mand ey lættelig er at bringe fra, tilmed havde de ikke nogen Kyndighed om Ager-Dyrkning eller fornøden Reedskab, ey heller Sæ-

Side 94

de Korn. Nogle indbilde sig at det store Iis-Bierg, paa Norsk Faand eller Iis-Jokel kaldet, som gaaer bag de boboede Bøygde-Lov, alt fra Trundhjem eller Nummedal og næsten til Øst-Findmarken, her og der igiennem dybeste Dale, nogle stæds paa fem Miile tillige, andre stæds en halv, heel, to eller tre Miile, skulle foraarsage at noget nær saadanne Iis Bierge, imod Søen, skiønt Søe-Luften tærer Søen oc svækker Kulden, kunde ey voxte Korn, mindre bagen for Iis-Bierget, til Fields, eller høyt oppe i Landet, imellem bemældte Nummedals Fogderie oc Øst-Findmarken, som er en Distance paa mer end 140 Tydske Miile; Men jeg haver en langt anden Meening, oc det særdeles for efterskrevne Omstændigheders skyld:

1. Haver jeg personlig befunden, at til Fields oven for Hardangers dyneste Fiorde-Bugt oc Bunde som ligger paa 60 gr. Long. findes lige saadanne Iisbierge, alligevel er et par Miile høyere op i Landet et got Bøygde Lav, hvor Korn oc Frugter voxer.

2. Ligeledes haver jeg øyensynlig erfaret at 24. Tydske Miile Nord-Ost fra Bergen, paa 63 Grader allerinderst udi en Fiord, der er Dyb fra Havet oc ind paa Bunden omtrent 9 Miile, kaldet Nordfiord, hvor en Miils Vey, oppe i Landet, ind i Fiordens Bund, ligger store Iisbierge, der stækker sig nogle Miile, er et meget frugtbart Kirke-Sogn, kaldet Inderstryen, hvor alle slags Korn, Humle og Urter voxer, u-agtet at Sneen gaaer meget silde af om Foraaret, oc om Høsten kommer tiilig, oc dog var i dette Sogn for 100 Aar siden ingen Korn-Sæd.

Side 95

3. Fremdeles haver jeg beseet en Gaard i Nordlands Amt i Rødøe Præste-Gield kaldet Faandøren, som ligger inderst udi en liden oc trang Fiord Høelands Fiorden kaldet, tre Tydske Miile fra Nord-Søen, dog er strax hos Gaarden salt Søe, oc befunden der, at et halvt Canon Skud fra bemældte Gaards Ager, ligger et meget stort usmeltelig Iis Bierg, oc endog denne Gaard ligger paa omtrent 66 Grader, oc saa nær hos et stort Iisbierg, samt hos en stor Aae, høstes dog der moeden Korn hvert Aar, oc fryser ikke Kornet, naar Sæden saaes ud betids oc Ageren vel rygtes oc giødes.

4. Videre har jeg seet, adskillige Fiorde udi Nordlands Amt, hvor Rug oc andet Korn voxer, at have haft Sne liggende heele Sommeren paa maadelige høye Field, ikkun et Canon-Skud oc vel

kortere fra Bønder-Gaardene, men af alle Fiorde, hvor Korn rigelig voxer, fortiener Asta-Fiorden, som den Nordeligste Fiord, særlig her at erindres, saasom den er beliggende paa 86 oc en halv Grad: I hvilken Fiord for 200 Aar siden ikke det ringeste haver været saaet oc for mindre end 100 Aar gandske lidet. Oc ligger saa denne Fiord to Grader Nordligere end Iisland for Norden, item Norligere end Grønland. (*Astafjorden ligg på 68 og ei halv grad. Om det der var årvisse korndyrking ca 1720 er vel tvilsamt.*)

5. Ydermere er mig vel bekiendt adskillige Stæder i Norge, hvor Korn ved Sjø-Siden voxer, mens et Stykke bagen for, i lige Liene høyere til Lands voxer intet, maaske fordi der boer ingen Folk som forsøger det, atter nogle Miil høyere op, boer Folk oc avles Korn, oc der oven for igjen boer ingen, førend man naaer de Svenske Grændser, særdeles at regne fra

Side 96

Stat af i Nord Sjøen tvert over Landet til den Finske Sjø lige udi Øster paa 62 Grad, eller lidt nordligere. Desligeste er bekiendt, at paa 68 eller 69 Grader udi Øst-Findmarken, en snees Miil oc nogle steds mindre fra Nord-Sjøen, i lige Linie, fra Varangers Fiord, mod Østen, paa de Svenske oc Russiske Grændser, paa hin Side af den høye Field-Ryg, som skieller mellem Rigerne, bruges Korn-Sæd.

6. Jeg haver i mange Aar oc paa mange Maader udspurt Landets Situation oc Leylighed, dog Bøygde-Lavene, udi forbemældte ødeliggende District, oc Ørkener, mellem Nummedal oc Øst-Findmarken. som holder i Længden over 140 Tydske Miile oc i Bredden fra 6 til 18 Miile, oc omstændelig erfaret, at udi fornævnte District, bag de første Fielde til Lands, er mange store oc slette Marker oc Dale, begroed med Græs, samt at Sneen gaaer ligesaa tiilig der, som ved Sjøensidens bort om Vaaren, omtrent paa 14 Dager nær, oc paa mange Stæder før bort, end udi dybe oc bebygte Fiorde ved Sjø Kantene. Hvilke Egners Bequemhed, samt Sneens betiidelige Afgang om Vaaren, er Aarsag til at de Svenske Finner, hvoraf nogen have hiemme hvor de om Vinteren boe, baade med Reens-Dyrs hiorde oc Ager, hvert Foraar, komme over fra deres Boe Pæle med deres Reen-Dyrs Hiorde, paa de Norske Grændser til ermældte Norske Ørkener, oc der sig ind til Høsten opholde, end oc blive mange med Reens-Dyrene mange Vintere over udi samme Ørkener, ja de ere ikke faa, som der stadig opholder sig, oc

Side 97

ey svare under nogen Herskab; Oc eftersom disse sidste bliver udi denne ubebygte Egn heele Vinteren, saa er deraf fornuftig at slutte at Sneen falder maadelig, thi dersom den var dyb, da kunde Reen-Dyrene ikke have deres Foer af Mossen, som voxer paa Heeder oc Bierge. Man fornemmer ogsaa et usædvanlig stort Snee-Aar er, da kommer endeel Finner, som holde sig to, tre eller fire Miile oppe i Landet, fra de bebygte Fiorde, ned imod Sjøen, med deres Reen, hvor Sneen ey er saa dyb, derimod begive andre Finner, som boe høyere op, sig end videre op i Landet, hvoraf ligeledes er at slutte som Finnerne selv tilstaaer, at den største Snee oc Vinter er nogle Miile, men ey mange Miile eller høyt oppe i Landet, son er oc er Natur gemæs; Thi imellem de første oc største Fielde langs Sjø-Kysten eller ikke vidt derfra, maa endelig falde mer Snee, end høyere oppe paa det slakke Land; Eftersom Snee-Skyerne kand ey holde sig halv saa længe over en slett Mark, som over en bierget oc dalet Mark, hvor Vinden driver den om oc om, langs oc imellem de høye Fielde, hvilket daglig Erfarenhed fuldkommen bekræfter: Efter all foranførte Omstændigheder, finder jeg mig profunderet til at troe, at Korn-Sæd, særdeles Byg over heele Norges Rige kand moenes i betimelig Tid, naar Egnen ey ligger baglies, det er paa saadanne Stæder, at høye Bierge mot Østen oc Syden betager Solens Skin fra Klokken 9 til 3; Mens om man alt dette uagtet vil vedblive at tvivle derpaa, saa seer jeg dog ikke at man kand have Skiæl at tvivle, at Jorden til Eng kunde nyttes oc Malke-

Side 98

Qveg fostres oc fødes, hvilket i gamle Dage var de fleeste Indbyggere af andre Landsens Egner, deres Næring, helst som Landet eller Jorden udi bemældte kolde oc ubebygte Egner er naturlig frugtbar til Græs at give, ligesom andre kolde Lande, hvor de i Verden findes; Helst om vi have mange Bønder-Gaarde høyt til Lands beliggende, hvor Ager ey er i Brug, oc Opsidderen lever dog vel allene af sit Fæe oc Qvæg.

## 16. Capitel

### *Om Malm-Bierge og Malm at finde.*

Det er ikke mit Forsæt at skrive vidløftig om Mineralier eller Metaller, eftersom vi have Bøger nok om den Materie udi Tydsk Tungemaal, hvilket Tungemaal gemeenlig forstaaes af dennem, som haver Formue at optage Bergverker, eller af Bergverkers Videnskaber gjør nogen Profession; Mens mot Forsæt er at undervise Bønder, hyrder oc Børn at kunde lære nogenledes at kiende ey Malm-Steen, saaoc de Reverer eller Grunde oc Bierge, hvorudi Malm er at finde.

Mine Landsmænd, de som ikke vide, hvor mange Bergverks-Bøger, jeg med Agtsomhed oc Flid haver igiennomlæst, oc hvor mange Bergverker jeg haver besøgt uden oc inden Lands, end oc næsten et heel Aar

Side 99

udi Tydskland, Bøhmen oc Ungern, efter den Tiid, at Hans Kongl. Majestæt i Juni Anno 1711, allernaadigst ville employeret mig til Ober-Berg-Ampts Forvalter Sønder-Fields i Norge, skulle ikke ville troe, at jeg haver nogen betydelig Kyndighed udi at kiende Malm oc Malm-Bierge, dersom jeg ey havde berettet dennem forbemælte, hvilken Beretning, Læseren ey vil ansee at have ringeste Henseende, paa at rose mig selv; Mens at den maatte endelig for deres skyld, som ey udi deslige Sager ere kyndige, kortelig mældes, paa det at de samme kunde sætte nogen Tillid paa hvis jeg underretter dennem om; oc hva angaaer de Kyndige oc belæste, da skyder jeg mig gjerne ind under deres fornuftige Dom, oc haaber at finde deres Bifald udi hvis jeg om fornævnte Materie, formedelst efterskrevne, den gemeene Almue underviser.

Det er vel skrevne mange Bøger om de visseste oc beste Kinde-Mærker der skal være paa at kunde kiende Malm oc Malm-Bierge; mens den største Deel er skrev et mer efter en skarpsindig Indbildning oc nogle sandskyggende Relationer, end som af Forfarenhed, i sær hva Malm Bierge oc Grunde angaaer, derfor nytter de ikkun lidet, men jeg vil skrive af egen Erfarenhed kort, klart oc rigtig hva de udvortes Kiende-Tegn paa Malm-rige Grunde oc Bierge angaaer, oc tillige noget lidet om Kiende-Tegn paa Malm, saavidt en Bonde kand have Oplysning oc Gavn af.

Side 100

1. Hvor Metal eller Malm er, helst om det er meget, got oc bygværdigt, er Klipper, Fielde, Bierge oc Steene af en anden Skikkelse oc Farve end andre gemeene Fielde, Bierge oc Steene, saa kiendelig oc mærkværdig, at deris særdeles Daylighed oc Farve, bliver af et Barn observeret, oc haver saadanne Malm-Reverer eller Grunde et vidtløftigt begreb, sær i Længden, gemeenlig mellem Østen oc Vesten, eller Syd-Ost oc Nord-Vest, eller Sønder oc Nord, om Aarene eller Giængene skal agtes dygrige oc varige, paa en, to, tre, fire eller fleere Miils veys.

2. Landet er af sin Skikkelse meget ujevnt, høyet, klippet oc dalet, haver mange knappe Ophøyer, Afsæt oc Gruber, dog er sielden nogen bestandig Malm paa det Stæd, Landet er saameget ujævnt oc sælsomt, at antræffe.

3. Biergene eller Klipperne haver adskillige foranderlige Bierg-Arter, nu er Bierget her og der haardt, nu bløt, nu groft, nu fiint, nu ordinare Bierg oc Steen, strax hos igien fiinere oc skønnere Bierg, sælsomme, underlige oc foranderlige, nu hvid Steen, som en Flint, dog klar, skiær oc som igiennem skinnende, nu en brun oc blød Steen i smale Aarer eller Linier mellem det gemeene Bierge, nu strax igien en usædvanlig grov oc sandagtig Steen, nu meget groft oc særdeles slemt Bierg med Huler udi, i Tverhamrene, ligesom det var udædt af Orme, nu Bierge, som ligge i Skiver oc næsten udi firkantede, tynde Stykker, nu

Side 101

Kalk Steen, med runde oc dybe Huler udi, nu deylige Bierge, friske, tætte, fine oc med adskillige smukke Farver, ligesom betegnet, som alt lokker Øyet oc Sindet til sig, oc giver Anskuerne Forundring oc Betænkning, oc jo kostbarere Malm i Biergene eller i Grunden oc Dybet er, jo fiinere oc skønnere Bierge, Klipper oc Steene findes at see.

4. Biergene ere paa mangfoldige Stæder ligesom oversmurte med feede Farver, brune, rød-brune, sort-brune, grønagtige, noget blaa dunkle eller som en lys eller bleeg-rød Svede, eller Rust, som Bergmands Tale gemeenlig kaldes Vittrung.

5. Mulden er sandagtig, grov, klæber dog sammen, er som smaa Korn, brune, guule, rustagtige og haver adskillige foranderlige Farver, langt annerledes end gemeen Muld oc Sand, oc er skarpt oc svovelet baade af Smag, Lugt og Følelse, ligesaa er Bierget oc Steenen naar det, eller den, knuses smaae til Sand oc Pulver.

6. Vandet er erret, feet, tykt oc glintsende, udi Dalerne oc Moserne, oc smager skarpt.

7. Græsset er vildt oc forbrændt paa Biergene, eller er oc der et bleegt, kort oc mavert Lyng, hvor noget paa Biergene voxer.

8. Skoven eller Træerne, sær hvor mægtige Aarer eller Gange neden under i Bierget er, er lav, tør i Toppen, oc haver mange stærke og nedhældende, vil-

Side 102

de, dunkle oc underlige farvede Greene. Løvet er blegere end sædvanligt.

9. Duggen fortæres oc borttørres, førend Solen gaaer op, helst hvor stærke Aarer gaae frem; (thi de fører meget Hidsighed med sig.)

10. Af Biergene udkommer her oc der meget usædvanlig Vand, oc hvor Jern er, der er Vandet lunket, men er der Kaaber, Blye eller Tin, da er Vandet usædvanlig koldt.

11. Hvor duelige Aarer gaae, skyder Bierget en ophøyet oc meget langstrygend Ryg fra sig, langs hvilken er at see fiine oc klare hvide Steenstriber, nogle paa hver Side af Aaren i lige Linie med Ryggen. Bierget, paa saadanne Stæder, er gemeenligt gandske bart, hvor det er slet, oc ligesom sveder nogen saadan slags Farve fra sig, som oven er nældt, oc jo stærkere Sveden er, jo grundere ligger Aaren. Naar man gaaer et stykke frem-ad i lige Linie, eller eftersom Aarens Fang nogenledes vises, da findes Malmen udi Klyfter, eller Rever eller udi fast Bierg, nogensteds udsprungen, eller udsperet.

12. Igiennem de høyeste Fielde eller Bierge stryger ingen eller siælden nogen Hoved-Gang, uden den er af en gemeen Metal, saasom Jern oc Kaaber; Ey heller igiennem de nederligste lave Bierge, men imellem de høyeste oc laveste, hvilke Mellem-Rum, der er af en temmelig Vidde, Jevnhed oc særdeles Begreb, kaldes

Side 103

Mellem-Bierget, oc haver Gangen oc Mellem-Biergene hvorudi den er, gemeenlig de største oc høyeste Fielde mod Norden, oc de lavere, der af Skabning ere steile oc buplede, mot Søden, dog kand vel dette Mellem Bierg være lavere end de Fielde for Sønden er, hvilke Fielde kaldes For-Bierget, oc de høye mod Norden, Efter-Bierget, oc haver forbemældte Gang eller Aare sit strygende, om ikke oftest sin Roed eller Centrum nær ved de høye eller høyeste oc største langsintrende Fielde for Norden, hvorfra den haver Vædske oc Kiølighed, men fra de sydlige Bierge haver den Solens Varme, oc for Solens Heedes skyld, ere de sydlige Bierge mer sprukken oc udbrustne, end de Bierge for Norden er, igiennem hvilke Sprekker oc Rev Solens Varme penetrerer indtil Aaren udi u-troelig Dybde.

13. Hvor mange flade oc over Biergene henliggende Gange, antræffes, der er nær hos en staaende Gang, som stikker til Dybet, oc om det ey er Jern-Steen, bliver den bygværdig i Dybet; hvor smal den end oven paa mod Luften anviiser sig; Thi en saadan Gang stikker meget dybt, breder sig ud, oc forædler sin Malm i en maadelig Dybe.

14. En Malm-Steen er tyngere end en gemeen Steen, saa oc af anden Farve, oc dersom det er en Malm-Steen, da bliver den Deel, som af den knuses til Pulver, altid blaaere, dunklere, eller sortere end Steenen er udi sig selv, hvor Prøven er slagen af den,

Side 104

men bliver Pulveret lysere af Farve, da er der ingen Malm i den samme Steen. Man kand oc lade Pulveret, naar det er stødt fiint, omrøre vel udi et Stob-Vand, indtil det bliver til en skummende Slik, som flyder oven paa, oc strax med en Skee aftage bemældte Slik, oc siden tage Metallet paa Bunden; Thi hva som er Malm synker, men hvad Bierg oc Sand er, oc kunset til Støv, flyder oven paa. Saa kand man og særdeles prøve Jern oc Staal med en Magnet-Steen, som hver man veed.

15. Hvilken Bonde, Dreng, Pige eller Barn, som er bleven underviist om de tvende første Maader, angaaende en Malm-Steen at kinde, i næst foregaaende 14 Artikel ommældt, saa oc er noget kyndig om de Omstændigheder oc Kiendemærker, hvilke udi den første, tredie, fierde oc ellefte, samt efterfølgende 22 Artikel findes, haver omtrent saa meget Videnskab om at kiende Malm Bierge oc Malm, som han for sin Person kand behøve.

16. Naar han havde fundet en Malm-Steen paa saadant et Stæd, som nu er forestillet bliven, kunde han bringe den frem i Retten til næste Ting, oc af Øvrigheden eller andre faae nærmere Kundskab, om hva slags Malm i Steenen var; Thi paa Tinget findes mange Folk, af adskillige Stæder, blant hvilke een eller anden maatte have nogen Kyndighed om Metallet at kiende oc deres Dygtighed. Hvilken Malm-Steen Øvrigheden da gierne, om Finderen ey selv vilde oc kunde, fremsende til Berg-Amtet, oc lade den

Side 105

probere af hva slag oc Dygtighed den var; Men ved samme Malm Steen maatte endelig sidde noget af det Bierg, eller Steen, som den var fød eller virket udi, saasom bergkyndige Folk kand mer af Berg-Arten end Malmen skønne om Malmen er Gang viis, eller kand ventes at blive bestandig i Dybet.

17. Hvor Bergværk skal bygges, maa være overflødig Skov, dernæst en stor Aae, (eller Elv) ikke vidt derfra.

18. Findes ikke forbemeldte Kiendemærker, hvor Malm bryder, oc der i Grændsen ikke er mægtig Skov, som andre noglunde kand undvære, som Elv oc Vandfald, da er det farlig at bygge sammesteds paa noget slags Metal, oc om end Malm var baade god oc nok, saa oc Vand oc overflødig Skov, mens Skoven kunde nyttes til Kiøbmands Handel, blev det Landet mer til Skade end til Fordeel (efter mine Tanker) ettersom en dygtig Skov, af hvilken Bielker oc Bord kand udvirkes oc sælges til Fremmede, profiterer Landet mer end et saadant Bergverk.

19. Jeg oc andre i Norge veed at mange store Aarer, som holder got oc smæltværdig Metal, men de maa paa de fleeste Stæder for mangel af Skov oc Kull ligge ubygte, oc endeel af disse Malm-Gange ligge Havet heel nær, særdeles mange Jern Aarer, kunde man nu lære at smelte Malmen med Steen Kull, holder jeg for, at paa samme Stæder kunde Bergværker med Fordeel optages.

Side 106

20. Den dunkle Lazur Erts at bygge paa i Norge vil jeg raade hver Mand fra, i hvor den er; Thi den holder ikke ved Dybet; Men derimod tilraade at søge i somme Revier eller Egn, hvor Lazur findes, efter Guld, Kaaber, Erts, hvilken der visselig er at finde, oc bygge paa den; Thi den er bestandig, i hvor grov, gritsig oc ringe den end for Dagen bryder, ettersom det er dens Natur at forælde sig i Dybet, om den ikke gandske tiendelig er alt formeget jern-bunden oc endda umoen, men er den ædel eller god oven paa, da er den ofte ikkun en Soel-Virkning, eller er i Dybet forældet oc forbrændt.

21. Man skal ikke tænke, at det er altid en Jern-Aare, som fører Jern-Malm oven paa imod Luften, særdeles om Gangen gaaer alle ned i Dybet, men oftest er der anden oc bedre Malm i Dybet, men oftest er der anden oc bedre Malm i Dybet, og giver det sig i kort Tiid tilkiende, naar man slaer noget

ind i Bierget, hva slags Metal der er at vinde; Thi alle slags Metal fører fast altid noget Jern, helst bet Jern som er magnetisk med sig, oc det er Jernets Natur at søge op imod Luften.

22. Jern-Malm oc Tin-Malm er lættelig Gangviis eller i store Aarer at antræffe, naar man først haver hittet udi Mulden udi en Steen eller stykke Bierg klar Malm, oc den findes at sidde i Steenen fast, ligesom den efter en Snoer eller Straa der var indsat, thi en saadan Steen er ufeylbarlig udbrusten af en moen Gang eller Aare, som ikke er vidt derfra, om den ikke er lige derunder, hvor Steenen laae, helst naar en stor

Side 107

oc skarp Steen, eller mange Steene udi Mulden hos hinanden ligger, hvor bemelte puure oc i lige Line siddende Malm findes. Hælder Landet, da er Malm-Steenen kommen oven fra det høye Land, hvorfor han, som saadanne Steene haver fundet, jeg siger Steene, thi hvor en Malm-Steen findes, der er oc mange flere ikke vidt derfra i Mulden, haver at see sig om oc overveje, hvorfra de kand være nedfaldne oc gandske nøye at besee Bierget sammestæds, under Lynget oc Mulden, ifald Bierget ey er blot. Finder han ikke Aaren, da maa han tage nogle af de Malm-Steene, han haver funden, oc lade dem trilde fra det Stæd, han formoder, at Aaren er, saa kand han af det Stæd, hvor Steenene i Løbet bliver liggende, omtrent vide hvor nær eller vidt, han er fra Aaren, oc derefter ved flere saadanne Prøver oc flittig Eftersøgning visselig omsider kunde antræffe Aaren eller Gangen. Bryder en Gang med Gevalt saadanne Steene fra sig, da duer den lidet, forstaae en Jern-eller Tin-Gang. Løse Steene, som ligge oven paa Jorden, oc ere med Malm enten indsprengt eller lader sig ansee, som det var en puur Malm, viser ikke paa Aaren, mens vel at ikke vidt derfra er Metal. Findes ikke mange Malm-Steene til sammen eller nær hos hinanden, da er Gangen noget høyt oc langt borte; Thi naar Steenene trildes paa en lang afhældende Mark, da spredes de vide i Løpet, oc de Store løbe længere end de Smaa, saa oc eftersom de ere dannede skade, aflange, firkantede eller runde; Dog er Malm-Steene aldrig runde, men kantede, fladagtige oc skarpe, sær paa den Side Malmen sidder i Steenen baade flade oc slette.

Side 108

23. Hvormegen gemeen hvid Steen i Biergene oc paa en antræffet Gang findes, der er Jern-Malm, er liden eller fast ingen haard Hvidsteen, da det er en Kaaber-Gang, omskiønt den bryder ud oven paa med Jern-Steen. Er der meget fiin Qvarts eller deylig hvid Steen, saasom igiennem skinnende, lidet blaaagtig, oc ligesom svedende, betyder det Sølv eller Guld i Dybet, oc da er oc Biergene fiine, friske, tætte oc af en usædvanlig Farve.

24. Gange, som fører Skiver-Steene, det er smaa, flade oc tynde, sorte elle dunkel-agtige Steene, oc feede, som de med lidet Sæbe kunde være oversmurte, viise i Norge, gemeenlig paa flakke oc ringe Jern-Gange, oc paa Jern-Steene, fast af lige Dahlighed, oc hvor saadanne Flak-Gienge som holder Jern-Steen, findes Biergene der omkring fulde af udspukne, skivede oc skarpe Steene, som falde i mange Stykker, naar der slaaes paa dem, oc føre Rust mellem hver Sprekke, i hvor liden Sprekken end kand være hvilke Steene enten er med Øyen af Jern indsprengt, eller seer du, som de vare Jern-Steene; Det findes oc paa Marken mange Steen, som fører Jern med sig; Oc fornemmelig findes udi et saadan Revier eller Jern-Grund, her oc der, vidt omkring paa Biergene, store udsprungne Steene, som halve Field sommesteds, samt Steen-Gange, ligesom var Jern-Gange, hvilket ved alle Jern-Ganges Eftersøgning er at tage i agt.

Meere vil jeg ey om Malm Bierge, oc Malm at kiende fra gemeen Steen, paa dette Sted skrive, ef-

Side 109

tersom de anførte Kiende-Mærke skal formodentlig være Underretning nok for gemeene Mand, om hvorledes han kand lære at mærke, finde oc kiende den Grund oc Bierge, hvor dygtig Erts i Mængde er at finde, samt Aarene oc Malmene at opsøge, oc den fra gemeene Steen oc Bierg at skille, hvilket at kunde gjøre de Ukyndige en paalidelig Underviisning om, som formodentlig i Fremtiden kunde geraade til det gemeene Beste, har allene været mit Afseende oc Ønske.



## 17. Capitel

### *Om Himmelens Hær samt de fire Elementers Virkning til Jordens Frugtbarhed.*

Vel er det fordom skrevet mange Bøger om hvorledes Planter oc Stierner med deres Aspecter skal virke saare meget til ald Sæds Vext, ja alle Tings Udgang oc Ende som et Menneske sig kand foretage, besynderlig bliver hver Planet en vis Stund, Dag oc Nat tilegnet, i hvilken den skal have den øverste oc kraftigste Virkning frem for de andre Planeter, om ikke ligeledes behærske alt foretagende paa Jorden, mens det er noget, som jeg ey forstaaer mig paa, oc hører god Beviis til at kunde noget deraf troe; Ikke desmindre kand alle Mennesker daglig føle oc fornemme, at Solen haver baade Varme, oc virker ved sin Varme. At Maanen, som er Jorden nærmest, oc skal virke udi de naturlige Ting, meene de fleste at kunde begri-

Side 110

be, thi hver anden Bonde oc Fisker veed at udregne Æbbe og Flød efter Maanens Løb i sit Skin; Item, at Mennesker, Dyr, Fugle, Fiske, Træer, som bære Frugt i Skal, er mer kiødfulde udi Fuld- end Nye-Maane, særdeles at Skiæl-Fisk i Havet, saasom Hummer, Krabbe, Skæl-Padde, Østers, Mussler oc deslige; Item at Kiødet af et i voxende Maaned slagtet Qvæg, sær naar tillige er Flod-Søe, svinder lidet eller intet ind i dets Kogning oc holder sit Feet hos sig, derimod krymper Kiødet meget ind, oc Fettet smelter bort, om Qvæget er slagtet i Neden; Herforuden ere mangfoldige andre Ting, som gemeene Mand give agt paa, deriblant er visse Sygdomme oc Svagheder, dog kand ingen føle udvortes, at Maanen er fugtig oc kiølig, oc virker saadant, som den tilregnes. Fremdeles synes mig at de syv Planeter, saa oc de øvrige udi en rigtig Orden oc Gang omvankende Stierner maa være af Skaberen forordnet til noget at virke, saavel uden for sig, som hos oc i sig selv, ligeledes, at alle de andre utallige Stierner baade maa have nogen Kraft i sig, oc give fra sig, helst efterdi at de sees paa en ordentlig bevægende Himmel; Thi det er fornuftig at slutte, at den høyviise GUD skabte ikke saa store oc mangfoldige Ting blot til Zirot, men mer til noget at virke oc udrette, samt at være hans Creature til Nytte, i hvilken Meening jeg maa befinde mig bekræftet, naar jeg betragter at end oc de mindste oc fast foragtede Ting paa Jorden, der iblant døde Steene have deres Kraft baade at drage til sig, oc skyde fra sig, dog begriber jeg ikke, om alle disse himmelske sto-

Side 111

re Legemer, Soelen undtagen, have deres Virkninger paa Jorden, eller udi de fire Elementer, directe eller umiddelbar, eller Jorden nogen Communication med dem, eller om allene Soelen med dennem oc de med Soelen, saa at Soelen drager nogen Kræfter fra dem til sig, oc meddeeler i Samfund med sin egen Natur oc Kraft, noget af deres Natur oc Kræfter til Jorden oc det Jordiske; Thi hva som kand være forvist at slutte gaaer langt over nin Videnskab, oc er uden for mit Afseende; Dog meener jeg, at jeg ey farer vild, om jeg tænker, at alle Planeter oc Stierner ere ikke bydende, men medvirkende Aarsager, oc at de ikke i ringeste Maader enten opholder eller forhindrer Skaberens frie Villie. Faa Menesker ere saa simple oc uagtsomme, at de ikke skulle kunde mærke, at sterk Kuld skader Jordens Vext, samt alt det som haver Aande; Item at stoer Heede udtørre oc svækker den naturlige Vædske hos Dyr, Fugle oc Urter er; Deslige at Heede behøver Vædske oc Kiølighed; Disse igien Varme, oc endelig, at de forommeldte virkende Aarsager udi de jordiske Ting bestaaer af Heede, Vædske, Tørre oc Kuld, hvilke fire Egenskaber er de fire Elementers Natur, oc gjør en Composition af Maadelighed, eller en Natur som er temperert. Vil ellers nogen have en fast Beviisning paa det, at den Lære om Planete-Stunden er mislig, saa oc paa det, at ald Sæd, som voxer op ad over Jorden, skal saaes, medens Maanen er over Jorden, oc den nedvoxende Sæd, saasom alle slags Rødder, medens Maanen er under Jorden, da saaes sig en oc anden slags Korn-Sæd udi en oc samme Ager, nogen i hver

Side 112

Planete-Stunde, alt paa en Dag, ligeledes Rødder; naar Maanen er under Jorden, oc noget deraf medens den er over Jorden, oc give agt paa enhver Sæds Frugt om Høsten. Af alt foregaaende slutter jeg da, men mest af min egen Erfarenhed, at en Avlsmands rette Planeter oc Planete-Stunde er varmt oc en saltagtig feed Fugtighed, oc at denne Varmer kommer fra Soelen, oc den saltagtige feede Fugtighed findes udi en god Giødsling, dernæst begge Deelee, nemlig Varme oc en feed Fugtighed udi varme oc fugtige Vinde, hvilken Meening om Solens, Giødningens oc milde Vinders Virkninger til ald

Jordens Vext oc Urter, enhver Ager stadfæster, oc atter hva Soelen oc fugtige Vinde angaaer enhver stor oc steil Steen, der ligger paa slet oc tør Mark, ligeledes Træerne i Skoven, ved det, at de vende deres største oc fleeste Greene mod Soelen oc Sønden, derimod er næsten skaldet mot Norden. Over alt dette skulde jeg slutte, at Sæden som udsaaes, behøver mere gode Aspecter, om de ellers formaaer noget, naar den faaer Vædske oc Liv udi sig, oc medens den voxer, end naar den første bliver kastet tør i Jorden; Oc igiennum den samme Betragtelse, skulle jeg (til Beslutning af denne Materie) indbilde mig, at om Maanen formaaer noget til Sædens Vext oc Befordring, som jeg ikke vil negte, da bør man ey allene agte paa Maanen, naar den er mest vædskefuld, mens oc paa Jordens oc Sædens Natur, samt Aarets Tid, saa at Vædsken oc Kiøligheden kand blive maadelige. Tak oc Priis være den almægtigt, viise oc gode GUD oc Skaber, som haver bereed Jorden til Menneskens

Side 113

rige Underholdning oc Forlystelse, hvilken rige Underholdning oc uskyldige Forlystelse vi ey kunde mangle, naar vi kunde undertvinge vores Laster, i Særdeleshed Ærgierighed, oc Gierighed, oc bruge hans milde oc runde Gaver til den Ende, som han af Naade haver givet os dennem; med hvilken pligtskyldige dog ufuldkomne Taksigelse jeg denne Bog skulle

ENDE.

Side 114

## Register

### *Over de Capitler hvoraf denne Bog bestaaer, og hvor de Findes.*

#### Det 1. Capitel

Om hvorledes Bøndernes Hiem-Jord inden Gierds best kand ryddes, oc forbedres, oc hva derved fornemmelig er at tage i agt, sær med Ager-Bund oc sær med Eng-Bund. pag. 12

#### Det 2. Capitel

Om Giødning, hvorledes den i stor Mængde beqvemmelig kand forskaffes, nyttelig b ruges paa Ager oc Eng, eftersom Landet. Stæden oc Sommeren er, oc hvorledes Jord Bruget derover mærkelig kand formeeres oc forbedres. p.18

#### Det 3. Capitel

Om Giødning i Særdeleshed, eller særdeeles Stykker om Giødning at samle oc vide at bruge paa Ager oc Eng. p.26

#### Det 4. Capitel

Om Agerens Ryktning i stykke-viis. p. 29

#### Det 5. Capitel

Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord oc Maaden at Saae. p. 37

#### Det 6. Capitel

Om et proportioneret eller maadelig Jordbrug. p. 43

#### Det 7. Capitel

Om Hør at saae oc bereede, Pladsens oc Jordens Beskaffenhed. p. 46

Side 115

#### Det 8 Capitel

Om Hamp at saa oc bereede. p. 53

Om Hule-Gaarde at plante.	Det 9. Capitel	p. 54
Om Fæe oc Qvæg-Avl.	Det 10. Capitel	p. 61
Om Dyr oc Fugle at skyde og fange.	Det 11. Capitel	p. 69
Om nyttige Træer at plante oc rygte.	Det 12. Capitel	p. 76
Om nye Rydnings-Boel at optage oc bygge, hva derved kand være at tage i agt, sær udi et bierget oc dalet Land.	Det 13. Capitel	p. 84
Om Huus-Mænds Rydning.	Det 14. Capitel	p. 87
Om Rydning oc Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i brug, samt om store Udørkener i Norge.	Det 15. Capitel	p. 91
Om Malm-Bierge oc Malm at finde.	Det 16. Capitel	p. 99
Om Himmelens Hær, samt de 4 Elementers Virkninger til Jordens Frugtbarhed.	Det 17. Capitel	p. 110

# En god Bonde, Hans Avl og Biæring,

bestaaende

Af Jorden til Ager og Eng at opprydde,  
Giødningen merkelig at formeere og forbedre, Ager og Eng at rygte og forbedre, nyttig Sæd og Planter at bruge, maadeligt Jordebrug, nyttig Fæe og Qvæg at fostre; item at saae og tilberede Hør og Hamp, Humle-Gaarde og nyttige Træer at plante og rygte, Dyr og Fugle i Mangfoldighed at tillegge, item at kiende og finde Malm og rige Malm-Bierge, og andet saadant, hvorved Landene aarlig kunde tiltage i Rigdom og vinde i Overflodighed, end og alleene ved Giødningens beqvemme og merkelige Forøgelse.

Meenige Mand i Dannemark og Norge, efter enhver Leylighed, haade til en paalidelig Underretning og en usvigelig Nytte, saavel som formodende Behag og Tieneste i mueligste Korthed sammenskrevet

af

**Povel Juel,**

Rougl. Majest. forige Amtmand over Rister og Mandals Amter i Norge.

Med et tilføyet Anhang om adskillige nyttige besundne Forsøg ved Landbruget og dets Huusholdning, til Trykken befordret og bekostet af

**Hr. Hans Thode,**

Sogne-Præst til Lerbygens Præstegield i Tronhiems Stift.

Tronhiem, trykt hos J. E. Binding, 1777.  
paa Forlæggerens Bekostning.

# En god Bonde, Hans Avl og Biæring,

bestaaende

Af Jorden til Ager og Eng at opprydde, Giødningen merkelig at formeere og forbedre, Ager og Eng at rygte og forbedre, nyttig Sæd og Planter at bruge, maadeligt Jordebrug, nyttig Fæe og Qvæg at fostre;

item at saae og tilberede Hør og Hamp, Humle-Gaarde og nyttige Træer at plante og rygte, Dyr og Fugle i mangfoldighed at tillegge; item at kiende og finde Malm og rige Malm-Bierge, og andet saadant, hvorved Landene Aarlig kunde tiltage i Rigdom og vinde i Overflødighed, end og alleene ved Giødningens beqvemme og mærkelige Forøgelse.

Meenige Mand i Danmark og Norge, efter enhvers Leylighed, baade til en paalidelig Underretning og en usvigelig Nytte, saavelsom formodende Behag og Tieneste i mueligste Korthed sammenskrevet  
af

## Povel Juel.

Kongl. Majestets. forrige Amtmand over Lister og Mandals Amter i Norge.

Med et tilføyet Anhang om adskillige  
nyttige befundne Forsøg ved Landbruget og dets Huusholdning, til Trykken befordret og bekostet af

### Hr. Hans Thode,

Sokne-Præst til Lervigens Præstegield i Trondhiem Stift.

-----  
Trondhiem, trykt hos J. E. Winding, 1777,  
paa Forlæggerens Bekostning.

Framsider for 1777-utgåva

## Anhang,

indeholdende

Avhandlinger om adskillige nyttige befundne Forsøge ved Landbruget og dets Huusholdning, som er  
føyet til Pouel Juels gode Bonde af Hr. Hans Thode, Sogne-Præst til Lervigen Præstegield i  
Trondhiems Stift.

## Om Møg og dens Formeerelse.

At Møg eller Frau er det nødvendigste og nyttigste til Jordens Forbedring kand ingen imodsige, og for at erlange Øyemerket deraf, bør en Landmand indrette sig nødvendige og nyttige Huuse til Creaturene: Stold, stor og smaae Fæe-Huuse maae være i en Længde og af den Bredde, at Baasene eller Krybbe-Rummene maae

Side 165

indrettes efter Bredden af Huuset, saa at Creaturens Møg kunde udføres paa een Kant til dens rigtige Beblandelse og Forøgelse; Disse Huusets underste Lag maae fornemmelig blive af grundmuret Graae-Steen; Grunden til Gulvet indvendig maae jevnes vel overalt, derpaa indkiøres vel udarbejdet og med grov Sand sannenblandet Leer til halvanden Quarters Tykkelse, som med Træe-Klubber vel sammenpakkedes og jevnt slettes, samt bliver liggende saa længe, at det gandske vel kand tørres, og skulle ved Tørkningen forefindes Sprekker, saa fyldes samme med forbemeldte Leer og vel tæt sammenpakkedes og jevnes; dog maatte dette Gulv saa laves, at det bliver heldende til den Side, hvor Møgen skal udføres; Bagen for Creaturene maae nedlægges dertil beqvemme og udhugne lange Steen-Helder til Rende-Stee, paa det at Leeret ey ved Creaturenes Pils skal opblødnos, Møgen lettere udskufles, Pisset desbedre udrinde; Over-Bygningen kand skee af Tømmer, dog saaledes, at Aabninger skeer

Side 166

til en frie Igiennemkiørsel langs efter Huuset over alle Lemmerne, derfor maae Loftets Gulv belegges med stærke, lange og tæt imellem hinanden lagde Tvær-Bielker, Gulvet maa heller giøres af slet høvlede paa begge Sider tykke Bord, som tæt og net maatte indlægges, samt med gode Kiiler drives, at intet Rust eller Støv nedfalder paa Creaturene, som foraarsager Skab og anden Uleylighed hos dem, fra denne Over-Bygnings underste Lag giøres et Udbyg til et Skuur temmelig breed, med stærke og tæt hos hinanden indlagde Gulv-Bielker eller Aaser, hvorpaa maae nedlægges et ligeledes forsvarligt Gulv, ligeimod det Gulv paa Høe-Lemmerne, paa det at man kand kiøre frit derind med Høe til Vinteren

eller anden Materie til Møgens Formeerelse, da man kand lade nogle Fiæle blive løse til at velte Læsset igiennem til den underliggende Møg-Dunge, dette forekommer den Skade, som en skiødes- og Sammvittigheds-løs Tienere gjør ved at kiøre en kostbar Hest og Vogn til Skade udi en blød Møg-Dunge; Ta-

Side 167

get paa dette Huus maae og legges med stærke og tæt hos hinanden lagde Tag-Bielker eller Aaser, hvorpaa lægges et tæt og stærkt Bord-Tag, som overdækkes med samme Leer-Materie, som det nederste Gulv er omrørt, det bliver et mageløs og bestandigt Arbeyde til saadanne Huuses sikkre Bevarelse, naar Overbygningen tillige bliver bordklæd med tynde Bord eller Fiæler; og vil man da have dette Tag smukt, kand man mahle det med bruun-rød Farve. (Jeg meener og, at en fiin udarbeydet Leer kunde sparsommeligt blive tienlig til Gulve i vore andre Huuse-Værelser, ja endog til de anseeligste Herrers Stuer, da de kunde imodtage adskillige efter enhvers Behag mahlede Figurer). Paa begge Tver-Sider af dette Huus, maae der være giort til Indkiørselen over Loft-Gulvene en stoer Aabning til dobbelte Porte, og derunder maae der opsættes forsvarlige Broer af Graaesteens Muur, som bliver opfyldt med Kuppul-Steen, Jord eller Sand derovenpaa, saa at man med Læs kan kiøre op paa den eene

Side 168

Side over Lemmerne, og ud igien paa den andre Side; Midt paa Loft-Gulvene maae der være et smalt Skorsteens-Rør af Muur eller beqvem Graaesteent, dog vel og tæt med Kalk og Leer muret, som kand gaae op igiennem Taget, paa samme Muur et lidet Stykke nedenfor Taget maae der udmures tvende piber eller Rør-Hull paa hver side af Muren, som tilligemed den rette Muur gaaer op igiennem Taget, og allerøverst paa denne Skorsteen maae være en liden Hvelving over, at ey Sne og Regn skal komme ned igiennem; Disse Skorsteene bliver til stor Nytte, deels at den Damp og Uddunstning af Creaturene kand udtrække, og ligeledes den Uddampning af Foeret (om det er aldrig saa tørt og grønt indbiærget, som en Landmand maae nøye paasee) kand have sine Luft- og Træk-Huller. At til Lettese for Arbeydets Drift maae indlægges Render, som kand gaae til hvert Huus, og fra store Fæe-Huuset til Ild-Huuset, kand vel enhver fornuftig Landmand indsee høyligen at være for-

Side 169

nøden. Saadanne Huuser indretter enhver efter sin Gaards Beskaffenhed, og Anlæg af Størrelse, som han synes sig nyttig og tienligt at være, dog som enhver Jord-Dyrkere vil forbedre sin Jord, saa er nødvendigt, at saadanne Huus-Bygninger bliver heller større end for smaae; thi skal han siden enten ombygge samme eller forskaffe sig andre, da bliver det baade tyngere og Omkostningerne større til Eyermandens alt for silde Fortrydelse; Dørre og Vinduer paa dette Huus kand enhver gjøre efter Behag, men dog vil jeg raade af Erfarenhed tvende Ting: 1) At det bliver vel lyst for Folk og Creature. 2) At en frie Luft kand indtrænge sig i Huusene, thi for tætte og qualme Huuse til Creaturene er dem til største Skade og Vandtrivsel.

Efter saadanne Huusers Indretning kand man gjøre sit Anlæg til en retskaffen Møg-Dunges Formeerelse, saaledes: 1) Spader man op halvanden Qvarters Dybhed baade i Længde og Bredde af den Mad-Jord, som allerede ligger for Haanden i den under

Side 170

Skuret tiltænkte Mæg-Dunge. 2) Derpaa fører man 2de Tommer tykt ulæsket Kalk jevnt overalt. 3) Derovenpaa et lag med Moose. 4) Atter, som før er meldt, ulæsket Kalk. 5) Halvanden Qvarter tykt god sort Myre-Jord eller anden slags Muld (undtagen Sand). 6) Et temmelig tykt lag af Koe-Møg, Saumæhl eller Faare-Møg, Geede- og Svine-Møg. 7) Et temmelig tykt Lag med smaae hakket Granne eller Furru-Bar. 8) Saa meget Heste-Møg man har, herudi kand man og nedgrave styrtede Creature, ja al hvad man kan samle af Udkast i Gaarden, af Askegroe, Liin-røyte, Bark, Indvolde og andet Affald ved Slagtningen. 9) Et Lag med Myre-Tuer. 10) Et lag temmelig tykt med Tang, og som begyndt Lag om Lag, som man har Tid og Evne til, og aldri kand man herudaf noksom samle, ja dette holder jeg bedre end det røde Guld. Endda til denne samlede Møges destomeere Forbedring overstænker man heele Møg-Dungen tit og ofte med Møg-Vand eller Piss, som rinder fra Creaturene i samme Dunge, saa at den

Side 171

kand bedugges deraf jævnt overalt, lader den saa ligge et heelt Aar, saa skal man med Lyst faae see dens Antændelse i Brand og stærke Giering. Denne Frau eller Møg, kand man sikkert med største Tryghed anvende til hvad slags Jord man vil.

Da her skrives om Huus-Bygninger, erindres, at den Moose, som dertil skal bruges, maae først overstænkes med skarp Saltlage og deri ligge et Jevndøgn, siden tørres den og bruges; skeer det ikke, da avles deraf Væggelus, hvilken naar den først er indkommet i et Huus ikke lettelig udryddes, dog er det forsøgt, at den fordrives derved, at Sængestædet og Væggene toes i sydende skarp Saltlage, saa at den indtrænger sig i alle Huller og Sprekker, thi derved dræbes deres Æg.

Til at naae Øyemærket med Møgens Formeelse, har man ey alleene i Almindelighed, men og i Særdeleshed, hvor de fleeste har saadant endnu i Brug, efterfølgende Poster at iagttage: 1) Maae man bortgive et Aars Byg-Sæd, men det er ikkun at bortgive 1 Rigsda-

Side 172

ler for at vinde 10. 2) Maae man forminske sin Skou-Hugst til dens alt for store Ødeleggelse. 3) Maae man efterhaanden, ja aldeles aflade sin udarmende Udslot langt hen i Marken. 4) Maae man efterhaanden, ja reent aflegge sine Sæter-Reyser, og hvad jeg vil sige derved, kand enhver med sin Fornuft best Eftertænke.

Enhver Bonde burde have en liden indhegnet Hauge ved sin Gaard, dog et Stykke fra Huusene i Lye og Læe imod Syden nær ved, hvor Vand kunde have, i den samme burde han i det mindste have efterfølgende Kiøkken-Urter, nemlig: Timian, Merian, Sarr, grøn og blaae Kruus-Kaal, Hoved-Kaal, Kaal-Rabie, Bønner, Guule-Rødder, Pettersilje-Rødder, samt i Hiørnene af Haugen efterfølgende Lægedoms-Urter, nemlig: Løbstikke, Angelica eller Qvænna-Rod, Entzian, Calmus, Malurt, Reinfan, Kongelys m. m.

Nu synnes mig, at faae en vel anlagt Møg-Dunge til Hauge-Urter og Frugt-Træer, skeer paa efterfølgende Maade: Nær ved Haugen udvelger man et

Side 173

Stykke dertil, som man vil have den, stoer eller liden, derhen kiører man Jord af den, som har ligget i Bag-Gaarden eller udenfor Hugge-Veds Skiulet, som Bønderne i Norge kaller Rodda, et temmeligt tyk Lag, derovenpaa et godt Lag Heste-Møg, derefter fra Udmarken gamle forraadnede Træ-Stubber eller Rødder, som seer ud som et Fusk, dernæst et lag af adskillige Slags unyttige Urter, som ey af Creaturene vil ædes, nemlig; Lyng, Bregner eller Blum-Gras, Eenemiølke (=geitrams), Trolldyrrild m. m. derovenpaa af Heste-Møg og Spoon-Jord igien, og saaledes Lag om Lag, som man har Forraad deraf og Tid til, overstænk saa denne Dunge tit og ofte jævnt overalt med Møgvand, lad den saa ligge et heelt Aar til Forraadnelse, saa faaer man en ypperlig Muld overenstemmende med Hauge-Urter og Frugt-Træers Natur. Til den første foranførte Møg-Dunges Tilbeedelse kand vel ikke hos en stor Deel forefindes alle ommeldte Materier, saa findes dog det meeste og deraf kand ogsaa blive en anseelig og

Side 174

god Møg, naar den efter forhen giorte Forskrift bliver blandet; Der er vel mange af de Tanker, at Frauen sænker dybt ned i Jorden allerheldst i Sand-Jord; men dette kand jeg af Erfarenhed forsikkre ey at have sig saaledes; thi naar man vil kun eftertænke af hvad Materie Møg efter Creature bestaae, som er mestendeel en feedagtig Materie, saa er den ikke saa meget nedsænkende, som flydende, og altsaa, hvad Jorden anbelanger, kand den vel noget igiennemtrænge den, men ikke meget dybt; thi vil man ved Eftersyn ret besee i at optage ikkun et Spade-Tags Dybhed, saa skal man strax blive vaer en anden Farve paa Mulden, men heller har jeg fornummet, at efter en fersk Møges Udkiørsel om Vaaren, at den meget uddamper, og altsaa den fiineste Materie deraf stiger i Veyret, hvilket man ved at gaee omkring saadan nyelig giødet Ager, kand fornemme, hvilken stærk Lugt igiennemtrænger vor Næse.

I at giøde med Tang har jeg gjort adskillige slags Forsøg, men endnu intet befundet bedre til at faae den rette

Side 175

Nytte af den uden ved disse tvende efterfølgende forsøgte Maader: 1) Ved at blande den med anden Møg-Materiale. 2) Om Høsten, naar nye Land eller Ækker (som i Dannemark kaldes Lægde) er

oppløyet, rensed og jævnet, kjøres færsk Tang temmelig tyk derpaa, som strax udbredes og jævnes, da formedelst Tangets salt-agtige Vædske renses Ageren fra Ukrud, og ved dens slimagtige Fedme under Sneen efterladt om Vaaren, meddeler den nedhægtende Byg-Sæd en særdeles Kraft, thi ved at kjøre den i Dunger i frie Luft til Forraadnelse kand vel det, som bliver tilbage, være godt og dygtigt, men, da den saa stærkt forsvinder, fortæres og borttørres, opretter ey dens ringe overblevne Dyds Nytte Arbeydets Anvendelse, ja langt mindre Nytte medfører dens forbrændte Aske til Giødsels Forbrug.

For at underrette, hvad Skade den efter gammel Sædvane udførte færske Møg medfører, saa vil jeg ey til enhvers eget Beste fortie saadant: 1) Forskaffer den megen Ukrud i Ageren, thi

Side 176

Høe-Frøet, som Creaturene æder, kommer ufortæret ud og med Frauen nedsaaes igien udi Ageren. 2) Avles i den færske Møg en Hoben smaae Madikker, som fortærer Braadden. 3) Naar der indfalder heede Sommere, afbrænder den heele Stykke. 4) Borttørres den ved, da heldst i den Tid indfaldende tørre og kolde Vaar-Vinde, saa at de fiinste Partikler trækkes op i Luften, og Jorden faaer det mindste af dens bæste Kraft. Lader os derfor heraf eftertænke, hvad Skade vi har haft at vores sædvanlige Arbejde. Det er vel endeel, som vil tilraade, at man skal beblende Leer med grov Sand, hvilket jeg af Erfarenhed har befundet at være langt meere til Skade; thi indfalder der en meget tør Sommer, saa bliver Leeret derved langt haardere, ja saa haard, som en Kampe-Steen, hvorved at Sæden langt meere forderves; men det, som skal opløse Leer, bliver fornemmelig alkaliske Ting, hvoraf endeel forefindes iblant de forhen opregnede Materier til en retskaffen Frau-Dunges Tilberedelse. Iblant de sletteste Jord-Ar-

Side 177

ter man forefinder, er den meget dovne brændende rød Sand, hvilken jeg paa ingen Maade har befundet at blive meere forbedret, end ved den fiine feede Leer eller Giøss, som findes paa Bunden i udskaarne Vand-Kiønner eller Dammer, hvilken er baade feed og kiølig, og kommer altsaa overeens med den tørre og brændende Sands Natur.

At kjøre sort Myre-Jord strax saa færsk, som den er paa sin Ager, vil jeg aldeles fraraade, allerheldst hvor saadanne Myrer ligger under Bierge og Fielde, hvilke udsveder en mineralisk og victriolisk Vædske, som derfra udflyder og igiennemtrænger saadanne underliggende Myrers Overflade, og altsaa det første Lag man tager deraf, naar det ey bliver liggende først et Aars Tid i Luften, at den syrlige og skarpe victrioliske Vædske kand uddampe, saa beskadiger og fortærer den aldeles Sæden, hvilket man og kand see og erfare paa saadanne Myrer selv, hvor der ikkun staaer gandske lidet og tyndt blaet Græs, som ey af noget Creature ædes, altsaa ere de Gaarder, hvis

Side 178

Ager og Enge ere underkastede saadan fortærende Vædskes Nedflydelse ilde plagede, ey alleene paa de samme, men endog Huusenens underste Træe-Bygninger bliver inden en kort Tid gandske forraadnede, og alt hvad man haver i Kielderen bliver deraf bedervet; Mon man har da ikke Aarsage i Tide at lære Bygning af Graaesteens Muur, som før er meldt? Men de, som eyer saadanne Myrer, veed ey, hvad særdeles Skat de har til sin Møg-Dunges Formeerelse, allerheldts naar den blandes med ulæsket Kalk, som tilforn er anført.

Her i Lervigens Præstegield, hvis fleeste Ager-Grunde bestaaer af en kold Vads-Aur, og ere mestendeel overalt underkastede ommeldte fortærende Materie, kunde man med stor Nytte for en Tid betiene sig af ulæsket Kalk paa saadanne vaade Agre, ja og nyelig udgrave Myrer til Agerland, men aldeles ikke paa tørre Agre, thi der brænder Kalken og gjør langt meere Skade.

Side 179

## Om Pløyning.

Alt det, som skal blive til Ager-Jord, maae med all Flid nøye paasees, at den kand blive tør, og, naar det er skeet, saa har jeg af Erfarenhed nu paa tvende Gaarder, jeg i lang Tid har drevet, at Høstpløyningen er den beste, og frygt ey for, at Jorden derved skulle udmavres eller blive skrin; thi ved Luftens bedre Igiennomtrængelse og Vinter-Sneen bliver den heller frugtbargiort, og samler nye Kræfter, ja endog med Sand-Jord, som er den tørreste og mavreste, har jeg forsøgt det samme, og befundet mig vel; men en Ager Jord, naar den bliver forlænge brugt, da bliver den udmavret, doven, og skaffer ey andet af sig end en Hoben Ukrud til Landmannens allerstørste Skade, derimod har jeg



befundet, at en udhvilet Jord (omendskiønt, som jeg til dens længere Nytt af Korn-Avling, og bedre Gavn af overfødigere Græs ved Igienleggelse til Eng gjerne gjør, giøder den meget vel) bær stærke-

Side 180

re Straae og langt større Ax, og, om den skulle legge sig ved det den er giødet for stærkt, aldrig har faaet nogen Skade, som dog andre beklager sig over, naar derefter en vel frauet Ager den har lagt sig, at Straaene ere blevne forraadnede og Axene bortvisnede, hvilke kommer allene deraf, at Jorden er misbrugt, og ey har faaet nogen Hviile; thi da har den misbrugte dovne Jord ey viderer Kraft til at give Straaene, end som Giødselen kand meddeele, og altsaa forraadner og bortvisner samme; vel kand der gives den gode Muld-Jord, som en lang Tid kand bruges og give en herlig Sæd, men den er desværre alt for meget rar, og ved Tidens Længde i alt for megen Misbrug vil det nok viise sig, at faaer ey Jorden i rette Tid Hvile, den bliver omsider kraftesløs og tager sig selv Hviile til Eyermandens alt for store Skade, altsaa bliver dette en Hoved-Post ved Jordens rette Dyrkelse nøye at iagttage, at man tager op nyt for igien i rette Tid at legge til Hviile, hvilke og andre grundige erfarne Landmænd tilli-

Side 181

gemed mig har iagttaget, dette har jo Grund til Lærdom for os at GUDs eegne Ord, naar Han selv befalede Israels Folk, at de skulle lade Jorden hviile. (*Truleg Moses 3: 25, 3—4, der det står at åkeren skulle såast i 6 år etter kvarandre, men ikkje i det sjuande.*)

Til Plaug-Reedskab har jeg befundet, at de, som man nu har i Brug med Jern-Velt-Fieler, ere de beqvemste, stærkeste og varigste, alleene at man kand bekomme massive og gode Jern-Plader dertil, som hos Smeden siden faaer sin Skabning i Krummingen, samt at Jern-Pladens yderste Kant maae være noget lidet længere end sædvanlig, paa det at Jordens-Veltning kan derbedre gaae for sig, Plaug-Jernets Taae og Ristel staaer i en lige Linje, Ristelen som en Krum-Kniv vel Staalsadt og forsvarlig giort, der ved dens beqvemme Sliibning kand desbedre afskiære Græs-Rødderne og blive til desstørre Lettelse for Ploug-Bæsterne. Til Myre-Jords Optagelse har jeg befundet, at de Plauge, som de bruge nær ved Christiania ere de smidigste og beqvemste, dog bør den paa samme Plaug-Aases Tver-Side indsættes paa

Side 182

sit beqvemme Rum vel fast en god massiv Staalsadt Jern-Ristel, som ved Tilbage-Kiørselen kand oprispe, samt igiennemskiære de stærke og fastbundne Græs-Rødder til Plaug-Furruens Omveltelse igien, og altsaa ved samme Plaug-Bæster gjør man tvende Arbeyder paa eengang. En Hoved-Post ved Pløyningen er, at man pløyer vel dybt, og skulle Grunden, som somme Stæder befindes, være saa slem, enten formedelst Steen-Aur eller Fløs-Bierg, at man ey kand faae den rette Plaug-Dybde, saa maae man endelig see til med Jord andenstæds fra at opfylde.

Den Maade jeg haver brugt og bruger til at lade pløye og dyrke Jorden paa er denne: Alle de Agre, som jeg har udseet til at besaae om Vaaren, har jeg altid om Høsten forud lade pløye og det vel dybt i smale, lige og jævne Furrer, og altid lavet det saa med Pløyningen, at Agerlandet har blevet høyere end den øvrige Jord; thi da bær den vissere og bedre Korn, som foraarsages af den frugt bargiørende Luft, som desbedre igiennomtrænger den. Jeg

Side 183

har og nøye paaseet at ingen Indhvelvning eller Dæmning er bleven i Ageren, men Ageren lige jævnt over alt; har dette aldeles ved Pløyning ikke kunde skeet, saa har jeg ladet alle Huller opfylde med anden Jord; thi saadanne Huller eller Dæmninger ere til stor Skade baade for Ager og Eng, eftersom de om Vaaren ikke kand besaaes i rette Tid, og skulle samme skee, saa drukner og bortraadner Sæden. Vinter-Sæden saavelsom Enget tager ogsaa deraf Skade, thi Iisen kommer gjerne til at blive langvarigere staaende i saadanne Huller, og deraf foraarsages Iisbrænde, som Bønderne i Norge (dog urættelig) kalder den, thi verken brænder Iisen den, ey heller, som nogle formeener, at Solen med sine Straaler igiennem Iisen ligesom et Fyrglas skulle forbrænde den: men den fornemste Aarsag hertil kommer deraf, at Vinter-Sædens Braad eller Engets Græs ved Isens i saadanne Huller alt for langvarige Liggende ey kand faae Luft, og naar Iisen ved Solens Straaler opløses, da bliver det kolde Iis-Vand alt

Side 184

for længe staaende til Røddernes Forraadnelse, hvorover, naar den heele Massa af Iis opløses i Vand, og det samme nedsænker eller borttørres, ere Straaene guule og bortvisnede, saa det heele Stykke seer ud, som det var forbrændt, hvilket kand forhielpes deels ved det, at Agerlandet bliver gandske jævnt og slet baade til Sæd og Igienlæggelse til Eng deels, om der endda skulle blive nogen Iis staaende, ved samme Synderknuselse overalt, at der kand blive Luft og løses dessnarere op.

Efte Høstpløyningen, som meldt, lader jeg ved de dertil indrettede Møg-Vogne udkjøre af den forbenævnte tillavede Møg-Dunge saa meget, som jeg til nestkommende Vaar af Hveede og Byg vil udsaae, strax derpaa er den vel udbredet, Klumperne sønderslaget, samt med Ahl (hvilket er det samme Reedskab, som de i Dannemark kalder Krog) nedmullet, derefter om Vaaren ved den rette Sæde-Tid, hvorom ey behøves meere Underretning, end den, som denne Boks erfarne Autor har givet, har jeg ladet Sæden udsaaes, samt med

Side 185

Ahlen nedmuller. Til Havre-Sæden om Vaaren har jeg det tiiligste skee kand, ladet den høstpløyede Ager først igiennembryde tversover med en stoer Ahl, dernæst udsaaet Sæden, og med en mindre Ahl ladet den nedmulle, derefter for at jævne den, ladet en liden og dertil let indrettet Harve overfare samme, samt med en Trummel overslette den; dette kand jeg med Vished berette, giver under den Allerhøyestes Velsignelse en overfødig og riig Korn-Avling og er til stoer Bevarelse for Sæden, baade imod Kulden om Vaaren, som og Sommerens alt for megen Heede.

Skulle man ey paa endeel Gaarder, hvor der ere for bratte Bakker, kunde benytte sig af Vogner med Hiul til at udkjøre sin gammel Frau om Høsten, saa udkjøre den samme med Slæder om Vaaren, førend Føret gaaer op, og paa et slet Rum oven over Bakken vælt den i Dunger, og lad den der ligge til at Sneen er gandske gaaet af, kør den saa paa den høstpløyede Ager, og udbreed den strax derefter, udsaae saa Sæden og nedhegte den, men hvor der er no-

Side 186

genledes slet, maae man indrette sig en Hiul-Vogn med stærke brede Træe-Hiul uden noget Jern-Beslag, saaledes som saadanne pleyer at giørers, og er til stoer Nytte og Lettelse i Arbeydet til at udføre den gamle forraadnede Møg om Høsten, og strax udbreede og nedahle den, hvilket er det fornemste og vigtigste i Jordens Dyrløse.

### Om Biergningen eller Indhøstningen.

Slaate-Tiden har jeg fornummet at være den bæste, naar Rød- og Hvid-Kollen (=raud- og kvitkløver) paa den feedeste Jord begynder til at visne, og da begynder ogsaa Penge-Græsset (=engkall) til at blive tørt og rasle; Paa slette Enge er det best at slaae med store og lange Liaaer, men i Skou- eller Kratsamt tuede Enge med de smaae, og, naar man har nedslaet en temmelig Mængde Høe og efter Sædvane jævnt udbreeder samme, da, om det skulle indfalde godt Veyr,

Side 187

maae man ey, heldst paa feede Enge, tage det for færskt, men lade det vel tørres, og, naar det er blevet vel tørt, lader man det rage, som sædvanligt i smale Strimler eller snoe det, at det vel kand igiennemtørres, dog ey meere end Veyret vil tillade, og man med sit Folk den Dag kand vel overkomme; naar dette er skeet, pleyer jeg at bruge efterfølgende Maade: Jeg lader da, som jeg har Folk til, dem inddeele i 2 a 3 Partier, hvert Partie lader jeg, efter at en rund Krinds i Midten af et Stykke paa 5 a 6 Læs er med Riverne gjort temmelig viid, sammenrage fra alle Kanter paa dette Stykke til bemeldte Krinds, hvor saa mange, som kand giøre Kiemmer og legge Kiemme i Krydsviis lige imod hverandre, og det saaledes om hinanden indtil en Kars Høyde, saa at de med Hænderne vel kand rekke over og paa alle Kanter nedtrykke Høet, der ovenpaa giøres end rund spids Top, ligesom en anden Høe-Stak udi Marken, men dette maae giøres gandske vel og hurtig, thi af de Gamle er denne kaldet Aandens Tid, hvilke betyder saa

Side 188

meget, ligesom man laae i sidste Aande-Dræt; thi denne Tid er alt for betydelig og kostbar med Samvittigheds Hviile og Ladhed at bortspilde, da det er for silde at bejamre sig, naar den er forsømt, og meget vanvittige og uforstandige ere de, som i Aande-Tiden vil hæfte Folk fra sit vigtigste

Arbeyde, hvorved man fornemmeligst skal indbierge det, som behøves i en lang og haard Vinter til Næring for Creaturene.

Disse Høe-Stakker lader jeg staae vel at uddampe og igiennemblæse, og, naar jeg seer en ret god og bestandig Høe-Veyrs Dag, lader jeg et Par Fire-Hiuls Vogne eller 6 Slæder dertil indrettede, henkiøre om hver Stak, hvor der, det snarest skee kand, paalæsses og kiøres ind over Lemmerne, og derved iagttages, at det fiineste og bæste Foder kommer til Hestene og Kalvene, det groveste og sletteste til Qveget, og det bladfuldeste til Faar og Gieder. Og skulle nogen Høe-Stak ved overkommende hastig Regn være bederved, lader jeg samme først udkaste og blæse i,

Side 189

førend det kiøres i Huus; man maae ey heller røre fleere Høe-Stakker, end man hver Dag kand overkomme til at indkiøre.

Angaaende Korn-Avlingens Indbiergning, holder jeg, at det skulle blive bedre at slaae eller meye Kornet af, som de gjør i Dannemark, end at skiære det; thi ved Skiæringen gjør man det nok bedre hos os, men den er alt for langsom og bekostelig, samt paa Mangel at Folk i samme Tid, affalder den halve Deel af Sæden bort, derfor hvor Kornet er staaende, har jeg besluttet at meye, men, hvor det har lagt sig, at skiære, dog ved at meye har man at iagttage: 1) At Værktøyet med sin Grind paa er vel indrettet. 2) At man passer Tiden at slaae eller meye, nemlig noget lidet, førend Kornet bliver alt for meget modent. 3) At Slaatte-Karlen slaaer langsomt, liige og ikke krumt, samt tager smaae Skaar, efter en Slaatte-Karl bruger man 3de andre, som gjør Baand, samler og binder, og da gaaer det fort, men Baandene maae giøres vel smaae og fast bin-

Side 190

des, samt sættes strax paa Størr, og, saavidt Veyret tillader, staae ude, at det vel tørt kand indkiøres, men i hvor tørt det end indkiøres, har det dog den Art ved Indkiørsel i Huus, at det slagner, derfor maae man indsætte en tom Tønne, uden nogen Bund, midt i Staalet, som hvert efter at Kornet i Floeviis ordentlig er nedlagt, kand opdrages, saa der igiennem dette ved Tønden giorte Hull kand blive frie Uddampning, derfor maae Lov- eller Lade-Staalene baade i Længde, Bredde og Højde giøres vel stoer, samt det høyeste fra Jorden man kand, og med fine udbygde Svaler rundt omkring, hvor der paa hvert Hiørne maae være en Port til en frie igiennemtrængende Luft, samt saaledes med Steen-Broer forsynet, at man kand kiøre ind og ud, paa hvad Side man vil, hvilket kommer en Landmand til stor Nytte.

Tærskningen maae gaae for sig, det snarest skee kand, baade for de slemme Giæster Muusene, som om de nogenledes kand forhindres ved at indlegge Klunger eller Eenebær-Riis paa Gul-

Side 191

vet og i Hiørnene af Staalene, saa gjør de dog stoer Skade, som og for faae sit Korn des snarere til Mølne, der allerheldst at mahle i Kulden, hvorved mange ey veed, hvad Nytte de gjør sig for at bevare deres Meel desto længere.

Ved Tærskningen maae iagttages, baade at der træskes og ristes vel udaf Halmstraaende; thi dersom dette ikke skeer vel, saa følger der en Hoben Korn ud med Halmen til Eyermandens største Skade; efter Træskningen bør det og kastes vel, og, naar all Rusk og smaae Halm saa løselig med en Rive er afraget, saa bør det deeles i 3de Parter, nemlig, det beste, middelst og det lettelse, derefter har man hver Part for sig først i en dertil indrettet Træ-Sold, staaende paa 4re Fødder, hvortgiennem det groveste Rusk kand frarenses, dernæst drøvtes det meget vel og slaaes op i en anden fiinere Sold, som er indrettet af 3de Jern-Plader, som efter Bredden paa Skiøderne ere sammenklinkede, samt med en vel Staalsadt Preen ere over alle Pladerne paa skraads og paa tvers giorte tæt hos hinanden Preen-

Side 192

Huller ey større end at et Seneps-Korn og Nelde-Frøe kand gaae vel derigiennem, omkring Jern-Pladerne giøres maadelige Træ-Karmer eller Rammer, saa at Jern-Pladerne bliver som en Bund, og ved det eene Hiørne af denne Sold giøres et Hull paa Træ-Rammen tæt oven for Bunden, hvorigiennem en liden Tragt af et Stykke Jern-Plade giort, kand indsættes og fastnagles, midt paa begge Tver-Enderne af Træ-Rammene giøres Hanker af Vier, som naar man vil rense Kornet, kand hæftes paa tvende Træ-Kroger, hvis andre Ender ere hæftede med lige saadanne giorte Kroger op over Bielken paa Tærsk-Rummet; udi denne Sold, som saaledes henger paa sine Kroger, øses Kornet

enten med Drøfte-Trauget, eller en Skuffel, hvorefter Solden rystes frem og tilbage, samt ved Kornets Omrørelse renses fra Senep, Nelder og anden Ureenlighed, og derpaa igiennem Tragten heldes i Sæk eller Tønde. Ved denne Sold kand man faae Kornet

Side 193

langt reener end ved den sædvanlige Korn-Harpe.

Naar man nu paa saadan Maade har faaet Kornet vel reent, saa kommer det an paa et vel indrettet Tørke-Huus, hvor man kand tørre sit Korn overlangt, thi paa de sædvanlige Tørke-Hylder forbrændes det meste Korn, Meelet bliver brunt, og har ikke sin Kraft; derefter fører man sit Korn paa engang til Mølnen, og efter dets Malning maae man ey strax nedpakke Meelet, men lade det staae og kiøles, derpaa nedpakkes enhver Sort, det beste man kand, i sine Kister eller Rum, da kand man være forsikkre, at det bevares længe, og jo længere, jo drøyere; thi gammelt Korn, Meel og Flad-Brød maae en Land-Huusholdning fornemmelig paasee at fortskaffe sig. Af dette maledte Meel udvelger man det beste til Grød- og Suppe-Meel, det middelmaadige til Flat-Brød og det slettest til Creaturene. Sit Flad-Brød maae man lade oppbage paa engang i det mindste til et Aars Forraad, og paasee, at det bliver vel steegt,

Side 194

da kand det ligge, om det var aldrig saa længe, og tager ingen Skade.

Jeg har engang lært i en meget gammel Norsk Historie, Ordene lydte saaledes: Den var en giæv Mand, som kunde siige: At, naar han gjorde sin Søns Bryllup, og Bryllups-Giæsterne sadte ved Bordet, dette Brød, som I nu æder, er ligesaa gammelt, som min Søn; thi det blev baget paa min Søns Fødsels-Dag. Heraf kand man lære de forstandige Gamles Huusholdnings-Maade, som har gaaet igiennem mange Slags Prøver.

Det som man af sit Korn vil udvælge til Sæd maae være det beste, lubbeste og strieste, og for at forekomme Mull-Ax fornemmelig i Hveede, har jeg intet bedre erfaret, end at have 1 a 2 Aars gammelt Sæd at saae, og derfor har jeg altid lavet det saa, at, naar jeg har faaet deraf en god Sæd, har jeg gjerne giemt saa meget, som til hvert Aar kunde være fornødent. (*Moldaks/mollaks: sotaks, her truleg naken sot på bygg og kveite.*) Der er mange Meeninger om Mull-Ax, hvoraf den har sin Oprindelse; Jeg har ogsaa længe undersøgt

Side 195

samme, indtil jeg omsider har udfundet det. Enhver Korn-Sæd har gjerne ved sit Axes Skydelse igiennem sit Straaes Bælg i Førstningen en fiin tynd Saft eller Vædske, hvilken ved ders tilvorende Kraft bliver tykkere til en Melke-Saft (som Bønderne i Norge kalder Skjør) indtil den endelig ved dens Modenhed bliver haardere til en Marv eller Kierne; I denne forhen ommeldte fiine og tynde Saft eller Vædske, har jeg endda med stor Vandskelighed ved et Microscopium eller Perspectiv-Glas befundet et lidet Insect, hvorved denne Vædske forderves, og underkastes Forraadnelse til Muld-Støv, hvilket, naar det ved Træskningen legger sig paa Sæden, igiennemtrænger dens smaae og fiine Aabninger, saa at om Sæden aldrig saa vel siden i Vand aftøes, bliver dog noget vedhæftende, og forøges igien hvert Aar til des fleere Mull-Ax, hertil har jeg efter adskillige Skribenters Raad brugt Kalk, Saltlage m. m., men lidt eller intet har hiulpet, indtil jeg omsider befant forhen ommeldte Hielpe-Middel.

Side 196

Ved at udrydde Ukrud af Ageren har jeg intet befundet bedre, end dyb Høstpløyning, Ahlens brug og gammel forhen omskrevne Giødsel. Det slemme Ukrud Siak (*Skjeakk/Skjerak: av eit gamalnorsk ord for giftplanter*) eller Svimling bliver best udryddet: 1) Ved at udlede det kolde Vand af sine Agre, at de bliver tørre, hvilket og kand forhielpes med Kalk. 2) At arbeyde og giøde sine Agre vel. 3) At forskaffe sig fremmet reen Sæd. Land-Havre eller som Bønderne i Norge kalder Løb-Havre, er det allerværste Ukrud af all Sæd at faae udrydder, og intet har jeg erfaret bedre end efterfølgende: 1) En dyb Høstpløyning, 2) Naar den om Vaaren, som gjerne skeer tiilig, har begyndt at brodde vel, saae derudi tykt graae Erter, og det i tvende Aar efter hinanden. 3) Fey saa Loven eller Laden vel reen baade under Taget, Vegge samt Golv, ja ligeledes Bingerne paa Staburet og der rundt omkring, men dette kand ey noksom giøres vel; thi den løber om allevegne, ja endog udaf Gryden, naar man sætter den paa Ilden for at tørres. 4) Forskaf sig

Side 197

saa fremmet Sæde-Korn nogle Aar efter hinanden.

Ved hvid Erters Udsæd har jeg noget at erindre: 1) At dertil udfordres en god feed gammel Ækker enten af Muld- eller Leer-Jord, som gøres vel mør og reen fra all Ukrud, som gøres vel mør og reen fra all Ukrud. 2) Efter at man gandske tyndt har udsaaet samme, samt nedmullet vel med en Ahl, da lader man hugge tykke udspirede Qviste af Træerne og kører derpaa, som legges tæt hos hinanden jævnt over heele Erte-Ageren, da skal man med Fornøjelse erfare, hvor dette formeerer dens Væxt, samt befrier Erterne ved deres Nedleggelse af Regn baade fra Forraadnelse, som og Fortærelse af Sleipmarken. De smaae graae Erter burde en Landmand aldrig savne i sin Huusholdning, hvis Meel er saa herlig og nyttig baade for Folk og Creature, men den vil ey have megen feed Jord. At saa tvende slags Sæd i en Jord paa engang, har jeg befundet at være høyst skadelig, saa at hvad GUD i sit Ord havet talet derom er det trofasteste og paalideligste. Den Maade jeg har brugt og befundet mig vel ved, vil jeg

Side 198

ikke fortie, og kunde deraf uddrages nogen Nytte, var det mig kiært. Efter et Nye-Lands eller gammel Ækkers Optagelse, som jeg med forhen ommeldte gammel Frau har giødet vel og nedahlet, har jeg om Vaaren saaet Byg udi, og strax efter dens Indhøstning saaet min Vinter-Sæd og nedhegtet, da faaer den omveltede Moose Tid til at forraadne i Jorden, derefter som Jorden har været feed eller maver til, brugt den i det allerhøyste i 3de Aar til Havre-Sæd, og saa igienlagt den til Eng.

### Om et standhaftigt, beqvemt og artig Gierde.

Dette slags Gierde har jeg ikke forsøgt, men vel udtænkt at lade selv gjøre, og derfor til andres nærmere og høyere Eftertanke, i hvor det kand lade sig gjøre, ey vil fortie, om samme kand komme dem til nogen Slags Nytte. Dertil lader jeg af Steen, som enten ligger nærmest eller ved Nyelands og

Side 199

andre Agres Optagelse, samt Renselse forefindes, hvilke dog hellers pleyer at henføres i Dunger til stor Forhindring og siden besværligere Arbeyde, samt henkastes i Veyene til stor Skade for den almindelige Kiørsel, kiøre derhen, hvor jeg agter at opsætte mit Gierde, derudaf udvelger jeg de største og bequemeste til mit foretagende Gierde saaledes:

Den nederste Grund af dette Gierde maae være 4 Alen breed, derpaa begynder man af de største og bequemeste Steene, hvis smukke Side maae vende ud ad, at opsætte jævnt og tæt paa hver Side af Gierdet, dog paa skraads op ad, og lidet heldende ind ad til Gierdet, Steen paa Steen, og naar man er kommet en halv alen i Høyden, saa opfylder man den middelste Deel af Gierdet med Kuppul og smaae Steen, saaledes vedbliver man til Gierdets bequemelige Høyde, men man maae fornemmelig see til, at det bliver vel jævnt og slet sadt, saa det bliver ingen Trappe i Gierdet, men at den eene Steens

Side 200

Kandt kand net følge den andens, paa skraads op ad, og at Gierde har god Fodspændsel neden til, oven paa den nedlagte smaae Steene i Midten opspader man Jord af den, som er nærmest for Haanden, skikkelig tykt og jævnt overalt i Midten, dernæst lader man optage Eenebær- og Klunger-Rødder og fører derhen, af disse planter man vexelviis om, ja tæt hos hinanden, saa at Rødderne legges tæt imod hinanden midt i Gierdet, og Top-Enderne vender ud over Gierdet paa begge Sider, derpaa overdækkes og hylles Rødderne vel med Jord.

Dette Gierde meener jeg at skulle blive baade standhaftigt, at det ey skulle forraadne og nedfalde, beqvemt til at udstænge Gieder, Biørne og Ulve, artigt i at have et levende Gierde tillige, hvoraf man kunde plukke Eenebær og Nyper til Husholdningens Nytte.

Side 201

### Om Creaturenes Pleyemaade til deres gode Vedligeholdelse og enda større Forbedring.

Det bestaaer først i at forskaffe sig det allerbeste og største Slags enten inden- eller udenlands, til det siste udfordres fornemmelig Kongelig Tilladelse til en frie Indførsel uden all Tolds og Cunsumptions Svarelse, samt de kiække Søfarende, som gode Medborgere, imod en skikkelig Betaling, at kunde

forskaffe os fra de Lande, hvor den beste Sort er at faae; altsaa til disse kostbare forskafne Creatures Vedligeholdelse kommer det meget an paa, at forskaffe sig baade Vinter og Sommer en rigelig Underholdning, dertil udfordres Foder af alle slags: 1) Godt Høe og Halm, som man faaer ved ommeldte Jordens Forbedring, og endda Sommer-Føden bliver bedre, at, naar man i alle Braaer inden sit Gierde har optaget og forbedret sin Jord, man da ligeledes kand optage og forbedre sin Udmark, ligesom Fællenden (=sameigd beitemark) i Danne-

Side 202

mark, dog derhos efter Forbedringen gjøre sig Lykker og Indhegninger, men en vigtig Post maa iagttages: Skovene! Skovene! Som er iblandt Nordens herligste Skatter, at have et vaagsomt Øye over, som jeg nærmere siden skal omrøre; thi til Indhegninger kand vel udfindes andre Midler. 2) Foder af Træernes Løv, derfor maae enhver Landmand have et vaagsomt Øye over den nærværende Løv-Skov han har, men enddog langs med sine Gierder, og paa hvert et unyttigt Rum paa sin Gaard plante efterfølgende unge Træer, nemlig: Alm. Selje, Rønne eller Rogn, Ask, Asp, Løn, Heg, Eeg, Bøg-Træer m. m. som bliver baade en Ziirat for hans Gaard og en Aarlig Skat at tage paa deres Top og Krone ved en fornuftig Skiæren eller Klippen til sine Creatures Underholdning. Til at tage Løvet af Træerne, behøves derfor en sammensadt dobbelt Stiige med Trin udi paa begge Sider, paa det at 2de Mennesker paa eengang kand faae Rum. 3) Havre er et umisteligt og høyst nød-

Side 203

vendigt Foder til en god Avlings Vedligeholdelse

Til Avlingens større Forbedring udfordres: 1) En god Græsgang om Sommeren og en fornuftig Stille-Maade om Vinteren, saa at det eene kand svare til det andet, skeer ey dette, er det slet bestilt med Land-Huusholdningen, til det første henhører, at kunde slippe Qreaturene ind i forhen ommeldte Lykker, først i den eene, og, naar der er afædt, saa i den anden, og saaledes vexelviis, derved kand Græsset igien faae Tid til at voxte ved deres Tilbagekomst til en længere Næring, samt Græsset ved deres herlige Giødsel desbedre forbedres, dog maae iagttages, at de Morgen, Middag og Aften faaer deres Vanding, og det kand skee, naar de føres hiem til Huus hver Gang for at malkes. 2) At ey Hest eller Hoppe faaer at springe, førend de ere 4re Aar gamle, en Oxe 4re Aar og en Qvie 3de Aar, en Grae-Væder eller Sau 2 Aar, ligeledes en Buk og Gied,

Side 204

samt en Galte og Porke. 3) At Tillslipningen skeer i rette Tid.

Altsaa vil jeg melde om den Maade jeg lader stille og pleye mine Creaturer om Vinteren, dog vil jeg forud indberette min Indretning i forbemeldte Huuse. Langs ved den eene Lang-Veg udi hvert Huus har jeg indrettet Skraae-Kister med Laag og Hemper foruden Bund; thi Gulvet i sig selv er en god Bund, derudi lader jeg indføre af alle Slags Halm og Erter-Riis, som tvende Karle maae forud skiære det fiineste de kand; dernæst har jeg til hvert Huus lader gjøre saa mange store Karr med Jern-Baand og Laag paa, samt store stærke Bøtter, som dertil gøres fornøden. Mine Heste maae have Læder-Grimer med Jern-Tømmer udi, Øxne, Kiør og ungt Qvæg, Jern-Klaver med samme Slags Tømmer, Lænke eller Beyse udi. De Kalve, som skal paasættes, maae have hvert sit Rum, og der maae være vel tørt under dem, at de ey ligger vaad; thi heller sættes der Orme ind i Kløvene,

Side 205

som fører dødelig Sykdom med sig, og, naar de bliver saa gamle, at de kand ernære sig selv, sættes de de strax i sine smaae Baaser eller Krybbe-Rum passet efter Kroppens Størrelse.

### Om Hestenes Stilning og Pleyemaade.

Stald-Karlen maae lave til i de tvende store Karr efterfølgende Blanding: 1) Et lag med smaae skaaren Rug-Halm og Erte-Riis. 2) Strøes derpaa noget lidet Spansk-Salt. 3) Et lag Aspe-Løv, samt dens skavede Bark, tilligemed lidet Salt-Strøelse paa. 4) Et lag med Bar-Knopper. 5) Skraatet Havre med lidt Salt paa og saa Lag om Lag, indtil man seer at det kand være nok, derpaa lader jeg føre kokendes Vand, som opfylder Karret og omrører det gandske vel med en dertil indrettet Træ-Spade, derefter legges

Side 206

Laagene paa Karrene, og saasart et Kar er udtømt, fyldes det med samme Slags igien. Om Morgenen tiilig Klokken 4re maa Karlen være oppe til at stille Hestene, og da gives dem Høe i deres Hekker, samt en bønne Vand til hver, derefter skufles Møgen ud og Stolden gøres reen, og, som fornøden gøres, skræbes og klippes, og ind i Krybbe-Rummene til Strøelse under dem lader jeg legge Moose. Klokken 10. imod Middag, omrøres det vel, som er udi Karrene og deraf gives hver Hest sin Bønne med saadan god Sørpe. Klokken 4re om Eftermiddagen atter Høe og Vand, dog ey meere end det kand vel opædes, og om Aftenen hver sin Bønne af forhen ommeldte Sørpe, dernest Høe i Hekkene til Natten. Somme Tider lader jeg dem gaae ud for at forlyste sig og faae frisk Luft, og imidlertid maae Drengen røge overalt inde i Stolden med Tiære, lidt Svovel, Dyvelsdræk og Bævergiæld, hvortil jeg har ladet indrette en Jern-Kiste med Skaft

Side 207

paa, samt Laag over med Luft-Huller udi.

### Om Qvægets Stilning og Pleyemaade.

Udi det store Fæe-Huus har jeg 4de forhen ommeldte Karr, i de tvende lader jeg gjøre samme blanding, som i Stolden, men i de tvende andre legges Høe-Ballene, som med kogendes Eene-Laug, med lidet Salt udi opfyldes; thi jeg er aldri for, at Qveget skal faae sit Foder tørt. Af forommeldte Slags faaer de 4re Gange om Dagen, og, naar det faaer sine Høe-Baller, da faaer de hver sin Bønne af denne Eene- og Høe-Laug med lidet Salt udi. Ved at strøe eller baasse under dem, lader jeg bruge Moose; thi Høe og Halm er for godt dertil og umistelig. Kalvene som paasættes, lader jeg først faae Raae-Melken lunket, at drikke,

Side 208

thi den renses deres Ureenslighed indvortes; dernæst faaer de i 6 Uger fersk lunket Melk, dog ey for hastigt eller for meget i Gangen; thi derved tager de Skade og døer; man blander og efterhaanden lidt Saltlage i Melken; derefter deres Meel-Suppe blandet med saltet Eene-Laug.

Og da man handler om Kiør, har jeg at erindre noget om Melken: Endeel iblant andet vil give den uskyldige Havre-Halm at være Aarsage til Melkens Bitterhed: men efter min Formeening er nok Melkens Uddampning, som endog i en tør Madstue medbringer Fugtighed eller Muggenhed, den største Aarsage, derfor holder jeg det for raadeligst, at foruden Jern-Kakkelovn i Madstue maatte man have en Skorsteens-Muur med Camine eller Grue udi, igiennem hvis Rør all Damp og ureen Luft kunde udtrages, samt et Jern-Spield deri indrettes, som efter Fornødenhed kunde op-og igjenlades; Dernæst maae og Melke-Karrene eller Kiørrelne vel renses og ba-

Side 209

des i Eene- og Hypericon-Græsses Laug. Af Melke-Karr har jeg befundet, at de smaae flade Træ-Traug ere de bekvemmeste, eftersom man i dem kand passe best Melkens Siiling; thi af Erfarenhed er befundet, at jo meere Melk, der siiles i Melke-Karret, jo bedre bliver Suur-Melken, og derimod Rømmen tyndere og ringere, og saaledes tvertimod.

Gammel-Ost at tillave veed vel enhver, men at faae den hastig madet og til Modenhed, eller at forekomme Madikker udi samme kand vel ey alle og enhver viide. Endeel bruger at sætte den i Drav eller Sviine-Arv for at makes, og for at forekomme Madikke, sætter den i Solen om Sommeren, hvorved Madikken vel kryber ud, affalder, men endog heele Stykker Ost derved tabes, og derved bliver meget uanseelig; andre bruger Saltlage og Meel at overstænke og bestrøe den med, som og nogenledes kand være godt, men best at dyppe saa meget, som gøres fornøden, reen

Side 110

Halm i kogende Vand, hvilken man legger ned paa Bunden i et Karr, sætter saa den tilgiorte Gammel-Ost derpaa, og overdækker den med samme blødne og varmgiorde Halm, derved madtaker den sig i en Hast, og forekommes Madikker.

## Om Faarenes Pleyemaade.

Faarene, nemlig de voxne, gaer stedse ude hos mig, og maae altsaa tage sin Føde mestedeel selv (undtagen Grae-Vædrene og Sommer-Lammene, som første Vinter maae staae inde). Disse, som de ere lige store til, staaer i sine særskildte Rum med deres Hækker udenfor, hvor de stikker deres Hoeder udgiennem, og bespiises 4re Gange om Dagen med det fiineste Blad-Foder, samt Løv og lidet fiin Halm, som de ikkun fornøyer sig med, og lidt Havre imellem hvert, og paa alt deres Foder strøes

Side 211

lidt Salt, sønderknuset Eenebær, samt lidt Malurt-Knopper, og stændig maae have sine Bøtter med reent Vand udi staaende hos sig, og undertiden lidt Eene-Laug med Salt udi. Til Strøelse under dem har jeg og Moose, dog med lang Halm vel overdækket for Uldens Skyld, men paa det at deres Ureenlighed ey ved Stank eller Beskadigelse for Ulden, skal medføre Uleylighed, lader jeg hver Uge udføre deres Skarn.

Til Bevarelse for Crearene imod adskillige Slags indvortes Sygdomme, lader jeg dem undertiden faae lidt af det, som jeg om Høsten lader nedsalte Lag om Lag af, nemlig Løbstikke, Angelica, Holtzurt (= *Indula helenium, alantrot*), Reinfan, lidt tørret og pulveriseret Entziana-Rod (= *Gentiana purpurea, søterot*), hvid Løg, tørret pulveriseret Tormentille-Rod (= *Potentilla erecta, tepperot*), Malurt, Dyvelsdræk og Bævergiæld. (Sjå «Krydder og medisinske urter» i nettboka «Jordbruket på 1700-talet – teori og praksis.») Naar Creaturene vel faaer Føde, frisk Luft, Reengiørelse i deres Huuse, som tit og ofte maae renses fra Spindelvæve, Fluor

Side 212

og andre Insecter, som med deres Forgift besmitter deres Føde, samt foreskrevne Lægedoms Midler, da trives de vel. Undertiden lader jeg og alle Creature slippes ud for at fornøye sig i frisk Luft, i hvilken Tid, Fæe-Rygtersken eller Budeyen maa røge i Fæe-Huusene, ligesom forhen ommeldt i Stolden; thi Creaturene tager ellers Skade af Røgen for Svovelens alt for stærke igiennemtrængende Lugt.

For at forekomme alle Slags flyvende Insecter, som om Sommeren stinge Creaturene, og, hvoriblant endeel sætter deres Æg paa deres Ryg, som æder sig igiennem Huden, og bliver de saa kaldede Vaarrau-Orme eller Maddike udaf, er intet bedre Middel, end at smørre dem med Kobbe- eller Sælhunds-Spæk, eller og at toe dem overalt med Malurt kogt i Vand.

En Hoved-Post er værd at take i

Side 213

Agt, aldrig at sætte fleere Creature paa, end man vel kan føde og nære; thi en ypperlig og meget nyttig Ting er det for en Lands Huusholdere, heller at have Foder til overs, end han skal mangle.

## Om Slagtning.

Det er vel enhver bekendt, at jo feedere et Creatur er, som skal slagtes, jo drøyere og nyttigere i Huusholdningen, men dette af en stoer Deel befindes desværre saa lidet at iagttages, som meget andet. Hvor er vel et skiønt feedt Flesk, naar det bliver gammelt, drøyt i Huusholdningen, men hvor saa, heldst ved Søe-Kanten, legger sig efter at holde Sviin, da de om Sommeren kand mestendeel føde sig selv, ved at vænnes med at følge andre Creature udi Udmarken, hvor de forefinder en ret ernærende Spiise af

Side 214

adskillige Slags Bær, nemlig: Blaae-Bær og Blok-Bær, Skrækling, Kiæring-Skrub m. m. og om Høsten, naar Bønderne faaer indrettet sig en liden Hauge, af alle unyttige Kaal-Blade, Guule-Rødder og Kaal-Rabie Græs, hvilket Græs, naar det med hvert bliver afskaaret, voxer dets Rødder desbedre, Næpe-Skal med adskillige Spild og Affald i Huusholdningen, hvilket koges og nyttes til Svinene, ja, Rønne- eller Rogne-Bær, at samle til Vinters ved at tørres og koges iblant deres øvrige Svine-Mad, indtil de skal sættes paa Giøestien, da man maae anvende skraatet Havre og dets Meel, samt nogen smaae graae Erters Meel paa dem, da bliver de overmaade feede, og faaer et fast Flesk. Det er vel det værste med deres slemme Roten, da de kand i en Hast fordærve det kostbareste Eng, omendskiønt de



ere aldrig saa vel ringede i Næsen, men det kand man forekomme, ved at skiære den Scene af allerfremmeste paa Trynet, hvorved de har den største Magt at rode.

Side 215

Een Ting vil jeg raade Bonden, aldrig at sælge sine Bukke, medens de ere smaae og saakaldede Rispiter, thi derved tager han Skade; Hold dem frem indtil de ere komme saavidt i Vext, at de bliver gamle Bukke, saa faaer man langt meere for Skindene; at og Brumsten eller den stramme Lugt kand tages fra deres Kiød, da noget lidet før Spring-Tiden om Høsten skal man gilde dem, og strax derpaa enten ind i Gaarden eller indhegnet Rum lader dem jage saa stærkt, at Sveden kommer vel ud, stikker dem saa strax, og tappe vel Blodet ud, derefter før dem, som de ere med Skind, Haar og Krop til en Vandbæk, Dam eller Kiøn, sænke dem vel ned, at Vandet gaaer vel over dem, og naar de har ligget der et Par Timers Tid, saa tag dem op, flaae dem, og udspiile saa Skindene, vel bestrødde med Aske paa en Tver-Veg, for at tørres, paa denne Maade bliver Kiødet godt, da all stram Lugt og Smak skal være uddraget, saa at deraf kand laves saa god en Steeg, som man vil have paa sit Bord.

Side 216

Gamle Grae-Oxne skal man ikke sælge i den Tilstand, men om Vaaren, førend den Høst man tænker at sælge eller slagte dem, skal de, førend Græsset groer, og de udslippes, gieldes, saa bliver de feede til Høsten, man bør derfor aldrig gilde sine Creature, medens de ere smaae, thi da standser de i sin Væxt, men, naar de ere komne i sin fuldkomne Vext, da er det best at passe Tiden, nemlig om Vaaren, som meldt; Det vanskeligste, som kand indtreffen, heldst ved saadanne voxne Creatures Skiæren er, enten at de skulle forbløe sig eller værke, begge deele kand forekommes ved efterfølgende Midler: Til det første bruges en saa kaldet Fiise-Sop (=røyksopp), som enhver Huusholder maae have i sit Huuse, at denne, naar man har tørret Blodet vel af, puster man dens Støv ind i Saaret, det beste man kand, eller og om Blodet endda skulle rinde, fører man Soppens heele Massa ind i Saaret, saa skal det nok standse; det samme kand man og bruge, om man skiær eller hugger sig, og Blodet derover forløber, ja om Liv-Aaren derved har faaet ska-

Side 217

de, saa er intet vissere Middel end dette, dog har man at iagttage, at man ey stopper Blodet for tiilig, thi da faaer man meere Piine. Imod det andet, at Saaret skal værke, da klipper man Negelen vel paa sin Finger, og river Saaret op, at Værken derved kand vel udrinde, er det da en Hest, saa rid tit og ofte med ham, at Værken vel kand komme ud og Saaret indenfra desbedre kand komme til at grøe, er det Oxe, leed ham tit og ofte frem og tilbage, indtil det er vel igiennemgroed, men dette maae giøres strax, førend Hævelsen alt for meget tiltager, og den onde Materie har slaaet sig tilbage ind i Kroppen, da er det for silde; ligeledes maae man behandle alle slags Creature, som man vil gilde, og da kand man være forvissat paa, at det har ingen Fare.

## Om Skovene.

Til Skovenes Bevarelse burde 1) alle Lands-Huuse, i det mindste det underste Lag være af Graaesteens-Mur,

Side 218

tilligemed Leer-Gulv indlagt, som før er meldt; herimod kunde vel indvendes, at saadanne bliver kolde, men som jeg har mærket, at fleeste Bønder for at spare Brændeveed, lægger sig efter Jern-Kakkelovner, saa bliver saadanne Huuse just beqvemme; thi derved holdes en tempereret Varme, som medfører Sundhed, da derimod alt for stor Heede i Huusene, gjør Mennesker kiælne, dorske og lade, allerheldst Arbeyds-Folk, ja medfører en Hoben Svaghed; thi vor kolde nordiske Land udkræver Hardførhed og en stærk Natur. 2) Alle Kiørerbroer og Trapper udenfor Dørrene, ja alle Broer over Bække, Myre og Moratz burde sættes og fyldes med Steen. 3) De fleeste Gierder, hvor det kand lade sig gjøre, burde som meldt, sættes af Steen. 4) Alle Fældes Udmarke bliver deelte.

Til Skovenes Opkomst, burde paa de afhugne Stæder udi Marken saaes Furru- og Granne-Frøe og nedhægtes, Konglerne eller Frøe-Huusene af Furru og Gran tages, naar Frøet er modent, hvil-

Side 219

ke lægges paa et varmt Stæd til at tørres, og derefter pakkes i Sække, som bankes paa med Kieppe, saa gaer Frøene ud, og kand paa den Maade samles en Mængde Frøe, derved kand man efter hvert Aars Udsæd, faae omsider en god Skov. Hvor Træer staaer for tætte i en Skov, der maae man nedhugge de smekreste eller kleineste; thi hellers drager det eene Træe Kraften fra det andet, bliver meget smale og foraarsager rød Veed.

Lervigens Præstegaard den 6te Octobr. 1776. Forfatteren.